

יהושע

תוכן

1.....	יהושע
5.....	יהושע א - זה לא מזכיר קצת את ספר דברים?
5.....	יהושע ב - זה קרה באמת.....
6.....	יהושע ג - זה לא כמו שדמיינתם.....
6.....	יהושע ד - לאן נעלמו 12 האבנים.....
7.....	יהושע ה - משלימים פערים.....
7.....	יהושע ו - מתן תורה ומתן הארץ.....
8.....	יהושע ז - אופוריה של מנצחים.....
9.....	יהושע ח - האם נשכח מעמד הברכה והקללה?
9.....	יהושע ט - לפני מלחמה, שלום.....
10.....	יהושע י - אסטרטגיות מלחמה.....
10.....	יהושע יא - תקיפה בהפתעה.....
11.....	יהושע יב - לאן נעלם מלך שכם.....
12.....	יהושע יג - חזון במקום כיבוש.....
12.....	יהושע יד - מתנחלים.....
13.....	יהושע טו - מה הפך את ירושלים לבירה?
13.....	יהושע טז - קונספירציה נגד אפרים ומנשה?
14.....	יהושע יז - ומי קיבל את הנחלה הגדולה ביותר?
15.....	יהושע יח - בין כתפיו של אלוהים.....
15.....	יהושע יט - בעיות בפיקוד צפון.....
16.....	יהושע כ - מה עוד יש לחדש על ערי מקלט.....
16.....	יהושע כא - אתם לוויים? תנהגו בהתאם.....
17.....	יהושע כב - קצר בתקשורת.....
17.....	יהושע כג - חתונה מפחידה.....
18.....	יהושע כד - מעמד מול ציבור אוהד.....
19.....	שופטים.....
19.....	שופטים א - תחילתה של התרחקות.....
19.....	שופטים ב - אז יצאתם ממצרים, לא ביג דיל.....
20.....	שופטים ג - הארץ שהפכה למרחב פרוץ.....
20.....	שופטים ד - מנהיגות נשית. בלי סימני שאלה.....
21.....	שופטים ה - שירה שהיא ברכה.....
21.....	שופטים ו - איה כל הנפלאות שמספרים לנו על ששת הימים.....
22.....	שופטים ז - מור"ק תנכי.....
23.....	שופטים ח - יכלת להיות אחלה מלך.....

23	שופטים ט - מלכות טבולה בדם
24	שופטים י - הבא בתור בבקשה
24	שופטים יא - היה משהו טוב ביפתח?
25	שופטים יב - יפתח ממשיך להכות
25	שופטים יג - מה שלימדה אותנו אשת מנוח
26	שופטים יד - סוף עידן השופטים
26	שופטים טו - הקוד האתי של הלחי
27	יהושע טז - מה שהפיל את שמשון
27	יהושע יז - לא התכוונתי
28	יהושע יח - כל הדרכים מובילות אל מיכה
28	יהושע יט - מי מכיר את העיר
29	שופטים כא - שמישהו יעשה כאן סדר
30	שמואל
30	שמואל א א - תפילה איננה תחנון
30	שמואל א ב - מה שהשאירה לנו חנה
31	שמואל א ג - רבן יוחנן בן זכאי הראשון
32	שמואל א ד - אין קיצורי דרך
32	שמואל א ה - דתיות יכולה להכשיל?
33	שמואל א ו - זה קרה באמת
33	שמואל א ז - פרק מעורר השראה
34	שמואל א ח - העם דורש מלוכה יציבה
34	שמואל א ט - יש נבואות ויש נבואות
35	יהושע כ - הטוב, הרע והאסון
36	שמואל א י - מלך לפרקים
36	שמואל א יא - רק העם יחליט
36	שמואל א יב - נפרדים ובוכים
37	שמואל א יג - עכשיו נראה אותך מול פלשתים
37	שמואל א יד - שיטת יונתן
38	שמואל א טו - עייפים? תנוחו
39	שמואל א יז - שמענו עליך סיפורים
39	שמואל א יח - זה סוגר עליי
40	שמואל א כ - 12 החגים הנוספים
40	שמואל א כא - על נוב, על מה יש לחפש שם, ועל שיגעון
41	שמואל א כב - סירוב הפקודה הראשון
41	שמואל א כג - בסך הכל הצלחתי בהכול
42	שמואל א כד - מעשה סמלי
42	שמואל א כה - שימו לב לגאוגרפיה
43	שמואל א כו - אי אפשר לקחת שלטון בכוח
43	שמואל א כז - חצה את כל הקווים

44	שמואל א כח - לא היה ולא נברא.....
45	שמואל א כט - חגיגת הניצחון שלא התקיימה.....
45	שמואל א ל - סוגיה ושמה : שלל.....
46	שמואל א לא - צירלס וינגייט בשיחה אישית עם שאול.....
47	שמואל ב ב - איך נפלו גיבורים, ואיך נפלה האהבה.....
47	שמואל ב ב - מלחמת אחים מאורגנת.....
48	שמואל ב ג - האיש הכי חזק בממלכת דוד.....
48	שמואל ב ד - אני לא חלק מזה.....
49	שמואל ב ה - העיר שאיחדה לה יחדיו.....
49	שמואל ב ו - עגלה חדשה? נסתפק בזה.....
50	שמואל ב ז - רעידת אדמה תיאולוגית.....
50	שמואל ב ח - הייתי רוצה לדעת יותר.....
51	שמואל ב ט - מחיר החסד.....
52	שמואל ב י - גדולתו של יואב בן צרויה.....
52	שמואל ב יא - הסתבכות נוראה.....
53	שמואל ב יב - שאלתו של חובב התנך התאילנדי.....
53	שמואל ב יג - ללמוד ולהיזהר.....
54	שמואל ב יד - חכמה וקוץ בה.....
54	שמואל ב טו - החלום הגדול של דוד מתרסק.....
55	שמואל ב טז - מי מסוכן יותר, שמעי או ציבא.....
55	שמואל ב יז - הלך על בטוח.....
56	שמואל ב יח - אתה תקרא תהלים בבית.....
56	שמואל ב יט - איפה הצדק.....
57	שמואל ב כ - עד שיבשילו התנאים לפיצוץ.....
58	שמואל ב כא - משיח בן דוד? להלן התנאים.....
58	שמואל ב כב - על מה אתה שר, דוד.....
59	שמואל ב כג - השירה האחרונה.....
59	שמואל ב כד - אסור לספור אנשים.....
61	מלכים.....
61	מלכים א א - פרק חדש בתולדות ישראל.....
61	מלכים א ב - תהיה חזק.....
62	מלכים א ג - מה כל כך מיוחד במשפט שלמה?.....
62	מלכים א ד - הקץ לשבטיות.....
63	מלכים א ה - מה שהביא את שלמה אל צור.....
63	מלכים א ו - דת ופוליטיקה סיבוב שלישי.....
64	מלכים א ז - המילה שלא קיימת בלקסיקון של שלמה.....
64	מלכים א ח - להפוך את יתרו לדגם בינלאומי.....
65	מלכים א ט - לא באתי להתחבק.....
66	מלכים א י - ככה עושים פוליטיקה.....

66	מלכים א יא - לא הכל זהב
67	מלכים א יב - עבדים היינו לשלמה
67	מלכים א יג - השבר לא פסח עליהם
68	מלכים א יד - נבואה עממית בתנך?
68	מלכים א טו - מאחורי כל מלך מבטיח עומד נביא
69	מלכים א טז - הסיפורים שמאחורי המספרים
70	מלכים א יז - נביא בין שתי נשים
70	מלכים א יח - בצד של מי אתה, אחאב
71	מלכים א יט - אליהו דומה למשה?
71	מלכים א כ - מסתפקים בניצחון חלקי
72	מלכים א כא - לכל אדם מישראל יש נחלה
72	מלכים א כב - לא הכל מסופר בתנך
73	מלכים א א - השליחות האחרונה
74	מלכים ב ב - יש המחפשים את אליהו, ויש הבונים עגלים
74	מלכים ב ג - מלחמת כמעט
75	מלכים ב ד - הנס שהנביא לא יכול היה לעשות
75	מלכים ב ה - זה לא הוא, זה אנחנו
76	מלכים ב ו - אלישע על הרצף
77	מלכים ב ז - מי הוא בן המרצח?
77	מלכים ב ח - שליחות פוליטית
78	מלכים ב ט - שליח נאמן או מנצל הזדמנויות מדופלם?
79	מלכים ב י - כששני קנאים נפגשים
79	מלכים ב יא - הפיכה נטולת דם
80	מלכים ב יב - מה מזכיר לכם הפרק שלנו?
80	מלכים ב יג - לא מעז לנצח
81	מלכים ב יד - ניצלנו, הכריז יונה
81	מלכים ב טו - מי מתעלם מהנביאים
82	מלכים ב טז - יש לו סיכוי להינצל?
83	מלכים ב יז - עשרת השבטים הלא אבודים
83	מלכים ב יח - למרוד, להיכנע או להימנע
84	מלכים ב יט - המערכה על ירושלים
85	מלכים ב כ - לרבקה תלמידתי יש פתרון
85	מלכים ב כא - מפלגת הכניעה
86	מלכים ב כב - אני אטהר את ירושלים
86	מלכים ב כג - איך נפלת יאשיהו
87	מלכים ב כד - גדולי הרשעים האנונימיים
88	מלכים ב כה - לסיים עם תקווה

יהושע א - זה לא מזכיר קצת את ספר דברים?

ספר יהושע מרבה להשתמש בסגנון של ספר דברים, והדבר בולט במיוחד בפרק א, שכמעט כולו חוזר לדברי משה ולדבר ה' אל יהושע כמו שנאמרו בספר דברים

"אמר רבי שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע" (בראשית-רבה פרשה ו, יד); אכן, ספר יהושע מרבה להשתמש בסגנון של ספר דברים, והדבר בולט במיוחד בפרק א, שכמעט כולו חוזר לדברי משה ולדבר ה' אל יהושע כמו שנאמרו בספר דברים.

(ג) "כָּל מְקוֹם, אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כִּי רָגַלְכֶם בּוֹ לָכֶם נִתְּנוּ" (מדברים יא, כד);
(ה) "כִּפְאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ, לֹא אֶרְפֶּךָ וְלֹא אֶעֱזֹבְךָ" (מדברים לא, ו, ח, כג);
(ו/ט) "חֲזַק וְאַמֵּץ ... / הֲלוֹא צִוִּיתִיךָ חֲזַק וְאַמֵּץ ..." (מדברים לא, ו-ז, כג);
(ז-ח) "רַק חֲזַק וְאַמֵּץ מְאֹד, לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּךְ מֹשֶׁה עֲבָדִי, אֵל תִּסּוֹר מִמֶּנּוּ וְיָמִין וְשְׂמֹאל... " (בעיקר מול 'פרשת המלך' בדברים יז, יח-יט);

וכאן בדיוק גם ההבדל העקרוני העמוק בין ספר דברים, שהוא חלק בלתי נפרד מ"ספר התורה", לבין ספר יהושע, שאין בו מצוות, חוקים ומשפטים (חוץ מהשלמת ערי מקלט ביהושע כ). יהושע הופקד על "ספר התורה" כמו שנצטוו המלך לכתוב לו "את משנה התורה הזאת על ספר... וקרא בו כל ימי חייו" (שם, יח-יט) – יהושע לא יצר בתורה, לא הרחיב ולא דרש בדברי התורה – יהושע רק שמר וביצע בהקפדה מדויקת.

במהלך הספר יתבלטו הבדלים רבים נוספים, למשל הנסים הגדולים מזכירים את יציאת מצרים ואת המסע במדבר, ולא את ספר דברים; ייחודי לספר יהושע הוא המקום המרכזי של נחלות יהודה ובנימין גם במלחמה (יריחו) – העי – גבעון – (מלכי הדרום), וגם ברשימות הערים המלאות, מול כל שאר הנחלות.

יהושע ב - זה קרה באמת

מעל תל יריחו מתנשא רכס מצוקי. באמצע הגובה יש מערות. לגדולה שבהן קראנו 'מערת המרגלים'. אפשר לשבת בה 3 ימים בחשאי, רואים ממנה היטב מה מתרחש סביב

המרגלים ששלח יהושע שונים לחלוטין ממשלחת התיירים ששלח משה (על פי ה'). יהושע שלח 2 אנשים "חָרָשׁ", כך שגם במחנה ישראל לא ידעו ולא דיברו.

אולם המקצועיות במחנה ישראל לא הספיקה – בבית "אשה זונה" הכל נחשף; מאידך, רחב הייתה בגדר 'נס'. היא ידעה שהמשטר רקוב, הבינה שבני ישראל ינצחו בעזרת ה', ורצתה להציל את משפחתה. היא הצליחה להצפין את שליחי יהושע, ושלחה אותם "ההרה לכו... ונחַבְתֶּם שמה שלשת ימים..." (ב, טז).

מעל תל יריחו מתנשא רכס מצוקי (הר קרנטל = "כתף יריחו", יח, יב). באמצע הגובה יש מערות – לגדולה שבהן קראנו (בבית ספר שדה עפרה) 'מערת המרגלים' – אפשר לשבת בה 3 ימים בחשאי, רואים ממנה היטב מה מתרחש בתוך יריחו ומסביב עד הירדן, ומתי חזרו הרודפים. ישבנו ב'מערת המרגלים' בהשתלמות קיץ עם קבוצת מורים ותיקים, וקראנו את הפרק. מורה ותיקה (דתית מאד) פרצה בקריאת הפתעה – 'וואו, זה באמת היה!'; שאלתי: 'מה חשבת עד כה? וענתה: 'עד שראיתי לא חשבת'.

לראשונה בחייהם חוו המורים את ההתרחשויות כולה, לראשונה שמו לב למחבוא בהר ולחשיבותו, והתצפית המופלאה מהמערה בעיניים של המרגלים, הפכה לחוויה מסעירה. היעדר השכבה המתאימה בתל יריחו מוסבר על ידי החופרת בסחף הגדול בתל בתקופת השופטים, כשהעיר נשארה "תל עולם" בקללת יהושע (ו, כו). אולם התנך והנוף מתחברים.

לבסוף שאלנו – איך יכלו בני ישראל לדעת אם רחב גילתה את סוד השבועה?
ממרומי ההר התשובה הייתה ברורה – אם ייחשף הסוד יהיו כל החלונות של בתי יריחו מסומנים
בחוטים אדומים.

יהושע ג - זה לא כמו שדמיינתם

כל העם חוצה את הירדן בטור ארוך מול יריחו. כך מקובל לחשוב. בחינה נוספת מגלה תמונה
אחרת

מעבר הירדן מצטייר בדמיון כטור ארוך ענקי, שיצא בסדר מופתי ממחנה ישראל, ירד אל הירדן
אחרי "ארון הברית", ועלה ממנו לפני "ארון הברית".

פסוק אחד לא מסתדר עם תמונת הדמיון הזאת –

וְהִירְדָן מָלֵא עַל כָּל גְּדֻתָיו כָּל יְמֵי קָצִיר... וַיַּעֲמְדוּ הַמִּים הַיֵּרֶדִים מִלְמַעְלָה קָמוּ גַם אֶחָד הַרְחֵק מֵאֹד
מֵאֲדָם הָעִיר... (ג, טו-טז).

"אֲדָם הָעִיר" (=תל דמנא) נמצאת בתוך אפיק הירדן ליד שפך היבוק לירדן, "הרחק מאד" צפונה
מהעיר יריחו – לפיכך, בני ישראל לא יכלו כלל לראות את המים העומדים "נד אחד", ולמראה
עיני העוברים הירדן פשוט התייבש.

החוקר יוסף ברסלבי (נס כריתת הירדן, בית מקרא לה, אלול תשכ"ח). מצא הסבר מרתק – הוא
תיעד מקרים נוספים בהיסטוריה של התייבשות הירדן הדרומי עקב התמוטטות הגדות באזור
שפך היבוק ליד "אֲדָם הָעִיר", ודווקא כשהירדן מלא.

יש רבים שנרתעים מהסברים כאלה, כאילו הם פוגמים את 'גודל הנס' – אני אוהב הסברים כאלה
כי אני מאמין בבורא עולם אחד שברא גם את הטבע וגם את הנס.

"אֲדָם הָעִיר" היה גם מעבר הירדן של אברהם ושל יעקב, כי ממנו עולה הדרך "עַד מְקוֹם שְׁכֵם עַד
אֵלֹן מוֹרְהָ וְהַפְּנֵנִי אֲזִי בְּאֶרֶץ" (בראשית יב, ו). באותה דרך נצטוו בני ישראל לעלות אל הר עיבל
"ביום אשר תעברו את הירדן" (דברים יא, כט-ל; כז, ד).

מכל זה עולה תמונה אחרת לגמרי – בני ישראל עברו את הירדן בחזית רחבה לאורך כל הירדן
שהתייבש, מחנות ודגלים, "מֵאֲדָם הָעִיר" ועד ים המלח; מול העיר יריחו עברו רק "הכהנים נשְׂאִי
ארון ה'" (ג, יג) – "והעם עברו נגד [ערבות] יריחו" (ג, טז).

יהושע ד - לאן נעלמו 12 האבנים

כמעט כל ילד בישראל יודע ומכיר את סיפורי יציאת מצרים ובקיעת ים-סוף, ואת שאלת 'מה
נשתנה', וכמעט אף אחד מכל אלה לא שמע על 12 האבנים החלקות מנס מעבר הירדן

12 האבנים שהורמו מתוך הירדן, בלי ספק אבנים חלקות משטף המים שאינן דומות לאבנים
ביבשה, היו אמורות לשמש "אות בקרבכם" (ד, ו) לדורות הבאים, כאשר ישאלו הבנים ויקבלו
תשובה – "ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה" (ד, כב); כל הפרק עומד בהקבלה ברורה לאות
שבעבודת הפסח, ולשאלות הבנים בדורות הבאים על יציאת מצרים (שמות יב, כה-כו; יג, ח-י, יד-
טז);

והנה, כמעט כל ילד בישראל יודע ומכיר את סיפורי יציאת מצרים ובקיעת ים-סוף, ואת שאלת
'מה נשתנה', וכמעט אף אחד מכל אלה לא שמע על 12 האבנים החלקות מנס מעבר הירדן – למה?

שתי תשובות:

א. ליהושע לא היה כוח של מחוקק כמו למשה, ולכן לא יכלו הוראותיו להתקבל כמצווה לדורות – כל ההקבלות למשה, עם הדמיון בנס ובהנהגה לא הספיקו כדי לתת ל-12 האבנים תוקף של חוק; בני ישראל היו יראים מפני יהושע וקיבלו את מנהיגותו "כל ימי חייו" (ד, יד), אך לא מעבר לכך. אמנם לא שמענו על שום ערעור ומרד נגד הנהגת יהושע, ובכך הוא עלה על משה; אולם אחרי מות משה נשארה תורתו, ואילו אחרי מות יהושע החלו המשברים הגדולים.

ב. עם ישראל חזר וגלה מארצו, וכל הפסח נותר כזיכרון ליציאת מצרים ולשאיפת קיבוץ הגלויות. בעוד האחיזה של יהושע בארץ התעמעמה בתודעה ובזיכרון, יחד עם כריתת הברית בהר עיבל, פרט לקריאת הפטרה אחת (של הפרק הבא, פרק ה) בחג ראשון של פסח; העם הנודד בגלויות "מדבר העמים" (יחזקאל כ, לה) העדיף להיצמד למתן תורה במדבר, ולא יכול היה לשמור על לבבו את 'קדושת יהושע' בערבות הירדן ובארץ הממשית.

יהושע ה - משלימים פערים

הכניסה המחודשת לארץ ישראל מחזירה כמה מנהגים לסדר הישן וקובעת סדר יום חדש

"בגלגל בקצה מזרח יריחו" (ד', יט) החל סדר פסח ארצישראלי:

א. ברית מילה המונית, חזרה אל ברית האבות בארץ האבות; המילה הזאת גם גללה מעליהם את "חרפת מצרים" (ה, ט), כי במצרים היו נהוגים טקסי מילה המוניים במיוחד בגיל התבגרות (בדומה לישמעאל בן אברהם שנימול בן 13 שנה, בראשית יז, כה); לפיכך, בני ישראל שיצאו ממצרים ולא נימולו "במדבר בדרך" (ה', ה) נחשבו לחרפה אפילו בעיניים מצריות.

ב. קרבן פסח המונית, שלא היה פתח להצלה ממצרים, אלא פתח לישועה במלחמה על הארץ; קרבן פסח מיוחד במינו מפני שהקריבו אותו כולם ביחד, וכל בני ישראל היו שותפים באכילתו, משפחות, משפחות.

ג. קרבן העומר הראשון "מתבואת ארץ כנען" – "ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי בעצם היום הזה" (ה, יא-יב) – פסוק זה הכריע מחלוקת עתיקה מימי בית שני, וקבע גם את ספירת העומר 'ממחרת השבתון הראשון של הפסח', כהכרעת חז"ל, כי המילים מפרשות בבירור את הציווי בויקרא (כג, יד-טו) – "ולחם וקלי וקרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה... וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הִבְיָאֲכֶם את עֹמֶר התנופה...".

ד. הפסקת הקן ומעבר ל"תבואת ארץ כנען", ומהנהגת הנס להנהגה טבעית, ארצישראלית.

ואחרי סדר הפסח הארצישראלי בא המפגש עם מלאך ה' ביריחו (בסמוך לעיר), שמקביל למפגש ה' עם משה בסנה. ביציאת מצרים קדם הסנה לפסח, והפסח לבקיעת ים-סוף – ביהושע, בשינוי סדר הכרחי, קדמה כריתת הירדן לפסח, ואז הופיע "שר צבא ה'" (ה, יד-טו).

יהושע ו - מתן תורה ומתן הארץ

ההקבלות בין מצור יריחו למעמד הר סיני מלמדות על הזיקה העמוקה בין מתן תורה לכניסה לארץ

ההקבלות בין תחילת ספר יהושע לבין תורת משה מגיעות לשיאן במצור יריחו כמקביל למעמד הר סיני (שמות ג; יט; כד):

1. (ה, טו) "... של נִעְלָף מעל רגלך כי המקום אשר אתה עֹמֵד עליו קֹדֶשׁ הוּא" (משה בסנה מול יהושע ביריחו, בקביעת קדושת המקום לגילוי השכינה).

2. (ו, ג-ד) "וּסְבַּתָּם אֶת הָעִיר... הִקִּיף אֶת הָעִיר... שֵׁשֶׁת יָמִים... וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי..." (מול, "הַגִּבֵּל אֶת הָהָר וּקְדָשְׁתּוֹ" (שמות יט, כג); ומשך הזמן: "וַיִּשְׁכַּן כְּבוֹד ה' עַל הָרָה סִינִי וַיִּכְסֶהוּ הָעֲנָן שֵׁשֶׁת יָמִים, וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מֵתוֹךְ הָעָנָן" - שמות כד, טז).

3. (פרק ו, פסוקים ד, ח-ט, יג, טז) "... שופרות היובלים לפני הארון... יתקעו בשופרות" (מול, "וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מְאֹד" (שמות יט, טז; כ, יד), אך בלי ארון, ובלי כוהנים תוקעים).

4. (פרק ו פסוקים ה, כ) "וַיְהִי בְּמִשְׁךְ בִּקְרוֹן הַיּוֹבֵל פֶּשֶׁמֶץ אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר, יִרְעוּ כָל הָעָם תְּרוּעָה גְדוֹלָה וְנִפְלָא חוֹמַת הָעִיר תַּחְתִּיהָ, וְעָלוּ הָעָם אִישׁ נִגְדּוֹ" (מול "בְּמִשְׁךְ הַיֵּבֶל הָמָּה יָעָלוּ בַּהֲרֵי" - שמות י"ט, יג).

במעמד הר סיני הופיע "כבוד ה'" באש ובקול שופר להשמיע לבני ישראל את "הדברים" - יסוד התורה, ביריחו הופיע "שר צבא ה'" לשפוט את יריחו, ולתת ביד בני ישראל את הארץ. הופעת כבוד ה' תמה "ביום השביעי", ואז הותר לעם להריע תרועה גדולה ולעלות בחומת יריחו.

מתן הארץ משלים את מתן תורה.

חז"ל למדו מיהושע, שמלחמת כיבוש הארץ והגנה עליה דוחה שבת (ירושלמי שבת, פרק א, ז), וכך נפסק להלכה (רמב"ם הלכות שבת, פרק ב', כה).

יהושע ז - אופוריה של מנצחים

מצאתי בתנך שיקוף מדויק לאווירת המחדל שלנו ערב המלחמה, שפרצה ביום הכיפורים – ההנהגה פעלה לפי חוות דעת מוטעית של מפקד המודיעין באווירה של אופוריה

מדוע מעילת עכן בחרם יריחו נחשבה כאילו בני ישראל כולם מעלו בחרם, וה' אמר ליהושע: "חטא ישראל" (ז, יא)?
שאלה זו העסיקה אותי כאשר ישבנו בעיר סואץ כ-4 חודשים בשלהי מלחמת יום הכיפורים, וכתבתי שם מאמר נגד 'שלל מלחמה בישראל'.

המרגלים ששלח יהושע אל "הַעֲזִי" (ראו מאמרי 'בא על עֲזִית – פתרון חדש לזיהוי העי', באתר שלי) אשר עם בית אֶנֶן מְקַדֵּם לְבֵית-אֵל" (ז, ב) זלזלו באויב המועט, לא הבינו את יתרון הביצור ותנאי השטח המבוותר, ובניגוד למרגלים ביריחו לא הזכירו שם ה'. פירוש הדבר, שבמחנה ישראל כולו שררה אופוריה של מנצחים אחרי נפילת חומות יריחו, והשתבש כושר השיפוט הזהיר והאחראי; יהושע קיבל ללא עוררין את הדיווח היהיר והמוטעה ופעל לפיו.

האופוריה הפכה לדיכאון, "וַיִּמָּס לִבָּב הָעָם וַיְהִי לַמִּיָּם" (ז, ה), ודברי יהושע מזעזעים (ז, ז-ט). מצאתי בתנך שיקוף מדויק לאווירת המחדל שלנו ערב המלחמה, שפרצה ביום הכיפורים – ההנהגה פעלה לפי חוות דעת מוטעית של מפקד המודיעין באווירה של אופוריה, והכישלונות הצבאיים בתחילת המערכה הפכו לדיכאון כללי.

כך התברר לי, שמעילת עכן בחרם יריחו שיקפה אווירה כללית במחנה ישראל. לקיחת שלל במלחמה פירושה סיום הלחימה, התפרקות המשמעת הצבאית והמוסרית כאחד, וסכנה חמורה.

אילו היה רק עכן הגורם לכישלון, היה צריך לשלוח לעי שוב את אותם 3000 לוחמים אחרי משפטו והוצאתו להורג. אבל ה' אמר ליהושע – "קח עִמָּךְ אֶת כָּל עַם הַמִּלְחָמָה וְקוּם עֲלֶה... (ח, א) – יהושע היה חייב לתקן, לעלות בעצמו ולהנהיג את הלחימה עם 30 אלף רק באורב, כדי להפוך את הכישלון הראשון להטעיה ולניצחון.

יהושע ח - האם נשכח מעמד הברכה והקללה?

מעמד הברכה והקללה בהר עיבל עומד במוקד של ספר דברים, ואמור להיות הדבר הראשון שיעשה עם ישראל "ביום אשר תעברו את הירדן" (דברים כז, ב, ד), והנה נדחק המעמד הזה בספר יהושע בין המלחמות – "אֶזְרָא יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה... בהר עיבל, כאשר צוה משה..." (ח, ל-לה).

חכמי המשנה והתלמוד (סוטה לב עמוד א; לו עמוד א) נחלקו אם המעמד התקיים מיד אחרי מעבר הירדן ובדרך נס (כפשט הפסוקים בספר דברים), או אחרי תום המלחמות וחלוקת הנחלות; הם לא ציינו את השלב האמצעי, שבו כתוב התיאור בספר יהושע.

פרופ' אדם זרטל מצא מאות אתרים מראשית ההתנחלות הישראלית במרכז בקעת הירדן, בעמקים המזרחיים ובהרי מנשה, ובמיוחד חשף מזבח גדול בתוך אתר מרשים במדרון הצפון-מזרחי של הר עיבל. מתחת למוקד של המזבח, על הסלע הטבעי נחשף מעגל אבנים ובו שרידי קרבנות (ראו ספרו עם נולד, פרק עשירי). המזבח הגדול נבנה בדיוק מעל למקום ההקרבה הראשון, וגנו אותו בתוכו. לפי זה היו בהר עיבל שני שלבים – קידוש המקום בראשונה, ואסיפת העם הגדולה בשלב מאוחר יותר. אחרי כמה עשרות שנים כוסה האתר בעיבל בשכבת אבנים ונגנו, כנראה בעת המעבר לשילה.

לפי החפירה, כל הדעות נכונות – מיד אחרי מעבר הירדן נבחר המקום בעיבל וקודש בהקרבה, אחרי כמה שנים הוקם המזבח הגדול, והתקיימו שם כינוסים במשך תקופה.

ספר יהושע לא מתאר את הכניסה השקטה (כנראה של בני יוסף) באזור "אֶדְם העיר", ואת העלייה אל אזור שכם, כי אירועים אלה לא היו חלק מהמלחמה. אחרי ההכרעה ביריחו ובעי, יכלו כולם להתכנס בעיבל – "אֶזְרָא יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה..."

יהושע ט - לפני מלחמה, שלום

לפי הכרעת ההלכה, הקריאה לשלום חייבת להישמע גם בתוך המלחמה, וכל עיר צריכה לקבל הזדמנות לשלום

ארבע ערי הגבעונים – "גבעון והכפירה ובארות וקרית-יערים" (ט, יז), שהחליטו לא להילחם אחרי נפילת יריחו והעי, מכסות אזור שלם מצפון-מערב לירושלים. רצונם לכרות ברית שלום בכל מחיר משקף הכרעה אסטרטגית במלחמה על הארץ –

בני ישראל בעצמם חששו מהערים הכנעניות המבוצרות עד שנפלה חומת יריחו ונכבשה העי.

אבל מדוע המציאו הגבעונים סיפור רמייה כזה?

לדעת הרמב"ם (הלכות מלכים, פרק ו, א-ה), יהושע שלח הצעת שלום (של כניעה) לפני מעבר הירדן, ומלכי כנען סירבו – הגבעונים "לא ידעו משפט ישראל, ודימו ששוב אין פותחין להם לשלום", ולכן ניסו להינצל ברמייה.

הראב"ד השיג על הרמב"ם (שם) וכתב, שהגבעונים הבינו נכון את המצב, כי אחרי הסירוב ובתוך המלחמה שוב אין פתח לשלום, אבל הרמב"ם דייק את לשון התורה (דברים כ, י-יא) – "כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ וְקִרְאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם...", ופסק ש"אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום, אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה" (וכך כתב גם הרמב"ן בפירושו לדברים כ, י-יא);

לפי הכרעת ההלכה, הקריאה לשלום חייבת להישמע גם בתוך המלחמה, וכל עיר צריכה לקבל הזדמנות לשלום.

אחרי שנחשפה הרמייה, רצו בני ישראל להכות את הגבעונים, אבל השבועה שנשבעו להם בה' עזרה בעדם (ט, יח-כ), והגבעונים הפכו לעבדי המקדש "אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר" (ט, כז);

הרמב"ם כתב להלכה (על יסוד הגמרא בגיטין מו ע"א, וכן ברש"י שם ובראשונים), שהפרת שבועה היא חילול השם, אף שניתנה בטעות.

גם על כך סמכו פוסקי הלכה בעת הקמת המדינה וצה"ל, וקבעו, שהתחייבות של מדינת ישראל לאמנות לחימה בינלאומיות, מחייבת בגלל חילול השם.

יהושע י - אסטרטגיות מלחמה

זה היה הרגע שאליו הובילו השלבים הקודמים – נפילת החומות וכניעת ערים. הצבא האמורי-כנעני יצא מן החומות ונערך למצור על גבעון. וכך הפך למטרה נוחה לצבא ישראל

מלך ירושלים האמורי-כנעני ראה את נפילת יריחו והעי, ואת כניעת הגבעונים, והבין שהמְתָנָה לבני ישראל בתוך החומות הפכה לשגיאה אסטרטגית. הגבעונים העניקו לישראלים פרוזדור שליטה מיריחו עד קרית-יערים (=אבו גוש), שיהפוך אחר כך לנחלת בנימין.

נוצר הכרח גמור להקים צבא אמורי-כנעני גדול בהנהגת מלך ירושלים, כדי להשתלט מחדש על המרחב הגבעוני החיוני, מפתח השליטה על ירושלים מצפון-מערב.

זה היה הרגע שאליו הובילו השלבים הקודמים – נפילת החומות וכניעת ערים. הצבא האמורי-כנעני יצא מן החומות ונערך למצור על גבעון. וכך הפך למטרה נוחה לצבא ישראל, שעלה מן הגלגל "כל הלילה" (י, ט) ותקף בהפתעה מאחור, עם אור ראשון ועם שמש זורחת בגב הישראלים ובעיניים של האמורים-כנענים.

הלם ההפתעה וההכרעה הצבאית בשדה הקרב הובילו למנוסה כללית, ולא חזרה לירושלים (כי הדרך נחסמה) אלא ל"מורד בית חורן" (י, יא). כאן עלתה שאלה קריטית – האם יספיקו האמורים-כנענים לחלץ את רוב חייליהם, כדי להתארגן למלחמה נוספת? או שהמפלה בגבעון תהפוך לתבוסה גמורה עם "אבני הברד" במורד בית חורן?

מימד הזמן הוא כאן העיקר – בפעם האחרונה התערב ה' באופן ישיר וגלוי במלחמות יהושע, במה שנחשב בפרק כנס הגדול ביותר בכל הזמנים (י, יב-יד). בכל זאת, הרלב"ג והרמב"ם (מורה נבוכים, חלק ב, לה) פירשו ש"אותו היום היה בעיניהם בגבעון כיום הארוך ביותר מימי הקיץ שם", ולא רצו לקבל שינוי בחוקי האסטרטגיה.

עיקר הנס היה בזמן מספיק להכרעה צבאית מהירה, שלא תאפשר התאוששות בשנים הבאות, וזה מה שמתואר בהמשך הפרק. עם זה מודגש פעמיים (י, טו, מג), שצבא ישראל לא נשאר בערים שנפלו, אלא חזר למחנה בגלגל.

יהושע יא - תקיפה בהפתעה

קריסה צבאית של מלכי הדרום הביאה להכרתו של יבין מלך חצור, שצבא ישראל הפך לאיום קיומי גם עבורו. וכאן היה צפוי לצבא ישראל מצב מסוכן מאד

תל חצור (800 דונם) הוא התל הגדול ביותר שנמצא בארץ, גדול פי עשרה עד פי עשרים מכל עיר כנענית-אמורית אחרת. מלך חצור עמד בקשרי מכתבים (שנמצאו) עם מלכי בבל ומצרים, בדיוק כלשון הכתוב: "כי חצור לפניו היא ראש כל הממלכות האלה" (יא, ז).

קריסה צבאית של מלכי הדרום הביאה להכרתו של יבין מלך חצור, שצבא ישראל הפך לאיום קיומי גם עבורו. הוא אסף צבא כנעני ואמורי "כחול אשר על שפת הים לרב, וסוס ורכב רב מאד" (יא, ד), כדי לתקוף את מחנה ישראל בגלגל בעדיפות צבאית מכרעת ולהשמידו. מרגע שצבא מלכי הצפון ירד דרומה ערוך לקרב, צפוי לצבא ישראל מצב מסוכן מאד.

ה' נתן ליהושע עיתוי מדויק וצבא ישראל עלה צפונה, ותקף בהפתעה גדולה את צבא מלכי הצפון תוך כדי ההיערכות שלו "על מי מרום" (יא, ז). ככל הנראה ברמות יששכר המרדף התפצל לשני ראשים, בצפון-מזרח עד "בקעת הלבנון תחת הר חרמון" (יא, יז), ובצפון-מערב עד גבול "צידון רבה ועד מְשֻׁרְפוֹת מים" (=ראש הנקרה; יא, ח).

שוב פסוק אחד עוצר בעדנו מלחשוב שהכל ברור ונגמר כיבוש הארץ – "רק כל הערים העלמות על תלם לא שרפם ישראל, זולתי את חצור לבדה שרף יהושע" (יא, יג) – ואכן, שכבות שריפה בערים כנעניות (לכיש, למשל) הן מאוחרות יותר, ואילו שכבת השריפה הגדולה שנמצאה במרחבי תל חצור מתאימה בדיוק לתקופה, ואף לזהות השורפים – במקדשי חצור הכנענית נמצאו ראשי פסלים שהותזו במכה מכוונת, גם פסלים כנעניים וגם פסלים מצריים (פרופ' אמנון בן-תור, קדמוניות 111 (תשנ"ו), עמ' 2-18).

– עדות ברורה וקדומה לאמונה הדתית הישראלית.

יהושע יב - לאן נעלם מלך שכם

מתוך רשימת הערים בפרק בולטת בהיעדרה שכם - העיר החשובה ביותר בהר המרכזי

בכל מרחבי הארץ לא נותר צבא כנעני או אמורי שיוכל להתארגן למלחמה נגד ישראל בעתיד הנראה לעין, ובקריאה שטחית נראה כאילו יהושע כבש את כל הארץ ושלט בה; אולם צבא ישראל לא נשאר בכל מרחבי המערכה, אלא חזר למקומו.

ההתנחלות תתנהל מכאן ואילך בהדרגה "מעט מעט" (שמות כג, ל; דברים ז, כב).

רשימת 31 מלכי כנען כתובה כשירת סיום למלחמה, ואכן, רוב השמות נזכרו בפרקי המלחמה.

אולם בהר המרכזי בולט היעדרו של מלך שכם. כמו ירושלים בדרום ההר, שכם הייתה העיר החשובה ביותר בהר המרכזי, ורוב הערים הקטנות באזור סרו למרותה. ברשימת מלכי המלחמות נזכרים באזור שכם רק "מלך תפוח" ו"מלך תרצה" (יב, יז, כד).

לפי תעודות שנמצאו בארכיון המצרי (בתל אל-עמרנה - ראו מאמרי 'העברים וארץ העברים', מגדים טו (מרחשוון תשנ"ב), ושם הערה 16) מלך שכם עמד בקשרים ובעימותים מול מלך מגידו בעמק יזרעאל, ומול מלך ירושלים. מלך שכם אף הואשם בפני פרעה על שיתוף פעולה עם קבוצות של 'עפיר/עפיר/ח'בירי' (=עברים?!).

מבלי להיכנס כאן לשאלות סבוכות של כרונולוגיה, יש בסיס מוצק בספר יהושע לכניסה שקטה של שבטי ישראל (כנראה, שבטי יוסף) להר המרכזי, בשיתוף פעולה עם העיר שכם, כך שהמעמד בעיבל (ח, ל-לה), והברית בשכם (כד) התרחשו בלי מלחמה.

הממצאים שחשף פרופ' אדם זרטל בסקר הר מנשה (כרך ב', תשנ"ו; כרך ד', תשס"ה) תואמים לחלוטין לכניסה השקטה, ולתהליך התנחלות שלא היה כרוך במלחמה, כפי שמתבקש מהיעדרה

של שכם מרשימת מלכי כנען (יב), ואילו הממצא בתל חצור מתאים בדיוק למלחמה הגדולה המתוארת בספר יהושע (יא).

יהושע יג - חזון במקום כיבוש

כיצד ניתן ליישב את הפער שבין שמחת הניצחון בפרקים הקודמים לתמונת המצב הקודרת של כיבושי יהושע בפרק יג?

פרק יג מבטא מעבר חד ופער עמוק בין חזון למציאות קשה, בין שירת התרועה של הניצחונות הגדולים על 31 מלכי כנען, לבין "והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה" (יג, א).

אפילו משה רבנו ויהושע בן נון לא יכלו לכבוש 'ארץ ישראל שלמה', עם כל הניסים והנפלאות.

יהושע (בניגוד למשה) גם הזדקן מאוד, ולא עמד לו הכוח אפילו למינוי יורש במעמד דומה.

המציאות בשטח הראתה אחיזה ישראלית חזקה באזורי ההר, עם מובלעת יבוסית בירושלים, ועם שליטה כנענית חזקה בעמק יזרעאל ובית שאן (ככל הנראה בחסות מצרית). נותרו ערים כנעניות חזקות בחוף, בשפלה ובעמקים, ובמקביל להתנחלות הישראלית בהר התחוללה התנחלות פלשתית חזקה בחוף ובשפלה.

רבים רואים סתירה מהותית בין שירת הניצחון (יב) ותיאורים דומים, לבין "הארץ הנשארת" (יג, א-ו). בין הכרזות כמו "לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל בית ישראל, הכל בא" (כא, מג), לבין התיאורים (יהושע יג ושופטים א' על חלוקת הארץ למעשה כאשר בני ישראל חזקים בהר, והכנענים והפלשתים חזקים בחוף, בשפלה ובעמקים).

אך באמת אין סתירה. בני דורנו יודעים ומכירים את הפער העצום בין אווירת השופר של שחרור ירושלים ומרחבי יהודה ושומרון 'נחלת אבותינו' בששת הימים, לבין המציאות הקשה בשנות האינתיפאדה תוך כדי תהליכי התנחלות.

במצב כזה, הדרך לשימור החזון של ארץ שלמה לעם ישראל היא תוכנית התנחלות מקיפה, שמשקפת הרבה יותר ממה שהושג בשטח, וצופה פני עתיד. זהו מה שאמר ה' ליהושע בזקנתו – להפיל נחלות לשבטים בטרם הושגה שליטה מלאה בארץ. לכן, פרקי הנחלות בספר יהושע, עם כל הריאליה הגיאוגרפית, משקפים בעיקר חזון ותוכנית.

יהושע יד - מתנחלים

לאט לאט ובשלבים מתנחלים שבטי ישראל בנחלות שהוגדרו מראש. ואופן התיישבותם מזכיר מאורעות מהעבר

בשלב הראשון התיישבו שני שבטים וחצי (ראובן וגד, וחצי מנשה) בעבר הירדן מזרחה. בשלב השני, התיישבו שני שבטים וחצי (יהודה ואפרים וחצי מנשה) בעבר הירדן מערבה, ו-7 שבטים עדיין ישבו במחנות זמניים, ולא התאמצו לרשת נחלה (יח, ג-ה); יהודה מדרום ובני יוסף מצפון הובילו את ההתיישבות בהר המרכזי.

אלה הם השבטים של קָלָב בן יִפְנֶה ושל יהושע בן נון, שני המנהיגים שהלכו יחד בשליחות משה ונשארו נאמנים לה' ולאֶרֶץ בהיות כלב בן 40. אחרי 45 שנה, כאשר יהושע כבר זקן בלי כוח, קָלָב בן 85 הוביל את שבט יהודה להתיישבות בחברון ומדרום לה – "עודני היום חזק כאשר ביום שָׁלַח אותי משה, כִּכְחִי אֲנִי וְכִכְחֵי עֵתָה לְמַלְחָמָה וּלְצֹאֵת וּלְבֹאֵת" (יד, יא).

כאן מתבלט ההבדל בין בני יוסף לבין יהודה בהתיישבות – בני יוסף השתלטו על מרחבים גדולים בהר המרכזי, ונזקקו ליהושע כדי לבקש נחלה נוספת (יז, יד). ואילו שבט יהודה הלך אחרי קָלָב, והתרכז באזור חברון, אזור מצומצם וקשה להתיישבות בגלל בני הענק.

בית לחם יהודה למשל, כלל לא נזכרת ברשימה המפורטת של פרק טו, וחלק גדול ממה שנוצר שם (טו, כ-סג) ברשימות הערים "בְּנִימִינָה" (=בקעת באר שבע עד ערד), "בְּשֶׁפְּלָה" (=הגבעות, מאשתאול וצרעה עד לכיש ומְרָאשָׁה), ובמדבר יהודה (=מבית הערבה עד עין גדי), עוד היה בגדר תכנית וחזון עתידי בימי קָלָב ויהושע.

והסביר הרמב"ם (הלכות תרומות פרק א, ב) – "ומפני זה חָלַק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים אע"פ שלא נכבשה (אז, עדיין), כדי שלא יהיה 'כיבוש יחיד' כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו". קָלָב בחברון הוא דוגמה ראשונה.

יהושע טו - מה הפך את ירושלים לבירה?

דווקא העובדה שירושלים לא נכבשה בשלב מוקדם היא שהפכה אותה לעיר על שבטית

הגבול הצפוני של נחלת יהודה (טו, ה-יא) יצא משפך הירדן לים המלח – ועלה "בית חֲגִלָּה" (=חגילה, לצד כביש עוקף יריחו) – "ועלה... ועלה... והיו תצאתיו אל עֵין רֹגֵל" (=בנחל קדרון, מדרום לעיר דוד) – "ועלה הגבול גִּי בֶן הֶנֶם, אל כתף היבوسی מנגב (=הר ציון) היא ירושלים – ועלה הגבול אל ראש ההר אשר על פני גִּי הֶנֶם ימה, אשר בקצה עמק רפאים צפונה" (=מימין משה, עד "ראש ההר" ברוממה, לאורך מרכז ירושלים החדשה).

5 עליות מקצה ים המלח עד רוממה, וירושלים העתיקה בעלייה הרביעית, לפני "ראש ההר".

הגבול הזה יתואר שוב כגבול דרומי של שבט בנימין (יח, טז-יט), ושם 5 פעמים "וירד הגבול" מ"ראש ההר" של רוממה עד שפך הירדן לים המלח.

ירושלים היבוסית נושקת לנחלת יהודה מצפון, ובני יהודה לא התיישבו שם; גם בני בנימין לא יכלו להוריש את עיר היבوسی (שופטים א, כא) בקצה נחלתם, וכך נותרה מובלעת יבוסית, שהפרידה בין שבט יהודה (עם שמעון), לבין 10 שבטי ישראל (כולל בנימין), ובני יוסף בראשם, במשך מאות שנים.

דווקא מצב זה שנבע ישירות מגבול יהודה ובנימין החוצה את מרחב העיר, הוא שהפך את ירושלים לעיר ש"לא נתחלקה לשבטים" (יומא יב ע"א; שתי הדעות שבגמרא הן שני צדדים של מטבע אחד), עיר אל-שבטית ועל-שבטית, עירו של דוד שכבש אותה מיד היבوسی, והפך אותה לעיר מלוכה כלל ישראלית.

כששבטי ישראל היו מפוצלים וכל אחד פנה אל נחלתו – ירושלים הייתה מובלעת נכרית בלתי חשובה לשבטי ישראל, ומצב זה הכין אותה ליעודה ההיסטורי הנצחי – איחוד כל שבטי ישראל לממלכה אחת, ולמדינה אחת.

יהושע טז - קונספירציה נגד אפרים ומנשה?

מדוע דווקא שמות הערים שירשו בני יוסף אינם מפורטים?

פרק טז מתמיה אותי זה עשרות שנים – מה שכתוב בו ניתן להבנה, ואפשר לשחזר את גבולות אפרים ומנשה, אבל מה שלא כתוב בו זועק מן הארץ – חסרה רשימת ערים מפורטת בנחלות

אפרים ומנשה, כמו שפורטה להפליא בנחלת יהודה בפרק הקודם (ט"ו), ולמצער, כפי שמופיעה להלן בנחלת בנימין (יח, כא-כח).

גם ברור בדיוק היכן צריכה להופיע רשימת הערים החסרה – בין פסוק ח לפסוק ט –

(טז, ח): "... זאת נחלת מטה בני אפרים למשפחתם" –

(טז, ט): "והערים המבדלות לבני אפרים בתוך נחלת בני מנשה, כל הערים וחצריהן";

הפסוק הנוסף על "הערים המבדלות" מעיד על כך שהגבול המדויק נקבע אחרי שבני אפרים ובני מנשה כבר התיישבו, אבל הוא גם קצה אחרון של רשימה חסרה, והשאלה הגדולה היא למה?

קשה לקבל שהרשימה נשמטה בטעות, בגלל לוח שנמחק או בהשמטה של מעתיק, מפני שאותו תיאור של ערי אפרים בתוך מנשה, נמצא לפנינו גם בנחלת מנשה, וגם שם חסרה הרשימה העיקרית –

(יז, ח): "למנשה היתה ארץ תפוח (=העמק החקלאי), ותפוח אל גבול מנשה לבני אפרים";

(יז, ט): "וירד הגבול נחל קנה נגבה לנחל – ערים האלה לאפרים בתוך ערי מנשה – וגבול מנשה מצפון לנחל, ויהי תצאתיו הימה".

אפילו בשבטי הגליל, שגבולות נחלותיהם תוארו יותר בקיצור (בפרק י"ט) משתלב התיאור עם רשימות ערים, וברור בכתובים שהבאנו לעיל שהיו ערים לאפרים ולמנשה בנוסף לתפוח ולערי אפרים שבתוך מנשה –

שמעתי תיאוריות על 'עורך יהודאי', שכעס על שבטי יוסף בגלל פילוג העם והמלוכה – אבל אני מעדיף להישאר בסימן שאלה.

יהושע יז - ומי קיבל את הנחלה הגדולה ביותר?

נחלת מנשה בכור יוסף היא הגדולה מכל נחלות השבטים, והיא משתרעת על שני עברי הירדן – "ויפלו חבלי מנשה עשרה, לבד מארץ הגלעד והבשן אשר מעבר לירדן" (יז, ה) - 12 חבלי ארץ בנחלת מנשה בלבד.

הדחת ראובן מזכויות הבכורה בגלל חטאו לאביו – "פחזו כמים אל תותר" (בראשית מט, ד) החזירה את יוסף למעמדו אחרי ששנאת האחים חזרה על ראשם, והם נאלצו להשתחוות לו באמת, ויעקב ברח את יוסף – "ואני נתתי לך שָׁכָם אֶחָד על אֶחָיד" (בראשית מח, כב).

ואכן, העיר שכם, ששמעון ולוי היכו אותה וטבחו בה, ואיבדו בשל כך את זכותם לנחלה, ניתנה ליוסף, והפכה לעיר המפגש בין נחלות אפרים ומנשה בניו - "ויהי גבול מנשה... המְקֻמָּת אשר על פני (=ממזרח) שכם" (יהושע יז, ז; טז, ו). יוסף הוא שנקבר בחלקת השדה שקנה יעקב, "ויהיו לבני יוסף לנחלה" (יהושע כד, לב). יעקב, בניגוד לרצונו של יוסף, הקדים את אפרים למנשה והגדיל את זרעו "מלא הגוֹזִים" (בראשית מח, יד-כ) – אולם במפת הנחלות אנו מוצאים את ההיפך הגמור.

ככל הנראה, נתפרשה ברכת יעקב לאפרים על הנהגת עם ישראל לכיבוש הארץ בידי יהושע בן-נון משבט אפרים, ודווקא מנשה קיבל את זכויות הבכורה בשטח באופן מלא. הר עיבל נמצא בנחלת מנשה, וכך גם הדרך מן הירדן אל שכם. רוב העמקים הגדולים בין הרכסים שבצפון השומרון, הם בנחלת מנשה. חמש בנות צלפחד ונחלותיהן החשובות, תפסו חלק נכבד מנחלת מנשה המערבית (יז, ג-ו). ככל הנראה, גם שבטי הגליל ישבו בתחילה בנחלת מנשה, שכללה בתחילה חלקים מיששכר ומאָשֶׁר (יז, יא).

יהושע יח - בין כתפיו של אלוהים

לא סתם נקרא בנימין 'ידיד ה' - מיקום הנחלה שלו מתאים לכך

השלב השלישי בהתנחלות שבטי ישראל כבר התנהל מהמשכן שהוקם בשילה.

יהושע הוביל את המשך ההתנחלות מנחלת מנשה הגדולה (הר עיבל) דרומה, לעבר הרי אפרים ובנימין, שבחלקם הגדול היו מכוסים יער – "כי הר יהיה לך, [אף] כי יער הוא, ויבִרְאתוּ, והיה לך תִּצְאָתוֹ" (יז, יח) – ולעבר הרי הגליל, שאף הם היו מכוסים יער בחלקם הגדול.

המעבר לשילה ציין את הרמת הדגל להמשך ההתנחלות בעיקר על ההרים המיוערים, לעומת הרפיון המתפשט בשבעת השבטים, שישבו במחנות זמניים – "עד אָנָה אתם מְתַרְפִּים לבוא לרשת את הארץ אשר נתן לכם ה'..." (יח, ג).

יהושע דרש נציגות של 3 אנשים מכל שבט מְתַרְפָּה, כדי להכין תכנית התיישבות חדשה ומעודכנת, שתיקח בחשבון את השבטים שכבר התיישבו – "יהודה יעמד על גבולו מנגב, ובית יוסף יעמדו על גבולם מצפון" (יח, ה) – שבט בנימין ינחל באמצע, ביניהם.

מדוע?

נחלת בנימין בין יהודה לאפרים, מזכירה את המשכן (בספר במדבר), שדגל יהודה חנה ממזרחו ודגל אפרים (עם מנשה ובנימין) חנה ממערבו – רק הכיוונים התחלפו בארץ, נחלת יהודה מדרום, ונחלת אפרים מצפון. והנה אנו מוצאים (בפרק הבא) את נחלת דן ממערב לנחלת בנימין (יט, מ-מו), ואת נחלת ראובן ממזרח לירדן (יג, טו-כג), ואלה היו 4 ראשי הדגלים שהקיפו את המשכן במדבר.

בנימין, היחיד מבני יעקב שנולד בארץ, נחלתו נחשבה 'נחלת שכינה' בארץ (ראו מאמרי 'נחלת בנימין – נחלת שכינה', [באתר שלי](#)). רבים מהמקומות שנתקדשו לה' עד ירושלים (כולל) היו בנחלת בנימין, וכך ברכו משה בפירוש – "לבנימין אמר: ידיד ה' ישפך לְבָטֶחַ עליו, חֲפָף עליו כל היום, ובין כְּתָפָיו שָׁכֵן" (דברים לג, יב).

יהושע יט - בעיות בפיקוד צפון

מעשה ההתנחלות של זבולון, נפתלי, אשר ויששכר לא בא להם בקלות

חלוקת הנחלות בשילה שונה הייתה מתכניות קדומות. שהרי בברכת יעקב (בראשית מט, יג) נאמר – "זבולון לחוף ימים ישפך והוא לחוף אֶנְיָת וַיִּרְכְּתוּ על צִידָן", ואילו בשילה ניתנה נחלה זו לשבט אָשֶׁר ושבט זבולון קיבל נחלה בהרי הגליל המערבי (ציפורי) ובעמק יזרעאל (נהלל). וכך שרה להם דבורה הנביאה (שופטים ה, יג-יד) – "אָשֶׁר יֵשֶׁב לַחֹף יָמִים וְעַל מִפְרָצוֹ יִשְׁפֹּן; זִבְלוֹן עִם חֲרֹף נִפְשׁוֹ לְמוֹת, וּנְפֹתִי, עַל מְרוֹמֵי שָׁדָה".

ככל הנראה, תקופה של רפיון במחנות זמניים (בנחלת מנשה הגדולה) הקשתה מאד על התיישבות ישראלית בגליל. זמן רב עבר מאז הניצחון הישראלי המדהים על קואליציית חצור (פרק יא), ושבטי הגליל היו צריכים להיערך בצורה אחרת – שני השבטים הלוחמים בחרוף נפש, זבולון ונפתלי, קיבלו משימות לניהול מערכה ממושכת מבסיס הררי מוצק מול הערים הכנעניות החזקות ("רכב ברזל", יז, טז) בעמק יזרעאל (זבולון), ובעמק הירדן (נפתלי), ואילו אָשֶׁר צפה על עמק עכו בחוסר אונים מן הגליל המערבי. וברמות יששכר שלטו הכנענים מבית שאן והפכו את בני יששכר "למס עֶבֶד" (בראשית מט, יד-טו).

העוגן של שבטי הגליל בנחלותיהם היה הר תבור – הוא נזכר גם בגבול זבולון (יט, יב), גם בגבול יששכר (יט, כב), וגם בגבול נפתלי (יט, לד) – לשם עלו עשרת אלפים לוחמים מבני נפתלי ומבני זבולון בהנהגת דבורה וברק, לקראת המערכה המכרעת נגד סיסרא (שופטים ד, ו). שם גם התכנסו

שבטי הגליל לכינוסי חג לשם ה', כברכת משה – "שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך ; עמים הר יקראו, שם יזבחו וזבחי צדק..." (דברים לג, יח-יט).

יהושע כ - מה עוד יש לחדש על ערי מקלט

הבדלת 3 הערים על ידי משה בעבר הירדן, נכנסה לתוקף רק בהקדשת 3 הערים – קדש, שכם וחברון – על ידי יהושע. ויש כאן גם חידושי הלכה

הקדשת ערי המקלט לרוצח בשגגה, כדי לעצור ולמנוע נקמת דם ושרשרת רציחות, היא המקום היחיד בו כתוב – "וידבר ה' אל יהושע לאמר" – לשון השמורה לתורת משה בלבד ; הפרק כולו מלא הוראות חוק ומשפט, והוא מתאים לפרשה בתורה, כפי שאמרו חז"ל (מכות יא עמוד א). הבדלת 3 הערים על ידי משה בעבר הירדן, נכנסה לתוקף רק בהקדשת 3 הערים – קדש, שכם וחברון – על ידי יהושע, כפי שפירשו חז"ל (רש"י לדברים ד, מא ; מכות ט עמוד ב).

יש כאן גם חידושי הלכה, המשלימים את חוקי המקלט שבתורה – "ונס אל אחת מהערים האלה, ועמד פתח שער העיר ודבר באזני זקני העיר ההיא את דבריו, ואספו אותו העירה אליהם, ונתנו לו מקום וישב עמם" (כ, ד).

ב"פתח שער העיר" צריך להתנהל משפט זוטא, בו הרוצח בשגגה יספר את סיפורו, וישכנע את זקני עיר המקלט להכניס אותו – ייתכן שהוא גם יתחייב להישבע בשער העיר כדי לזכות במקלט, ואם יתברר ששיקר יתחייב גם על שבועת שקר, כפי שפירש הרב יעקב מדן (בספרו כי קרוב אליך לשמות, עמ' 362) את פשט הפסוק בפרשת משפטים (שמות כא, יד) – "וכי יִזְדֹּאֵשׁ אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעֶרְמָה – מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֵנוּ לְמוֹת".

אחרי קבלתו לעיר המקלט, יש לו זכות לשבת שם מבלי לשלם דמי שכירות (רד"ק לפס' ד), ויש איסור להסגיר אותו (כ, ה) ; הוא יצא רק כדי לעמוד למשפט "העדה" (=בית משפט כללי) ; אם יתברר שהוא אכן שגג, ישוב לעיר המקלט וישב בה "עד מות הכהן הגדול אשר יהיה בימים ההם" (כ, ו ; והפסוק כתוב בלשון קצרה).

יהושע כא - אתם לוויים? תנהגו בהתאם

לומדי תורה יכולים לזכות במעמד דומה לשבט לוי, אבל זה דורש מחויבות דומה

ערי הלוויים מייצגות משמעות משולשת –

1. מי שלא נלחם על הארץ לא יקבל בה נחלה – אבל יש לו זכות בסיסית למגורים ראויים ; אין זכויות באדמה בלי חובות בהגנה עליה.
2. הלוויים יגורו בעריהם המיוחדות בכל נחלות השבטים ולא יתבדלו, כדי שתוכל להיות להם השפעה בכל הארץ.
3. ערי הלוויים מתווספות על ערי המקלט ומסייעות בהגנה על הארץ ועל החברה מפני שפיכות דמים.

הרמב"ם כתב (בסוף הל' שמיטה ויובל), שלומדי תורה בישראל יכולים לזכות במעמד דומה לזה של בני לוי, וציבור חרדי גדול בארץ מאמץ תפיסה זו. אך אם לוקחים בחשבון גם את הוראות התורה ביחס לערי הלוויים, צריך לפזר יישובים כאלה בכל הארץ, ולהטיל עליהן משימות מוסריות-חברתיות כמו מקלט והגנה, ומי שרוצה זכויות נדל"ן בארץ ישראל חייב לקחת חלק בהגנה עליה. נכון בהחלט, שרוב הציבור החרדי מסתפק בהחלט במועט של מגורים בסיסיים וחי בצניעות רבה, אולם ההתבדלות היא עדיין סימן היכר מובהק בקרבם.

כאשר נעיין מעט ברשימות ערי הלוויים בפרק נגלה, שחלק מהן היה רק בגדר תכנית תיאורטית, כי ערים רבות טרם נכבשו (כגון, גזר, כא, כא; תענד, כא, כה; רחב, כא, לא; נהלל, כא, לה), כמפורש בתחילת ספר שופטים (א, כז-לב); התכנית כולה נראית כהמשך ברור לתכניות ההתנחלות העתידית שהוגדרו בפירוש בפרק יג (א-ז), ולא לגמרי ברור כמה מכל ערי הלוויים אכן קמו ופעלו לפי תכנית שילה.

הסיכום הנפלא של הפרק – "הכל בא", עומד לכאורה בסתירה גלויה מול פרק יג, ופרק א בשופטים, וכנראה יש לכלול בו התניה – **אם כל התכניות תתבצעה עד תום ברצון ה'.**

יהושע כב - קצר בתקשורת

הקמת המזבח עבור שבטי ראובן וגד ממערב לירדן, נתנה להם אחיזה לדורות בארץ המקודשת לעבודת ה' א-לוהי ישראל, ואיך זה נראה בעיני השבטים האחרים?

השלמת סיפור ה'חלוצים' לצבא במלחמות כיבוש הארץ מפרשת את תחילת הסיפור בתורה (במדבר לב).

מה ההבדל בין ראובן וגד לחצי המנשה, שנראו כמצטרפים (במדבר לב, לג), ולא היו כלולים ביוזמה המקורית?

מה הסכנות בהתנחלות של שבטים שלמים בעבר הירדן מזרחה?

לחצי המנשה תמיד יהיו קשרי משפחה עם אחיהם בחצי השני, ותמיד יסייעו אלה לאלה; וזאת הברכה שקיבלו מפי יהושע (כב, ז-ח). לעומת זאת, שני שבטים שלמים ממזרח לירדן עלולים להיפרד משאר שבטי ישראל, כי הירדן – גבול ארץ כנען (במדבר לד, יב) – עלול להיחשב גבול דתי ולאומי. בני ראובן ובני גד גילו סכנה עתידית זו, רק בעת שובם אל נחלותיהם עם סיום הלחימה החלוצית שלהם, כאשר הקימו "בארץ כנען", כלומר, ממערב לירדן, "מזבח גדול למראה" (כב, י). "מִדְאָגָה מִדְבָּר" שמא יורחקו בניהם מכלל ישראל (כב, כד-כה); אנשי שילה אישרו את החששות בהעלותם את האפשרות שעבר הירדן תיחשב "לכם" כ'ארץ טמאה' (כב, יט), וזה יחייב אותם להתנחל מחדש ממערב לירדן.

הקמת המזבח עבור שבטי ראובן וגד ממערב לירדן, כנראה באזור שבו חנו הלוחמים בשנות המלחמה (ויש לכך סימנים מובהקים בתגליות חדשות של פרופ' אדם זרטל בבקעת הירדן), נתנה להם אחיזה לדורות בארץ המקודשת לעבודת ה' א-לוהי ישראל, אבל בדיוק זה נראה כמרד נגד הבלעדיות של המשכן בשילה, כי ה' אחד, ומשכנו בארץ, אחד.

ה'מרד' הזה כמעט הוביל למלחמת אחים ראשונה בארץ, כהמשך רע של המלחמות בכנענים – מלחמה על 'הגמוניה' בין שבטים שכבר רכשו ניסיון קרבי (כב, לג).

הפתרון 'הפוליטי' לוה בנאומים נרגשים מאד – המזבח ישמש רק לעדות על אחדות שבטי ישראל.

יהושע כג - התונה מפחידה

בשעת פרידתו מזהיר משה רבנו את העם מעבודת אלילים. ומהי דאגתו של יהושע לקראת סיום תפקידו?

הדאגה הגדולה של יהושע בזקנתו ובחולשתו, משחזרת את הדאגה הגדולה של משה (דברים לא) מהצפוי 'אחרי מותו', אבל הדגש אצל משה הוא בעצם החשש מעבודת אלילים ברגע שבני ישראל ייחשפו לתרבות הזאת. ואילו הדגש של יהושע הוא בנישואי תערובת עם "הגוים האלה הנשארים האלה אתכם" (כג, ז, יב), כי חתונות כאלה עלולות לחנוק את אהבת ה' לעמו, וליצור התבוללות, שתמחק את ייחודו של עם ישראל (דבר שנשאר נכון ומדויק עד היום).

אבל מדוע חששו כל כך בחברה השבטית המתיישבת באזורי הר מיוערים, ואחרי מכת מחץ צבאית מול ערי המדינה הכנעניות?

לדעתי, החשש הגדול היה מעיר המדינה שכם, שלא נזכרה ברשימת מלכי כנען, ולא תוארה בה מלחמה – שכם כנראה שיתפה פעולה עם בני ישראל (כפי שהסברנו לעיל בפרק יב), ולעת זקנת יהושע צף ועלה המחיר הקשה של שותפות זו – "והתחתנתם בהם והם בכם" (כג, יב), כאילו עלתה מאי שם הצעתו של חמור אבי שכם לבני יעקב – "והתחתנו אתנו, בנתיכם תתנו לנו ואת בנותינו תקחו לכם" (בראשית לד, ט).

בימי יעקב זה נגמר בטבח של נקמה על אונס דינה. בימי השופטים זה נגמר באסון של אבימלך, שנולד לגדעון מפילגש משכם (שופטים ח, לא), ורצח את בני גדעון (אחיו למחצה), "שבעים איש על אבן אחת" (שם ט, ה) בעזרת "בעלי שכם" כדי למלוך לבדו, ולבסוף החריב את שכם שבגדה בו.

במעמד הפרידה של יהושע ממנהיגי ישראל, כנראה בשילה, השתמש יהושע בכל האזהרות של משה, כדי להעמידם על חומרת הסכנה ולהרחיק את בני ישראל מבנות שכם, ואת בני שכם מבנות ישראל.

יהושע כד - מעמד מול ציבור אוהד

בדיוק מפני אותה החרדה, אך בניגוד חריף לאזהרות, בפרק כג מתבלט 'מעמד שכם' כמאמץ הפוך – להכניס את "העם" אשר בשכם לתוך ברית ה' עם ישראל. ברית יציאת מצרים הכוללת בתוכה איסורים חמורים נגד עבודת אלילים. בפרק כג נזכרו רק מנהיגי ישראל, אך בפרק כד, מול זקני ישראל, ראשיו ושופטיו, עמד "העם" אשר בשכם, שכלל לדעתי קבוצה פרו-ישראלית משרידי בית אברהם, שנשארו בשכם ולא ירדו למצרים.

ביטויים אחדים בפרק מוכיחים על מעמד ברית בשכם (=גיור המוני) של ציבור אוהד :

1. הזכרת 'עבר הנהר' (=פרת) עם "תרח אבי אברהם ואבי נחור", ואליליהם ;
2. סיפור התולדה ההיסטורית והדגשת ההפרדה העמוקה בין ישראל למצרים בבקיעת הים, והתהום בין ישראל לבין בלק ובלעם, ועמי כנען ;
3. "בחרו לכם היום את מי תַעֲבֹדוּ" (כד, טו), ואזכרת אלילים מארץ מוצא האבות ;
4. "ואנכי וביתי נַעֲבֹד את ה'" ;
5. "לא תוכלו לַעֲבֹד את ה' כי... א-ל קנוא הוא, לא ישא לפשעכם..." (שם, יט) ;
6. "ויאמר העם אל יהושע – לא כי את ה' נַעֲבֹד" (שם, כא) ;
7. הדגשת יהושע "אל העם... כי אַתֶּם בחרתם לכם את ה' לַעֲבֹד אותו" (שם, כב) ;
8. הסרת "אלהי הנכר" והטיית הלב אל ה' א-להי ישראל (שם, כג) ;
9. תשובת "העם" – "את ה' א-להינו נַעֲבֹד ובקולו נשמע" (שם, כד) ;
10. "וַיִּכְרַת יהושע ברית לעם ביום ההוא, וַיִּשָּׁם לוֹ חֶק ומשפט בשכם" (שם, כה) ;
11. "ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת א-להים" ;
12. "ויקח אבן גדולה, ויקימה שם תחת האֶלֶה אשר במקדש ה' " (שם, כו) ;

שופטים

שופטים א - תחילתה של התרחקות

בדיוק כמו בספר יהושע, גם בפתיחת שופטים יש שני תיאורים מנוגדים - ניצחון גורף ואחר כך רשימה ארוכה של אי הצלחות. שני צדדים של מציאות מורכבת ומקוטעת

בדיוק כמו בספר יהושע, גם בפתיחת שופטים יש שני תיאורים מנוגדים - ניצחון גורף של שבט יהודה (יחד עם שמעון) בבזק ובירושלים, בחברון ובדביר, ושל בני יוסף בבית-אל - ואחר כך רשימה ארוכה של אי הצלחות מול ערים כנעניות בעמקים (עמק בית שאן, עמק יזרעאל, עמק החוף המרכזי, עמק עכו) ובגליל. שני צדדים של מציאות מורכבת ומקוטעת.

בני יהודה היכו את ירושלים ואף שרפו אותה באש (א, ח), אבל לא התיישבו בה, ואף לא נשארו שם - מדוע? מדוע נשארה מובלעת יבוסית בירושלים כמפורש בהמשך הפרק (א, כא) ועד ימי דוד?

כנראה, המסע המהיר והמוצלח של בני יהודה הוביל אותם לבסוף להתמקד ולהתיישב באזור חברון ודביר (=דרום הר חברון), ולהציע פתרון של נחלה משותפת ('גורל אחד') לשבט שמעון, בבקעת באר שבע (יהושע יט, א-ט).

שבט שמעון היה שרוי בהתרסקות אחרי השבר והמגפה בבית פעור (בערבות מואב), והמכה ניכרת במפקד - מ-59,300 ירד השבט ל-22,200 (במדבר א, כג; כו, יד) - שבט יהודה התגייס להצלת אחיו וקלט אותו במסע הלחימה ובנחלה.

המחיר הכבד של משימה זו היה בהתרחקות מירושלים דרומה, בהזנחת בית לחם וירושלים, ובנתק שנוצר בין יהודה ושמעון בדרום, לבין שבטי יוסף ושאר השבטים (עשרה!), בצפון. דבורה בשירתה אפילו לא מזכירה את שבט יהודה בין השבטים שלא יצאו לעזרת אחיהם, בעודה מזכירה את ראובן וגלעד, דן ואשר (שופטים ה, טו-יז).

בתנאים כאלה, גם דמויות מופלאות כמו כלב בן יפנה ועתניאל בן קנז (בן אחיו), השופט הראשון, לא יכלו להפוך למנהיגים כלל-ישראליים כמשה ויהושע, וההנהגה הלאומית שקעה.

שופטים ב - אז יצאתם ממצרים, לא ביג דיל

אנו מכירים היטב תופעות דומות בדור השלישי והרביעי אחרי השואה וחורבן הגלות באירופה, ובדור השלישי אחרי תקומת מדינת ישראל בארץ ישראל. הכל מתחיל להיות קצת מובן מאליו

המפנה הגדול המתואר בפרק הוא צמיחת דור חדש "אשר לא ידעו את ה'", וגם את המעשה אשר עשה לישראל" (ב, י) - הדור החדש התאפיין בכך, שעצם ישיבת עם ישראל בארץ האבות כבר לא נחשב נס גדול ופלא עצום וחסד ה' עם ישראל, אלא מציאות טבעית רגילה. כאילו כך היה מששת ימי בראשית; כל סיפורי יציאת מצרים עם הכניסה לארץ וההתנחלות נחשבו כסיפורי זקנים במקרה הטוב, וההשפעה האלילית הכנענית התחזקה מאד.

אנו מכירים היטב תופעות דומות בדור השלישי והרביעי אחרי השואה וחורבן הגלות באירופה, ובדור השלישי אחרי תקומת מדינת ישראל בארץ ישראל.

האיום הקבוע של השכנים הרעים קיבל מעתה משמעות חדשה - ה' הותיר אותם בארץ ומסביב לה, "ולא נתנם ביד יהושע", "למען נסות בָּם את ישראל" (ב, כב-כג), האם ישמרו את הברית וילכו בדרך ה' - ואם לא, ישמשו השכנים הרעים שוט של עונש לעם ישראל.

יתר על כן, רבים בדור החדש גם לא ידעו להילחם כראוי, ועל כן היו הגבולות פרוצים, והשכנים הרעים השתלטו מידי פעם על אזורי ההתנחלות הישראלית; חלק משבטי ישראל היו נתונים תחת כיבוש זר מדכא, והפכו בקלות מכובשים לנכבשים, וממנצחים למושפלים. עד שקמו להם שופטים (=מנהיגים) מושיעים יודעי מלחמה, שידעו לעשות שפטים באויבים, וללמד את בני ישראל מהי מלחמה ראויה – "רק למען דעת דרות בני ישראל ללמדם מלחמה", "את כל אשר לא ידעו את כל מלחמות כנען" (ג, א-ב).

שכחת מורשת הקרב של משה ויהושע באה יחד עם שכחת התורה, ועם היחלשות ההכרה בייחודם של בני ישראל באמונתם ובתורתם מכל העמים.

שופטים ג - הארץ שהפכה למרחב פרוץ

אם הם מתנהגים כמו "כושן רשעתים", אזי נעלם ייחודם, וכניסת שבטי ישראל לארץ כנען יכולה להיחשב כאחת הפלישות האחרות בהיסטוריה של ארץ מעבר בין יבשות ותרבויות

בעיני פרשנים והיסטוריונים, ארץ כנען איבדה חלק גדול מחומות ההגנה של ערי המדינה הכנעניות, ובמקביל גם נחלש מאד השלטון המצרי בכנען, ולכן היא הפכה למרחב פרוץ.

כשם ששבטי ישראל פלשו אליה ממזרח, כך הופיעו גם שבטים ארמיים מצפון-מזרח – "כושן רשעתים מלך ארם נהרים" (ג, ח) – וגם כפתורים ופלשתים מגויי הים (דברים ד, כג). לפלישת גויי הים יש תיעוד חיצוני עשיר, ולא כן ביחס ל"כושן רשעתים". אולם התופעה עצמה ברורה, והנביא עמוס (ט, ז) אף תיאר אותה במילים קצרות וחדות – "הלוא כבני כששים אתם לי בני ישראל נאם ה' – הלוא את ישראל העליתי מארץ מצרים – ופלשתים מפפתור – וארם מקיר".

כלומר, אם בני ישראל מתנהגים כמו "כושן רשעתים" (=כבני כששים), אזי נעלם ייחודם, וכניסת שבטי ישראל לארץ כנען יכולה להיחשב כאחת הפלישות האחרות בהיסטוריה של ארץ מעבר בין יבשות ותרבויות. א-לוהי ההיסטוריה הלוא הביא אז לארץ כנען גם ישראלים, גם פלשתים וגם ארמים.

במעגל הפנימי, התנהל מאבק אדיר על ההגמוניה בין הכוחות השונים בתוך הארץ – ממלכות מואב ועמון, שבטי עמלק ומדן, ערי המדינה הכנעניות שנתרו, והפלשתים שפלשו. עגלון מלך מואב התחיל לעשות מה שרצה בלק לפניו ולא יכול – השתלט על נאת המדבר של יריחו. ומשם, עלה להר ממש כמו יהושע, הכריח את הישראלים להעלות לו מנחה, והציב את הפסילים שלו בקרבת הגלגל, כעין חיקוי ל-12 האבנים של יהושע.

אהוד בן גרא ניצל את הרגש הדתי ואת הביטחון המופרז והשאננות של המלך השמן (=בריא מאד), והנהיג את בני אפרים ובנימין לניצחון, שהרחיק את מואב מגבול ישראל למאות שנים, והשקיט את הארץ לשני דורות.

שופטים ד - מנהיגות נשית. בלי סימני שאלה

"יבין מלך כנען אשר מלך בחצור" (ד, ב) איננו "יבין מלך חצור" שעמד בראש מלכי כנען בצפון נגד יהושע (יא, א-ה), כי חצור הכנענית הגדולה כבר חרבה ונשרפה באש (יהושע יא, ג), והממצא בתל חצור הוכיח זאת באופן ברור (י' ידן, חצור (1975), עמ' 145; א' בן-תור, 'החפירות המחודשות בתל חצור', קדמוניות 111, תשנ"ו, עמ' 2-18).

המלך הכנעני יבין היה צאצא ליבין מלך חצור, והשימוש המקראי בלשון עבר ("מלך") הוא כמו PAST PERFECT – משושלת המלוכה שמלכה בעבר בחצור (כך למדתי מפרופ' יהודה אליצור ז"ל), אבל בימי דבורה וברק הוא כבר נשען על סיסרא וצבאו "בחרשת הגויים" (ד, ב). באזור העמקים המערבי, ובואדי ערה.

סודו של סיסרא (זהו שם ספרו של אדם זרטל בנושא זה) נחשף על ידי פרופ' אדם זרטל בחפירה ליד היישוב קציר (אל-אחוואט). המבנים וכל הממצאים, אין דומה להם בשום יישוב כנעני או ישראלי, ורק באי סרדיניה נמצאה בנייה כזאת, וגם עיר בשם 'סאסארי' (עד היום). אחת מקבוצות הפלשתים גויי הים נקראה בתעודות 'שאָרְדוֹנָה'; הם באו כנראה מסרדיניה עם פלישת גויי הים, וסיסרא היה מנהיגם. שריד ל'שארדונה' נזכר בשירת דבורה (ה, יג) – "אז יָרַד שָׂרִיד לאֲדִירִים עָם, (ומולם) ה' יָרַד לִי בַּגְבוּרִים".

הניסיון הכנעני האחרון להסתייע בצבאו של סיסרא כדי לגבש כוח כנעני-פלשתי נגד שבטי ישראל, נכשל בקרב ההכרעה בנחל קישון, בזכותה של דבורה, ובזכותם של לוחמי נפתלי וזבולון וברק בן אבינעם, שירדו מהר תבור ברגע המכריע על פי דבר הנביאה.

כל הניסיונות להעמיד סימני שאלה על מנהיגות של נשים בישראל, נדחו בספרות ההלכה בזכותה של דבורה הנביאה-השופטת.

שופטים ה - שירה שהיא ברכה

מה יש ומה אין בשירת דבורה, ואיזו שירה קדומה היא מזכירה לנו

השירה המפוארת של דבורה הנביאה, שהמפקד ברק נלווה אליה, ממשיכה את שירת התורה, בעיקר שירת משה וברכתו, בחמישה מובנים:

1. היא דומה לשירת הים בסגנון, במבנה ובצורה – שירת ניצחון ישראלית.

2. אין בה התפארות וגאוות ניצחון (כפי שמקובל בעולם), אלא שירת ברכה לה'.

3. אין פירוט ותיאור של שלל האויב (כפי שהיה בכל שירות הניצחון העתיקות) – במקום זה יש תיאור שירי לועג לתאוות השלל וההרג שציפה להן האויב – "אָמַר אוֹיֵב: אֶרְדֹּף, אֲשִׁיג, אֶחְלַק שֶׁלֹל, תִּמְלְאֵמוּ נַפְשִׁי, אֶרִיק חֲרָבִי, תֹּרִישְׁמוּ יְדֵי נִשְׁפֹּת בְּרוּחִי בְּסִמּוֹ יָם..." (שמות טו, ט-י); דברי "חֲכָמוֹת שְׁרוּתֶיהָ" של "אֵם סִיסְרָא": "הֲלֹא יִמְצְאוּ יְחֻלְקוּ שֶׁלֹל, רַחֵם רַחֲמֶיךָ (=שבויים, שפחות) לראש גבר, שלל צבעים לסיסרא, שלל צבעים רקמה, צבע רַחֲמֶיךָ לְצִנְאִרִי שֶׁלֹל כֵּן יֵאבְדוּ כָל אוֹיְבֶיךָ ה'..." (שופטים ה, כט-לא).

4. התגלות ה' בסיני מתוארת כהתגלות מתמשכת לציווי תורה לישראל בברכת משה, ולישועת ה' לעמו בשירת דבורה – "ה' מְסִינִי בָּא, וְזָרַח מִשְׁעִיר לָמוֹ, הוֹפִיעַ מִהֵר פֶּאֶרְן, וְאֶתָּה מִרְבַּבֶּת קֹדֶשׁ, מִימִינוֹ אֶשְׁדֶּת לָמוֹ" (דברים לג, ב), "ה' בְּצִאתְךָ מִשְׁעִיר, בְּצִעְדְּךָ מִשְׁדֶּה אֲדוֹם, אֶרֶץ רָעָשָׁה גַם שָׁמַיִם נִטְפוּ, גַם עֵבִים נִטְפוּ מִיָּם; הָרִים נָזְלוּ מִפְּנֵי ה', זֶה סִינִי מִפְּנֵי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (ה, ד-ה).

5. כמו בברכת יעקב (בראשית מט), חשבון נבואי נוקב נגד המשתמטים מהמלחמה בתירוצים השונים (ה, טו-יז; כג). וכמו גם בברכת משה (דברים לג), ברכה מיוחדת לשבטי הלוחמים "המתנדבים בעם" (ה, ט, יד-טו, יח), ול"יעל אשת חבר הקיני" (ה, כד-כז), שהתייצבה לצד ישראל ברגע המכריע, הרגה את סיסרא ("מחקה ראשו"), ובכך הבטיחה שקט לארבעים שנה.

שופטים ו - איה כל הנפלאות שמספרים לנו על ששת הימים

כשהייתי צעיר ומדינת ישראל צעירה ממני, בימי התקפות הטרור ופעולות התגמול, הרגשתי קצת כמו גדעון שבתנך. איה כל הנפלאות של דור הפלמ"ח ותקומת המדינה?

גדעון גדל בתקופה שאחרי המאורעות הגדולים, תקופת השפל בהנהגה ובביטחון. 18 שנות דיכוי מואבי, 20 שנה ש"יחדלו ארחות" בגלל הלחץ של יבין וסיסרא, ועוד 7 שנים של השחתת שדות ויבולים על ידי המדגנים שנכנסו עם המוני גמלים לעמק בית שאן ולעמק חרוד. והנה הבן (=גדעון)

שואל – "ויש'ה' עמנו? ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו לאמר: הלא ממצרים העלנו ה', ועתה נטשנו ה', ויתננו בכף מדן"? (ו, יג).

כשהייתי צעיר ומדינת ישראל צעירה ממני (בשנתיים), בימי התקפות הטרור (בעיקר מרצועת עזה) ופעולות התגמול, הרגשתי קצת כמו גדעון שבתוך – איה כל הנפלאות של דור הפלמ"ח ותקומת המדינה?

אחרי שזכיתי להשתתף בשחרור ירושלים העתיקה, ועמדו רגלי על הר הבית בששת הימים, אני חוזר ונזכר בגדעון כל פעם שאני שומע 'גדעונים' צעירים תמהים – איה כל הנפלאות שמספרים לנו על ששת הימים?

בימי גדעון שרר מצב הרבה יותר חמור, כי המדינים פלשו והשחיתו ושלטו בנחלות יששכר ומנשה. גדעון, שזכר סיפורי אבות על יציאת מצרים ושאל בקול ברור היכן הנסים והנפלאות, הוא שזכה להחזיר את שבטי ישראל לעצמאות ולעבודת ה', בזכות הכוח שבשאלה – "לך בכחך זה, והושעת את ישראל מכף מדן, הלא שלחתיך" (ו, יד).

הניסיון של גדעון לחמוק מהשליחות בטענת קטנותו וחולשתו, מזכיר את משה, וכך גם תשובת ה' – "כי אֶהְיֶה עִמָּךְ, וְהָפִיתִי אֶת מִדְּיָן כְּאִישׁ אֶחָד, הֲלֹא שִׁלַּחְתִּיךָ" (ו, טז) – גם האותות השונים מזכירים את משה בסנה, וגם גדי העזים שהפך לקרבן (עולה כליל) עם איפת המצות, ו"צליל לחם שערים" (ז, יג) מזכירים פסח ועומר (רש"י לו, יט).

שופטים ז - מור"ק תנכי

שעת חילופי השומרים, השופרות, 3 ראשים מסתערים, שריפת אוהלים בלפידים ומנוסה כללית. ההפתעה הפכה להכרעה היסטורית

גדעון גדע את האשרה ונתץ את מזבח הבעל בלילה, כי "יֵרָא את בית אביו ואת אנשי העיר מַעֲשֹׂוֹת יוֹמָם" (ו, כז), ואחר כך ביקש אות ועוד אות בגיזת הצמר. גם אחרי שהתגייסו אליו המונים, ואחרי בחירת 300 המלקקים על פי ה', והבטחת ה' לניצחון, עדיין חרד גדעון מהמלחמה. עד ששמע במארב עד כמה המדינים יראים ממנו. מדוע?

גדעון שלח שליחים להזעיק את שבטי הגליל, אֲשֶׁר, זבולון ונפתלי (ז, לה), והם התגייסו ונאספו במקביל לגיוס של כל מנשה. אפשר היה לתקוף בבת אחת את מחנה מדן שבעמק יזרעאל (מצפון לעין חרוד, מתחת לגבעת המורה, ז, א) – מדרום (מנשה) ומצפון (שבטי הגליל), ולהצליח.

בסוף הסיפור (ח, יח) מתברר לדעתי, שהשליחים היו האחים של גדעון ("כמוך כמוהם אחד, כתאר בני המלך"), והם נתפסו ונהרגו בתבור, ככל הנראה בדרכם חזרה; לכן, גדעון לא ידע אם שבטי הצפון נענו לקריאתו, כמה הם והיכן, והתכנית הראשונה נכשלה.

אז אמר לו ה' לשלוח את העם הרב שהתגייס להמתנה בתצפית על "הר הגלעד" (ז, ג; קרוב לוודאי 'גילוד' שבראש הגלבע), ולתקוף בלילה, בהפתעה, ב-300 הלוחמים המובחרים שלא כרעו ברך בבואם לשתות. בהפתעה כזאת הצליח אברהם להכות את 4 המלכים ולחלץ את לוט (בראשית יד, טו).

ההפתעה מתוארת לפרטיה – שעת חילופי השומרים, השופרות, 3 ראשים מסתערים, שריפת אוהלים בלפידים ומנוסה כללית. אז הצטרפו המוני המגויסים מהתצפית בהר למרדף הגדול, ושבט אפרים הצטרף אף הוא (למרות הכעס על שלא הוזעק בתחילה) – ההפתעה הפכה להכרעה היסטורית. הסיפור נכתב כמורשת קרב, ואכן הפך לאבן פינה בצמיחת יחידות הפלמ"ח, בחזרתנו לארץ התנך.

שופטים ח - יכלף להיות אחלה מלך

הכל היה מוכן לכאורה להקמת מלוכה, ומי ראוי ומתאים לכך יותר מגדעון המאמין הצנוע, שהחזיר את העם לדרכו של משה

המרדף אחרי המדגנים התנהל במרחבי ארץ יותר מכל מלחמות השופטים - מ"בית השטה... עד... אֶבֶל מחולה" (ז, כב) אל מעברות הירדן. נמשך בתוך המרחב של מדין ובני קדם בנחל יִבֹּק, דרך "סְפֹת" שבבקעת הירדן המזרחית, ו"פְּנוֹאֵל" הסמוך למעבר יִבֹּק ההיסטורי. והגיע עד למחנות האוהלים "מִקְדָּם לנֶבֶח ויִגְבָּהָה" (=יִגְבָּהָה, מצפון לעמאן ח, יא) על גבול המדבר.

300 'המלקקים', לוחמים מובחרים, חוללו את ההפתעה בלילה, והמוני המתגייסים יצרו הכרעה מרחבית משני עברי הירדן. בזה נסתיימו למאות שנים הפשיטות ממזרח, שהתחילו עם בני ישראל, ואחריהם ארם ומואב והמדגנים. מלחמתו של משה מול מדין (במדבר לא) על השליטה בעבר הירדן מזרחה הושלמה על ידי גדעון, שגם 'סגר מעגל' עם יעקב בהשלמתו עם עֶשָׂו אחיו, במעבר יִבֹּק (בראשית לב, כב-לא עד לג, א-יז).

הכל היה מוכן לכאורה להקמת מלוכה, ומי ראוי ומתאים לכך יותר מגדעון המאמין הצנוע, שהחזיר את העם לדרכו של משה. לעצמאות, לניתוף האלילות הכנענית, ולהקמת צבא מנצח שהחזיר הגמוניה ישראלית משני עברי הירדן. וגם ידע לפייס את שבט אפרים הזועם (ח, א-ג), ולאחד את השבטים.

אכן, "איש ישראל" (=ראשי הלוחמים) הבינו היטב את משמעות הניצחון ואת מנהיגותו של גדעון, ואמרו לו - "מִשָּׁל בָנוּ גַם אַתָּה, גַּם בְּנֵדָה, גַּם בְּנֵדָה, כִּי הוֹשַׁעְתָּנוּ מִיַּד מִדְיָן" (ח, כב). אך גדעון סירב לכוון שושלת מלוכה מביתו, והשאיר בעינו את משטר השבטים (הדמוקרטי יותר אך החלש יחסית, ללא כוח שלטוני), בגלל משמעותו הדתית - "לא אֶמְשַׁל אֲנִי בָכֶם, וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בָכֶם. ה' יִמְשַׁל בָּכֶם" (ח, כג).

שופטים ט - מלכות טבולה בדם

משל יותם התקיים לפרטי פרטים, לא רק בתקופתו, אלא גם לאורך ההיסטוריה

הגרעין של מלכות גדעון, שהוא עצמו סירב לכוון, הצמיח פרי מר – בן הפילגש משכם נשא את השם "אבימלך", כהיפוך גמור לרעיון מלכות ה', השולל (שושלת) מלכות אדם. שגיאה חמורה זו של גדעון, אחרי השגיאה של הצבת האנדרטה מזהב השלל (ח, כד-כז), הביאה לרצח המטורף של 70 בניו על ידי "אבימלך" ובעלי בריתו משכם "על אבן אחת" (ט, ה). מכל משפחת גדעון המסועפת נותר רק יותם הקטן שהתחבא, והשאיר לנו לדורות את המשל המופלא על 'מלכות' האטד הקוצני

הזית (=רמז לאהוד) לא רצה לחדול מלייצר דשן (=שמן), ולכן לא רצה מלוכה. התאנה (=רמז לדבורה) לא רצתה לחדול מלייצר מתיקות, ולכן לא רצתה מלוכה. הגפן (=רמז לגדעון) לא רצתה לחדול מלייצר תירוש, ולכן לא רצתה מלוכה.

האטד הקוצני (=אבימלך) ישמח למלך, אך האש שתאחז בו תשרוף את "ארצי הלבנון" (=עיר המלוכה שכם), ותחזור ותאכל גם את "אבימלך", כי ההשחתה של כינון מלכות טבולה בדם, בחיסול כל מתחרה על השלטון, מוכרחה לייצר גם את הבגידה (ט, כג), ולשרוף גם את 'האטד' הרצחני, ביום בו תתלקח אש הדין והמשפט.

נבואת יותם התקיימה לפרטי פרטיה לא רק ב-3 השנים הנוראות של "אבימלך", אלא גם במקרים רבים עד מאד בהיסטוריה הפוליטית. משלטון הדמים, נותר משל יותם כפרי יחיד.

עיר המלוכה שכם, אשר לא השתתפה במלחמת ערי כנען נגד ישראל, ואף כרתה ברית עם בני ישראל בסוף ימי יהושע) ראו מה שכתבתי ליהושע פרק יב, וליהושע פרק כד, (חרבה ונשרפה באש "אבימלך", יחד עם מקדש "הברית" שבה (ח, לג; ט, ד; ט, כו).

שופטים י - הבא בתור בבקשה

האם הייתה תורנות בהנהגת השבטים לפי סדר נחלות? האם היה צפוי מראש שהשופט הבא, אשר יושיע את ישראל אם יהיה צורך בכך, יקום מהשבט הבא בתור, להנהיג?

פרק המעבר באמצע תקופת השופטים חושף הפתעות בהנהגת שבטי ישראל. השופטים 'הקטנים', שאין עליהם סיפור גבורה וישועה ולא הצלה משעבוד, מרמזים לנו על רצף גיאוגרפי-היסטורי ועל המשכיות בהנהגה. תולע בן פואה איש יִשְׁשָׁכָר הביא להנהגה את השבט ששכן מצפון למנשה. אולם שבט יששכר בעמק בית שאן וברמות יִשְׁשָׁכָר היה נתון תדיר ל"מס עֶבֶד" (בראשית מט, יד-טו), והטה "שכמו לסבל" עול זרים. אחרי שנחלשו ערי הכנעני החזקות (א, כז-כח), היו העמקים פרוצים לשבטי מדן ועמלק. זאת כנראה הסיבה ששופט נכבד משבט יִשְׁשָׁכָר לא ישב בנחלת השבט, אלא במקום מוגן ובטוח, "בשִׁמְרִי, בהר אפרים" (י, א).

מבחינת השבטים אנו מגלים רצף ברור מדרום לצפון - עֲתַנְיָאֵל בן קֶנָז מיהוד, אהוד בן גֵּרָא מבנימין, דבורה מהר אפרים, גדעון ממנשה, תולע בן פואה מִיִּשְׁשָׁכָר. אחר כך יבואו יאיר הגלעדי (בלי סיפור גבורה וישועה), ויפתח הגלעדי (עם סיפור).

והשאלה העולה - האם הייתה תורנות בהנהגת השבטים לפי סדר נחלות? האם היה צפוי מראש שהשופט הבא, אשר יושיע את ישראל אם יהיה צורך בכך, יקום מהשבט הבא בתור, להנהיג? האם ניסיונו של אבימלך להקים מאביו שושלת (בברית עם בעלי שכם), היה מרד נגד העברת השרביט לשבט הבא? קשה לדעת בוודאות, אבל אפשרות כזאת נרמזת ברצף השופטים על הסדר.

בהמשך הפרק (י, יא-טז) אנו שומעים נביא אלמוני בעימות חריף עם בני ישראל (עם מי בדיוק?) כמעט בסגנון ירמיהו (ב, ט-כח), נכוונות לתשובה ולתיקון, והתפייסות בלשון נדירה מאד – "וְתִקְצַר נַפְשׁוֹ (של ה) בְּעַמַּל (=בסבל של) יִשְׂרָאֵל" (י, טז).

שופטים יא - היה משהו טוב ביפתח?

מנהיגים דגולים כמו אהוד, דבורה וברק וגדעון, לא קמו עוד בשלב השני של ימי השופטים. אחרי אבימלך ושחיתת כל האחים לבית גדעון, כבר לא נופתע עוד מהנהגת שופט כיפתח. הרקע המשפחתי מפוקפק, חבורת יפתח "אנשים יִיקִים", ה'טוב' היחיד הוא השם של האזור בגלעד, ובסוף הפרק הוא יקריב את בָּתוֹ, כי הוא מאמין שאי אפשר להפר נדר (בניגוד לדבר התורה, במדבר ל; ובניגוד להלכה). והתנ"ך איננו מסתיר דבר.

מה בכל זאת היה טוב בו ביפתח?

תורה כהיסטוריה הוא למד וידע, ואיגרת גאה אל מלך בני עמון הוא ידע לחבר, ובה הגן על הזכות ההיסטורית והמוסרית של שבטי ישראל הגלעדיים, מול התביעה העמונית לשלום של השבת 'השטחים הכבושים'. בשינויים קלים אפשר לשאת נאום כזה באו"ם בימינו, כנאום ישראלי היסטורי ומוסרי. אולם המבחן העיקרי בימי השופטים היה בקרב. אחרי האיגרת הייתה עליו רוח ה' (=רוח גבורה; כתרגום יונתן), וידע להנהיג מלחמה ולהכות את בני עמון "מכה גדולה מאד" (יא, לג).

די היה בכך כדי לתפוס מקום נכבד בהיסטוריה התנכית.

אולם חז"ל, בעקבות התנך, לא התעלמו מדמותו של מנהיג שהיה מ"קְלֵי עוֹלָם" (ראש השנה כה עמוד ב. מתחו ביקורת קשה על כך שלא שאל בעצת כוהן, ולא נמצא כוהן שיתיר לו את הנדר, או יורה לו לפדות את בתו בקרבן עולה כרצון ה' (תענית ד עמוד א). עם כל זה, למדו מיפתח ומזקני גלעד, שלפעמים אין ברירה וצריך להשלים עם הנהגה בלתי ראויה, פשוט כי אין אחרת – "יפתח בדורו כשמואל בדורו" (ראש השנה שם).

אבל המשבר הגדול בהנהגת השופטים (כמו אצל גדעון ואבימלך) יתגלה בעומק האסון, בפרק הבא.

שופטים יב - יפתח ממשיך להכות

בשונה מגדעון שהבין ללבם של אנשי אפרים - שבט לוחם שרצה להיות שותף למערכה, תגובתו של יפתח גוררת את העם למלחמת אחים. והמחיר כבד

אפרים היה שבט לוחם, ואנשיו לא יכלו לסבול את הרעיון שלא קראו להם למערכה. כך היה גם אצל גדעון (ח, א-ג), אולם גדעון ידע לפייסם ונתן להם מקום של כבוד בהכרעה הסופית של המלחמה, ואילו יפתח דיבר קשות, ולא יכול היה להרגיע. כך פרצה מלחמת אחים בתוך בני יוסף, בין אפרים למנשה. על 'כבוד' ייתכן מאד שאנשי אפרים גם לא רצו לקבל הנהגת שופט מעבר הירדן מזרחה. את המחיר הכבד שילמו בני אפרים שהתגוררו בתוך נחלת מנשה המזרחית, וניסו להימלט כפליטים (ד-ה), עד שנשחטו על הירדן (כשנחשף מבטאם השונה).

חז"ל פירשו את קבורת יפתח "בערי גלעד" (יב, ז), כעונש נורא על הטבח בבני אפרים, ואמרו שאיבריו של יפתח נשרו במקומות שונים, ובכל מקום נקבר חלק אחר ממנו (בראשית רבה פרשה ס, ג).

באיגרת למלך בני עמון, כתב יפתח משפט שאיש מאמין בה' כאדון עולם לא יכול להעלות על דעתו – "הלא את אשר יורישך פֶּמוֹשׁ אֱלֹהֶיךָ אוֹתוֹ תִּיָּשׁ, וְאֵת כָּל אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' אֶל־הֵינוּ מִפְּנֵינוּ, אוֹתוֹ נִיָּשׁ" (יא, כד). נוסף לזה את הקרבת בְּתוֹ, ואת מלחמת האחים עם הטבח על מעברות הירדן, וסיפור יפתח מוכיח את עומק הטמיעה הישראלית בתרבות המואבית-עמונית הסובבת.

המשך פעולתם הסדיר של השופטים 'הקטנים' – אֶבְצָן מִבֵּית-לָחֶם (הגלילית, לדעתי, אֵילוֹן מִזְבוּלוֹן, עֲבֹדוֹן מִפְּרָעְתוֹן (=מדרום לקדומים במערב שומרון) - יכול היה לכסות במעט על משבר ההנהגה כל עוד האיום החיצוני היה חלש. כאשר יתחזקו הפלשתים במערב ויתחילו לחדור גם להר, ובמקביל יחזור גם האיום העמוני במזרח, יתברר שהנהגת השופטים באמת כבר קרסה בזמן יפתח ומלחמת האחים.

שופטים יג - מה שלימדה אותנו אשת מנוח

להתגלות אלוהית ישירה מגיבים רוב האנשים בפחד גדול. כך הגיב מנוח ולפניו גדעון, הגר ויעקב. ואיך הגיבה אשת מנוח כשנגלה אליה המלאך?

אשת מנוח, ששמה לא נמסר, היא אחת הדמויות הגדולות בספר שופטים ובמקרא כולו. מלאך ה' התגלה דווקא אליה, גם כאשר מנוח לא הבין וביקש הנחיה נוספת, נגלה המלאך לאישה בשדה. להגנתו של מנוח יש לומר, שאשתו לא אמרה לו את העיקר. בתורה (במדבר ו, יג-כ) אין נזירות עולם, וכל נזיר חייב להקריב קרבן מיוחד ביום "מלאת ימי נזרו". אבל הבן שייולד יהיה "נזיר א-להים... מן הבטן" ולעולם - "והוא יִחַל להושיע את ישראל מיד פלשתים" (יג, ה). מזה הבינה האישה עוד בטרם הרתה, שהבן המיועד לה לא יזכה להביא ישועה שלמה, והוא ימות במלחמתו. לכן אמרה בכאב "עד יום מותו", ומנוח לא יכול להבין.

במראה הסתלקות המלאך התמלא מנוח פחד מוות (כמו גדעון), ואמר: "מות נמות כי (מלאך) א-להים ראינו" (יג, כב). גם הגר (בראשית טז, יג) וגם יעקב (בראשית לב, ל), התפלאו על הצלת נפשם ממראה כזה, וקראו שם מיוחד למקום הצלתם. רק אשת מנוח בחכמתה הבינה ואמרה מילים מופלאות: "לו חפץ ה' להמיתנו, לא לקח מידנו עלה ומנחה ולא הראנו את כל אלה, וכעת לא השמיענו כזאת" (יג, כג).

זהו הסוד שלמדו בני ישראל בהתגלות ישירה במעמד הר סיני - "היום הזה ראינו כי ידבר א-להים את האדם וחי..." (דברים ה, כ-כג), ועדיין היו אחוזי חרדת מוות ושלחו את משה - ה' לא בא להמיתנו, ה' בא לצוות אותנו ולתת לנו תורת חיים.

הרב יהודה עמיטל ז"ל אמר לחברו הטוב שכמעט נשבר בפרוץ מלחמת יום הכיפורים ("הכל אבוד") – 'הבה נלמד קצת אמונה מאשת מנוח'.

שופטים יד - סוף עידן השופטים

אז מה היה לנו כאן. כמה שופטים, מאלו שבטים, מי נטמע ומי לא נטמע. סיכום

"ובעת ההיא פלשתים משלים בישראל" (יד, ד). משטר השופטים הגיע אל סופו בשפל עמוק. בניגוד לשופטים המושיעים עד כה, שמשון היה לוחם גרילה שידע לנקום בפלשתים בשיטות שלהם. הם שרפו משפחות שלמות באש על 'כבוד' (יד, טו; טו, ו), ושמשון שרף להם בזנבות שועלים בוערים "מגדיש ועד קמה ועד כרם זית" (טו, ה). אבל שמשון לא פרק את העול הפלשתי, ולא שחרר את בני ישראל מידם, ובסופו של דבר "נלכד בשחיתותם" (איכה ד, כ).

יפתח שיקף טמיעה תרבותית-דתית בתרבות העמונית-מואבית במזרח (לעיל, פרקים יא-יב), אך בכל זאת הצליח לנצח ולחולל ישועה בימיו. שמשון שיקף טמיעה תרבותית-דתית בתרבות של גויי הים שבאו ממערב, מבלי לנצח באמת. למורת רוחם של הוריו לקח אישה "מפלשתים הערלים" (יד, ג), ואחר כך עוד זונה בעזה (טז, א). בשלישית כשל כוחו (המואבים והעמונים) ושבטי ישמעאל ומדן לא היו ערלים – רק גויי הים שבאו מעולם תרבותי שונה לחלוטין. כוחות המשטרה הפלשתיים רדפו עשרים שנה (טו, כ) אחרי הלוחם הישראלי הבודד רב הכוח וחסר המעצורים שערער את ביטחונם, וניסו שוב ושוב להפילו ברשת הנשים הפלשתיות בהן התאהב, עד שדלילה עשתה זאת.

שמשון משבט דן, השופט ה-12 בספר שופטים: עתניאל בן קנז מיהודה. אהוד בן גרא מבנימין. דבורה מהר אפרים עם ברק בן אבינעם מנפתלי. גדעון ממנשה (ואבימלך עם בעלי שכם). תולע בן פואה מיששכר. יאיר הגלעדי. יפתח הגלעדי. אבנן מבית לחם (הגלילית, לדעת). אילון הזבולני. עבדון בן הלל מפרעון (=מערב שומרון). 11 שופטים (עם אבימלך, בלי ברק), מ-11 שבטים (עם ברק ובלי אבימלך).

שופטים טו - הקוד האתי של הלחי

בשנות השואה באירופה התפלג האצ"ל בארץ, והתארגנו לוחמי הלח"י למלחמת גרילה פעילה ונועזת נגד ראשי השלטון הבריטי. ואיך זה קשור ללחי החמור של שמשון?

"שלוש אלפים איש מיהודה" ירדו לאסור את שמשון ולהסגירו לפלשתים. די בכך כדי להבין את מעמדו המדויק של שמשון כ'שופט' בישראל: "הלא ידעת כי משלים בנו פלשתים, ומה זאת עשית לנו"? (טו, יא). שמשון הסכים להסגרה כי סמך על כוחו להתמודד לבדו מול הפלשתים, ולהרוג מהם "אלף איש" "בְּלַחֵי החמור" (טו, טז), רק באחיו שרצו להסגירו לא היה מוכן לפגוע. ברור שאנשי יהודה היו מסוגלים גם להרוג את שמשון הגיבור, כי הוא סיכן וסיבך אותם מול השלטון הפלשתי. למקום הניצחון קרא שמשון "רמת לחי", שם התפלל אל ה' שלא ימות בצמא ולא ייפול "ביד הערלים", ומן המכתש בלחי נעשה לו נס ובקעו לו מים (טו, יז-יט).

בשנות השואה באירופה התפלג האצ"ל בארץ, והתארגנו לוחמי הלח"י למלחמת גרילה פעילה ונועזת נגד ראשי השלטון הבריטי בגלל סגירת שערי הארץ להצלת יהודים ('הספר הלבן'). הלח"י היה מבודד ורוב מוחלט ביישוב בארץ החרים אותו וראה בו סכנה. חברי לח"י נתפסו ועונו על ידי המשטרה הבריטית, ולוחמי לח"י הגיבו בהריגת שוטרים בריטיים, וגם שני שוטרים יהודים. עקב הלשנה, נתפס 'יאיר' (אברהם שטרן) מפקד הלח"י והוצא להורג במקום. מפקדי הלח"י נעצרו, והארגון כמעט התפרק.

יהושע כהן היה בן 15 כשהצטרף ללח"י, הסתתר בפרדסי כפר-סבא ושמר על הגחלת. כשנתיים לאחר רצח 'יאיר', פיקד יהושע כהן על ניסיונות התנקשות בנציב הבריטי ששלט בארץ. מוקש רב

עוצמה שהיה מחסל את הנציב ורבים מאנשיו, לא הופעל על ידי יהושע כהן, מפני שעמדו שם גם יהודים רבים, וכך אמר לי בזמנו - 'לא הייתי מוכן להרוג יהודים'.

יהושע טז - מה שהפיל את שמשון

שמעתי נערים בני ישיבות מתלהבים רוקדים ושרים את תפילת שמשון האחרונה ולא הבנתי איך הם שמחים על נפילתו. האינכם מבינים את גודל הכישלון?

גדול ורב היה כוחו של שמשון בחמישה תחומים :
בנזר שערותיו, עד שגולח וסר כוחו.
בכוחו הפיסי ובגבורתו, עד שערי עזה.
בתחבולות המדהימות שהמציא, עד 300 שועלים עם אש בוערת בזנבות.
בחידות ובסיפורים העסיסיים שבדה מלבו, מהאריה והדבש עד היתד ומסכת האריגה.
ובתאוות הנשים שהכניסה אותו לתוך עולמם של הפלשתים, פתחה בפניו את שערי הנקמה בהם, עד דלילה שהכשילה אותו לבסוף.
איך לא הבין שמשון, שתאוות הנשים עלולה להפילו?

הוא היה בטוח לחלוטין בכוחו. שלוש פעמים סיפר לדלילה סיפורי בדים, והאורב הפלשתי בתוך החדר. שלוש פעמים נותר האורב במסתור משותק, כי ראה את שמשון לועג לדלילה ולהם. "ותאלצהו, ותקצר נפשו למות" (טז, טז) - אמרו חז"ל בתלמוד (סוטה ט עמוד ב) : "בשעת גמר ביאה (=בשיא התאוה) נשמטה מתחתיו". ועוד אמר חז"ל (במשנה שם) : "שמשון הלך אחר עיניו, לפיכך ניקרו פלשתים את עיניו". התאוה המינית גילחה את נזר שערותיו, ו"ה' סר מעליו" (טז, כ).

שמעתי נערים (בני ישיבות) מתלהבים רוקדים ושרים את תפילת שמשון האחרונה (טז, כח) לנקמת אחת משתי עיניו, ולא הבנתי איך הם שמחים על נפילתו, רק מפני שהמית במותו פלשתים רבים יותר מאשר בחייו (טז, ל). האינכם מבינים את גודל הכישלון? את הלך המוסרי, שהבינו חז"ל, ולא הבין שמשון? נראה אתכם רוקדים ומשננים את דברי חז"ל במשנה, ונזהרים מן התאוה המינית, שעלולה להפיל גם גדולי עולם.

לא 'ברירת שמשון' היא הנקמה שלנו, אלא העצמאות והחירות והבניין של מדינת ישראל.

יהושע יז - לא התכוונתי

מיכה והנער הלוי, וכך גם בני ישראל שחטאו בעגל, בסך הכול חיפשו את קרבת השם. אז איך זה שיצא להם כל כך גרוע?

מיכה, וגם הנער הלוי, היו עובדי ה', ובכל זאת עשה לו מיכה "פסל ומסכה" (יז, ג-ד), בדומה לנאמר על העגל בספר שמות (לב, ד, ח ; "עגל מסכה"), ובהמשך גם "אפוד ותרפים" (יח, יד-כ). ברור, שהם הקדישו לה', פָּרְכוּ בשם ה', וציפו לטוב מאת ה' (יז, ג-ד, יג) ; הם גם שאלו בה', וענו תשובה בשמו (יח, ה-ו). איך אפשר להבין זאת?

האנשים המתוארים נראים תמימים לגמרי, ולא עשו דבר להכעיס, ולכן לא סביר שבעיניהם הייתה עבודת ה' ממש כעבודת פסלים.

מיום שראיתי בעיני פסלי אלים יצוקים ניצבים על גבי שור (= עגל, יש אחד כזה לדוגמה במוזיאון ארצות המקרא בירושלים, באולם הכניסה (הבנתי עד כמה צדק ריה"ל (כוזרי מאמר א, צז), שטען כי רוב עובדי העגל התכוונו לשם ה', וכך הלוא הכריז שם אהרן - "חג לה' מחר" (שמות לב, ה). כי העגל היצוק עצמו היה רק בסיס, ובני ישראל לא העמידו עליו פסל, אלא רצו להאמין שה' הבלתי נראה ניצב עליו ושוכן עליו, לפי רצונם ואמונתם. ברור, שהסוגדים לעגל עצמו היו עובדי עבודה

זרה (כמו מי שחושב שבבית מזוזה שוכן איזה כוח מסתורי, ואיננו יודע 'שמע ישראל'), אבל רוב בני ישראל היו עובדי ה' גם כאשר ראו בעגל כעין מקדש, לה' הבלתי נראה.

אם היה מיכה מעובדי ה' התמימים, יש להניח שגם הפסל שלו היה רק בסיס יצוק. שעליו, כך האמין, ה' ניצב, או שוכן. אולם, תורת ה' אוסרת על כך בתוקף, אולי מפני שזה כל כך גבולי, שקל לטעות ולהשתחוויות לעגל עצמו – "אלהי מסכה לא תעשה לך" (שמות לד, יז).

יהושע יח - כל הדרכים מובילות אל מיכה

עשן העבודה הזרה מבית מיכה היה מתערבב עם עשן עבודת ה' שבשילה הסמוכה. מדוע חס ה' על פסל מיכה?

הסיפור הזה התרחש ברובו בהר אפרים, על הדרך הראשית מדרום לצפון. גם הנער הלוי, שבא מבית לחם יהודה, גם חמשת המרגלים מבני דן, וגם שש מאות הלוחמים משבט דן שבאו מקריית יערים, כולם הגיעו לבית מיכה במסעם צפונה. ולא מפני שהתכוונו מראש להגיע לשם. היכן היה בית מיכה?

הגמרא (סנהדרין קג עמוד ב) אומרת: "מִגְרָב (ובנוסח אחר, ממערב) לשילה ג מילין, והיה עשן המערכה (במשכן שילה), ועשן פסל מיכה מתערבבין זה בזה. בקשו מלאכי השרת לדוחפו (את מיכה, מן העולם) – אמר להם הקב"ה: הניחו לו, שִׁפְתּוֹ מצויה לעוברי דרכים". הגמרא הבינה או שמרה מסורת לפיה בית מיכה היה קרוב למשכן שילה, ממערב, במקום שעוברי דרכים נעצרים לאכול.

פרופ' שמואל קליין ז"ל (בספרו ארץ יהודה, עמ' 182) מצא בשעתו חורבה בשם ג'ראָה, בשלוחה מדרום למעלה לבונה, כ-4 ק"מ מערבית לשילה, ובתחתית מעלה לבונה על הדרך הראשית "מבית-אל שכמה" (כא, יט) נמצא חאן (=תחנת דרכים) על יסודות קדומים, ליד מעיין קטן – מהלך יום מירושלים. פרק יפה בגיאוגרפיה מקראית ותלמודית.

בית מיכה היה מתחרה מול משכן שילה - מדוע ה' חס על פסל מיכה? מפני זכותם כמכניסי אורחים בתחנת הדרכים, שעוברי דרכים זוכים שם לסעודה (וגם ללינה), ואולי גם מפני שאנשים תמימים היו, ולא הבינו שחטא אלילי בידם, כשכוונתם לעבודת ה'.

בני שבט דן הפכו תמימות לאלימות, בדרך לכיבוש נחלה בצפון, אחרי שלא הצליחו לממש נחלה בין הירקון ליפו. דן הצפונית, הפכה לגבול הצפוני של ישראל, ולנקודה חשובה בחטא העגלים של ירבעם בן נבט, מפלג מלכות ישראל, "עד יום גְלוֹת הארץ" (יח, ל).

יהושע יט - מי מכיר את העיר

רגע לפני שהפכה לבירת ישראל לעולם, הצצה קטנה אל "עיר היבוסית הזאת" שלא ממש עניינה אף אחד

בקצה המערבי של טיילת ארמון הנציב בדרום ירושלים, עברה הדרך הקדומה מבית לחם יהודה לגבעת בנימין ("גבעה" =תל אל פול), ולהר אפרים. משם גם רואים היטב את "יבוס", שהפכה כעבור שנים רבות ל"עיר דוד" (עד היום), ואת הר הבית. שם ראה אברהם "את המקום מְרֻחָק" (בראשית כב, ד-ה), ושם השאיר את נעריו, כפי שלמדתי שם בצעירותי מפרופ' יהודה אליצור ז"ל. בדרך זו הלך האיש עם פילגשו ונערו בחזרה מבית לחם יהודה אל הר אפרים,

בסופו של יום – "הם עם יבוס והיום יד מאד, ויאמר הנער אל אדניו: לכה נא וְנָסוּרָה אל עיר הַיְבוּסִית הזאת וְנָלִין בה; ויאמר אליו אדניו: לא נָסוּר אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הִנֵּה,

ועברנו עד גבעה" (יט, יא-יב). כדי להגיע לעיר היבוסית היו צריכים לרדת מן הדרך שעוברת באזור שער יפו ושער שכס של היום, וממשיכה צפונה. בדברים הפשוטים האלה אנו מקבלים עדות ישירה ומבט נדיר על "עיר היבוסית הזאת" מתקופת השופטים. עיר נכרית, שלא היו בה מבני ישראל, ולא הייתה חשובה בעין ישראלית של אז. בית לחם יהודה וגבעת בנימין, וביניהן "עיר היבוסית הזאת". לגודל האסון, נהגו אז בני בנימין בפילגש, בדומה לסדום, גרוע בהרבה מיבוס הנכרית, ויהודה עם שאר השבטים נלחם נגד בנימין מלחמת אחים.

ירושלים יושבת על גבול נחלות יהודה ובנימין. כל זמן שבני ישראל חיו בתוך עולמם השבטי ('מגזרים', בלשונונו כיום), ירושלים לא הייתה חשובה. רק משעה שקם דוד (מבית לחם יהודה) ואיחד את השבטים לממלכה, הפכה ירושלים, "עיר שלא נתחלקה לשבטים" (יומא יב עמוד א), לבירת ישראל לעולם.

שופטים כא - שמישהו יעשה כאן סדר

פסל מיכה - נדידת שבט דן צפונה - פילגש בגבעה - מלחמת האחים - האנרכיה: "בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה" (יז, ו; יח, א; יט, א; כא, כד). לפי סדר הספר, נראה שתקופת האנרכיה באה אחרי קריסת משטר השופטים. גם העברת ההנהגה משבט לשבט כנראה מיצתה את עצמה, ובמקום המושיעים הגדולים, פרצו שתי מלחמות אחים, יפתח במעברות הירדן, ופילגש בגבעה.

אולם לפי מדרש 'סדר עולם' הסדר היה הפוך, ויש לקרוא בשיטת 'אין מוקדם ומאוחר בתורה' (פסחים ו עמוד ב) - תקופת האנרכיה הייתה דווקא בתחילת ימי השופטים, כמשבר חריף שהתחולל אחרי מות משה ויהושע, ויש לצרף למשבר רוחני (שופטים ב ו-ג), גם את פרקי האנרכיה (יז-יח; יט-כ-כא).

רמזים אחדים בפרקים מחזקים את פירוש 'סדר עולם' - "וישימו להם (בני דן) את פסל מיכה אשר עשה, כל ימי היות בית הא-להים בשילה" (יח, לא); לפי זה, שבט דן נדד צפונה בתחילת ההתנחלות, עם הקמת המשכן בשילה, וזה נתמך באזכור אחד בספר יהושע (יט, מז), ואפילו בברכת משה (דברים לג, כב).

בפרשת מלחמת האחים נגד בנימין, בני ישראל התכנסו תחילה במצפה, ואחר כך בבית-אל - "ושם ארון ברית הא-להים בימים ההם; ופינחס בן אלעזר בן אהרן עִמָּד לפני... (כ, כז-כח); סיפור זה מתאים לתקופת כיבושה של בית-אל ביד בני יוסף (א, כב-כה), כשארון ה' היה שם עמם, וגם גילו של פנחס מתאים לתחילת ימי השופטים (המפרשים את הפרשה על סוף ימי השופטים מייחסים לפנחס אריכות ימים מופלגת של מאות שנים).

לכל הדעות, פלשתים משלו בישראל עם קריסת מנהיגות השופטים.

שמואל

שמואל א א - תפילה איננה תחנון

תפילה באה מהשורש פלל, גם המילה פלילים. וזהו אחד החידושים המפתיעים שלמדנו מחנה בבואנו לדבר עם היושב במרומים

"והיא מִרְת נפש ותתפלל על ה' וּבָכָה תְּבַכֶּה" (א, י) – תפילה באה משורש 'פלל', שמשמעו דין ומשפט ('פלילים'). לכן, תפילה איננה 'תחנון', ולא בקשת חסד, גם לא בקשת צרכים. תפילה היא התדיינות משפטית לפני 'שופט כל הארץ'. הוא תובע מבני אדם לעמוד לפניו ולשמור "דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט, כג-כה). ואדם כאברהם עמד לפני ה' ודרש משפט, שחלילה לא ימית "צדיק עם רשע", וגם ביקש צדקה להציל ערי רשעים "למען... הצדיקם אשר בְּקִרְבָּה" – זאת הייתה התפילה הראשונה.

חנה בכתה (ולא צחקה), והתפללה ל"זרע אנשים" (שם, יא) אם היא ראויה לו, ואם איננה ראויה לו, היא נדרה להקדישו כנזיר לה' לכל ימי חייו. 'אם לא מגיע לי, אתה תיתן לי, ואני אתן אותו אליך' – "ה' צ-ב-א-ו-ת, אם רָאָה תְּרַאֶה בְּעֵינִי אֶמְתֶּךָ, וְזָכַרְתִּי וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת אֶמְתְּךָ, וְנָתַתָּה לְאֶמְתְּךָ זֶרַע אֲנָשִׁים – וְנָתַתִּיו לַה' כֹּל יְמֵי חַיָּיו, וּמִזֶּכֶרָה לֹא יֵעֲלֶה עַל רִאשׁוֹ".

ר' אלעזר (ברכות לא עמוד ב) דייק היטב גם את הראשונות של שם ה' בתפילה זו, וגם את הדרישה המרומזת מצד הדין, בניגוד לווייתור שבנדר ההקדשה – "מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו "ה' צ-ב-א-ו-ת", עד שבאתה חנה... אמר חנה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם! מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך, קשה בעיניך שתיתן לי בן אחד?".

אברהם וחנה הם שני עמודי התפילה שלנו – זכות העמידה לפני ה' מתוך צדקה ומשפט, והמחאה העדינה של אשה עקרה, שאת דרישתה הצודקת היא רק רומזת, ונדר הווייתור שלה ממלא את חלל העולם בתפילה, שחייבת להישמע.

שמואל א ב - מה שהשאירה לנו חנה

מרחם חנה נולדה גם המלכות וגם התפילה. ומבנה תפילתה המיוחד מעיד על כך

מתפילת השירה של חנה נולדו מזמורי התפילה של דוד. חנה ילדה את שמואל (שהשם שאול כלול בתוכו), הנביא שמשח למלוכה גם את שאול וגם את דוד - מרחם חנה נולדה גם המלכות וגם התפילה. חנה פתחה בשירת "רמה קרני בה'", "וחתמה בתפילת "וַיִּרְם קֶרֶן מִשִּׁיחוֹ". תשתית התבל הם צוקי הסלע, והתשתית למלכות ה' בעולם היא ישועת דלים ואביונים ונשים עקרות, שה' פקד אותם וחילץ אותם ממצוקתם (= "מִצָּקֵי אֶרֶץ").

את מבנה השירה הזאת למדתי מאבי מורי, ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל (מובא בספרו, ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עמ' 154):

וַתִּתְּפֹלֵל חָנָה וַתֹּאמֶר

(ישועת ה')

עֲלָץ לִפְנֵי בְּה'

רָמָה קֶרֶן בְּה',

רָחַב פִּי עַל אוֹיְבֵי

כִּי שָׁמַחְתִּי בִישׁוּעָתְךָ.

אֵין קְדוֹשׁ בְּה' כִּי אֵין בְּלִתְךָ,

וְאֵין צוּר כֹּא-לֵהִינוּ.

אל תִּרְבוּ גְבוּהָ

(אל) תִּדְבְּרוּ גְבוּהָ יֵצֵא עֵתֶק מִפִּיכֶם,

כִּי אֵל-יָדְעוֹת ה' וְלוֹ נִתְּפָנוּ עֲלָלוֹת.

(עלילות ה')

קֶשֶׁת גִּבּוֹרִים חֲתִים (=גִּיבוֹרֵי קֶשֶׁת חֲתִים) וְנִכְשָׁלִים אֲזָרוּ חֵיל.

שְׁבָעִים, בִּלְחָם נִשְׁכְּרוּ וְרַעֲבִים חָדְלוּ (לרעוב),

עַד עֲקָרָה (=עֲקָרַת עַד) יִלְדָּה שְׁבָעָה וְרַבַּת בָּנִים אֲמָלָה.

ה' מִמִּית וּמַחֲיָה מוֹרִיד שָׁאוֹל וַיַּעַל.

ה' מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׂיר מִשְׁפִּיל אֶף מְרוֹמִם.

מִקִּים מַעֲפָר דָּל מַאֲשֵׁפֶת יָרִים אֲבִיוֹ,

לְהוֹשִׁיב עִם נְדִיבִים וְכֹסֵא כְבוֹד יִנְחֹלֶם,

(מלכות ה')

כִּי לֹה' מַצְקֵי אֶרֶץ וַיִּשֶׁת עֲלֵיהֶם תִּבֵּל.

רַגְלֵי חֲסִידוֹ יִשְׁמֹר וְרַשָּׁעִים בַּחֲשָׁד יִדְמוּ,

כִּי לֹא בָכַח יִגְבֵּר אִישׁ.

ה' יַחֲתוּ מְרִיבּוֹ (=יִישְׁבְּרוּ אוֹיְבָיו) עָלוּ (=עֲלִיוֹן) בְּשָׁמַיִם יָרַעַם,

ה' יָדִין אֶפְסֵי אֶרֶץ,

וַיִּתֵּן עַז לְמַלְכוֹ וַיָּגֶם קֶרֶן מְשִׁיחוֹ.

שמואל א ג - רבן יוחנן בן זכאי הראשון

בלי שום מחויבות לפוליטיקה המושחתת ולסמכויות הקיימות, צומח במשכן שילה נביא צעיר, שיוכל להנהיג את ישראל אחרי חורבן המשכן שחולל, ובלי משכן בכלל

החטאים של בני עלי התחילו בשחיתות נהנתנית - את הראשית המקודשת לה' מכל קרבן הם לקחו לעצמם ככל העולה על רוחם, ובוזה חיללו את הקודש. מה שהתחיל בהשחתה, הגיע לשיאו בניצול מיני של נשים "הצבאות פתח אהל מועד", נשים שביקשו קדושה וקיבלו חרפה מבניו של כוהן גדול. עלי שמע את השמועות ואת הרינונים (גם בלי תקשורת מודרנית), ומחה בבניו בניסיון לשכנעם, שלא תישאר להם הגנה במשפט הא-לוהים, אבל טון דבריו מבטא חוסר אונים של איש זקן, ששליטתו כ'מנהיג' כבר אבדה.

שמואל הצעיר התמים היה הניגוד המובהק לעלי הזקן, שלא עשה דבר מול אזהרותיו של "איש א-להים" (ב, כז-לו), וגם לנבואה המזעזעת של הנער שמואל הגיב בהרמת ידיים - "ה' הוא הטוב בעיני יעשה" (ג, יח). שמואל קיבל מעלי וממשכן שילה כמה יסודות טובים, ועלי הוא זה שהסביר

לנער, ש(מלאך) ה' קורא לו. אבל לשמואל לא היה שום קשר להשחתה שתחריב את משכן שילה. הוא בא ממקום אחר, בלי שום מחויבות לפוליטיקה המושחתת ולסמכויות הקיימות. ה' הצמיח ממשכן שילה נביא צעיר, שיוכל להנהיג את ישראל אחרי חורבן המשכן שחולל, ובלי משכן בכלל – ירבן יוחנן בן זכאי הראשון, היה שמואל הנביא.

אברהם יצא מבית תרח ופתח בדרך חדשה. משה גדל בבית פרעה, ונשלח להיאבק בפרעה כדי להוציא את ישראל לדרך חדשה. שמואל קיבל את נבואתו הראשונה כנער, על חורבן המשכן בו התחנך ושרת, והוא הנהיג את שבטי ישראל מחוסר האונים של סוף ימי השופטים, לדרך חדשה של עידן המלוכה.

שמואל א ד - אין קיצורי דרך

אם ישראל לא ראויים מבחינה מוסרית להשכנת כבוד ה' בקרבם, לא תועיל האמונה ולא הדבקות והלהט 'הדתי'

"ארון ברית ה' צ-ב-א-ו-ת" (ד, ד) נלקח מקודש הקודשים שבמשכן שילה, כדי להכריע את המערכה באבן העזר מול אֶפְק (=ראש העין, התל שהירקון נובע מתחתיו). מתוך התיאור החריג הזה אנו יכולים ללמוד שבדרך כלל 'ארון הברית' לא היה יוצא למערכה, ועצם הופעתו התקבלה בחרדה ובהתרגשות רבה גם במחנה הפלשתי.

במלחמות ישראל היה (לדעת) ארון לאורים ותומים, אותם היה לובש 'כוהן משוח מלחמה' (במדבר לא, ו) כשהיה צורך לשאול בה' תוך המערכה. כך במלחמה נגד בנימין (שופטים כ, כז-כח), כך במלחמת שאול במעבר מכמש (שמואל א יד, יח-יט), וכך היה במלחמות דוד מאז שחבר אליו אביתר הכוהן (שמואל א כב, כ; כג, ב-יב; מלכים א ב, כו).

אבל הופעת "ארון ברית ה'" התפרשה כהתגלות ישירה של 'ה' א-לוהי צ-ב-א-ו-ת ישראל', ודי היה בעצם הופעתו כדי להכריע את המערכה. כך חשבו בשני הצדדים, וכך באמת קרה – רק שההכרעה הייתה נגד ישראל – ה' נתן ניצחון לאויבי עמו.

הנבואה הישראלית עמדה לראשונה במצב כזה, ותשובתה ברורה – אם ישראל לא ראויים מבחינה מוסרית להשכנת כבוד ה' בקרבם, לא תועיל האמונה ולא הדבקות והלהט 'הדתי'. המשכן עצמו עלול להיחרב, ו'ארון הברית' עצמו ייפול בשבי האויב.

מאות שנים לפני נבואות החורבן מפי ישעיהו, הושע, עמוס ומיכה, ואחריהם ירמיהו ויחזקאל, כבר נקבע העיקרון, וסופר לדורות בסגנון היותר עתיק בנבואת שמואל – שום 'ארון ברית', שום משכן או מקדש לא יצילו את עם ישראל, כאשר ההשחתה המוסרית מתוכו היא המחוללת אסון.

"מי יעלה בהר ה'?... נקי כפִּים ויֵבֶר לֵבָב..." (תהילים כד, ג-ד).

שמואל א ה - דתיות יכולה להכשיל?

התפיסות הדתיות של היהודים והפלשתים המובאות בפרק, דומות. והן מה שכנראה הכשיל את ישראל בקרב מול פלשתים

את החשבון הדתי עם אויבי ישראל, ה' ינהל אחרי הניצחונות הנוראים של פלשת (כמו של אשור, בבל ורומא). "ארון הא-להים" (ה, א-ב), כפי שהוא נקרא כעת בפי הפלשתים, וגם "ארון א-להי ישראל" (ה, ז-ח), יָכָה במקדשי פלשת, והם עם אליליהם ישלמו מחיר כבד על גאווותם ועל פרשנותם ה'דתית' (=שלנו יותר חזקים!). אבל זה יועיל לעם ישראל כמו 'היתוש' שניקר וגדל במוחו של טיטוס (לפי הסיפור בגמרא, גיטין נו עמוד ב) וכמו התאבדותו של הצורר בבונקר בברלין.

עבורנו זה היה תמיד מאוחר מדי. לו רק יכולנו לעצור את ההשחתה של בני עלי, ולמנוע את הוצאת הארון משילה, והיו מקדשי פלשת נשארים באלילות העלובה שלהם (ורומא בלי 'קשת טיטוס'). נקמת ה' באויביו בלעדינו, ואחרי חורבנו, רחוקה מלָנָחם.

בפרק הבא (ו, יט-כ) נקרא איך הביא הארון את מגפת פלשת הנוראה גם לבית שמש בגבול יהודה, ברגע שהפכו אותו ל'מקדש גבול', שאמור לציין את 'גבולו' המקודש של ה'. גם כאן דומות מאוד התפיסות ה'דתיות' של יהודים ושל פלשתים - "אם דרך גבולו יעלה בית שמש, הוא עשה לנו את הרעה הגדולה הזאת" (ו, ט; ולעומתו פסוק כ). ההתייחסות ל'ארון ה'" כמו אל אחד ה'אלים' הפלשתיים, שיש לו (כביכול) תחום טריטוריאלי 'מקודש', היא עצמה חילול הקודש.

קשה לעכל זאת, אבל פעמיים הראתה הנבואה הישראלית את גדלותה המוסרית האינסופית נגד האמונות ה'דתיות' הרווחות - גם באבן העזר וגם בבית שמש נכשלה ה'דתיות' והכשילה את עם ישראל. עבודת ה' היא זכות עצומה שה' העניק לנו - אם נהיה ראויים.

שמואל א ו - זה קרה באמת

מסע הארון צף ועלה אחרי אלפי שנים במבטו של נתן אידלין חבר קיבוץ רבדים, עם הקמתו מחדש בשדות 'פלשת', אחרי מלחמת העצמאות. כחבר 'השומר הצעיר' טייל בסביבת רבדים עם תנך בידו, מצא שרידים בתל 'מִקְנָה' הסמוך, וכך כתב (רבדים ומורשת - שורשים בפלשת, ירושלים תשס"ז, עמ' 31-39):

מהו המקום הזה? האם הוא נזכר במקרא?... מלבד הסיורים בתל, חזרתי וקראתי את סיפורי המקרא הקשורים לפלשתים... המסע של 'ארון הברית'... ניסיתי להבין את ההיבט הגיאוגרפי של הסיפור. פרשתי מפה של 50,000:1, וחיפשתי בה את הדרכים בהן הלכו מאשדוד לגת ומשם לעקרון, ולבסוף לבית שמש...

מתל 'מִקְנָה' מזרחה לעבר נחל שורק נסעתי בכרכרה רתומה לפרד. דרכי עברה בפסגת גבעה המשקיפה על הנוף המרהיב של נחל שורק... הוצאתי מתיק הסיירים את התנך וקראתי שנית: "וַיִּשְׁרְנָה הַפְּרוֹת בְּדֶרֶךְ עַל דֶּרֶךְ בֵּית שֶׁמֶשׁ בְּמִסְלָה אַחַת הִלְכוּ הַלֵּךְ וְגָעוּ וְלֹא סָרוּ יָמִין וּשְׂמֹאל" (ו, יב).

לפני היה אפוא תיעוד מדויק לנוף שראיתי: הנה המסילה בה הלכו הפרות ישר, מבלי לסטות ימינה או שמאלה, לבית שמש הנשקפת מרחוק. המעגל נסגר. בתל 'מִקְנָה' שכנה העיר עקרון, היא התחנה האחרונה (של הארון) ב"שדה פלשתים"...

נתן אידלין משך אחריו את הארכיאולוגים, וכעבור שנים רבות של חפירות, נמצאה בתל 'מִקְנָה' כתובת מלכותית פלשתית (בכתב עברי), של 'אָכִישׁ בֶּן פְּדִי... שר עקרון', מן הימים שאחרי חזקיהו מלך יהודה.

נתן אידלין לא נח לנוכח הישגו העצום - זיהוי עקרון הפלשתית בהתאמה מופלאה בין התנך לבין הממצא בחפירה - הוא גם שיחזר את העגלה הפלשתית שהובילה את 'ארון הברית', ואפשר לראותה בתצוגה בקיבוץ רבדים.

שמואל א ז - פרק מעורר השראה

מאות שנים אחר כך, שימשה המִצְפָּה והכינוס שערך שם שמואל, למקור כוח ועוצמה לקרב אחר בהיסטוריה שלנו

הטלטלה הגדולה של גלות ארון הברית וחורבן משכן שילה יש בה קווי דמיון לחורבנות מאוחרים יותר. בני ישראל נאלצו להסתגל להנהגה נבואית של שמואל, דומה לזו של דבורה ושל גדעון, אבל בלי משכן ובלי ארון. הארון נשמר סגור עשרים שנה, ובני ישראל למדו לבקש את ה' בתפילה ובתשובה, בלי 'מקדש'.

הסרת אלהי נכר, הכנת הלב לעבודת ה' בתפילה ובזעקה, וכינוס המוני במצפה, לקראת קרב הכרעה. הפלשתים עלו בביטחון של מנצחים, נכנסו כנראה לתוך מארב ישראלי, ויחד עם סופת רעמים מאת ה', הושג ניצחון במרדף במורדות שבאזור בית חורון (ככל הנראה), והוחזר האיזון בין ישראל לפלשתים.

המצפה שימשה כמה פעמים בתולדותינו כחלופה זמנית למקדש. מאות שנים אחר כך, הציבו הבבלים את גדליה בן אחיקם במצפה אחרי חורבן בית ראשון (ירמיהו מ), וקרוב לאלף שנה אחר כך התכנסו החשמונאים במצפה בהנהגת יהודה המקבי, בעת חילול המקדש, לקראת קרב הכרעה נגד השלטון הסלווקי (מקבים א פרק ג 46-59). יש דמיון מפתיע בין הכינוס של שמואל במצפה, ואחריו הקרב והמרדף, לבין הקרב של יהודה המקבי בבית חורון (מקבים א פרק ג 13-23), ואחריו הכינוס במצפה וקרב אמעוס (שם פרק ד 1-25), כאשר ברור שיהודה המקבי שאב תעצומות נפש מהכינוס של שמואל ומהקרב שאחריו. שמואל א ז הפך מקור השראה עבור יהודה המקבי.

גלות הארון וחורבן שילה מקבילים לחילול בית המקדש השני על ידי המתיוונים והסלווקים; הכינוס של שמואל במצפה לתפילה וזעקה הוא הדגם לכינוס של יהודה המקבי קרוב לאלף שנה אחר כך, וגם שיטות הלחימה והמרדף נראות דומות למדי.

"אבן העזר" (ז, יב), הפכה מתבוסה לניצחון.

שמואל א ח - העם דורש מלוכה יציבה

שמואל הזהיר בתיאור נבואי מפני חטאיה הצפויים של שושלת מלכותית, אולם בשלב זה כבר אף אחד לא היה מעוניין לשמוע

העם מאס במשטר השופטים, למרות החופש המגולם בו - מעריצות ומהשחתה שלטונית, בגלל חוסר היציבות המובנה בהיעדר עיר מלוכה קבועה, ובלי שושלת הנהגה - והעם דרש מלוכה יציבה. פירוש הדבר, מלכות אדם קבועה מדור לדור, ובכך יש פגיעה במלכות שמיים. למרות זאת, ה' הסכים עם העם, וכפה על שמואל הנביא-המנהיג, את רצון העם (ראו הרחבה בספרי, המקור הכפול - השראה וסמכות במשנת הרב קוק, פרק יב).

שמואל הבין את עומק השבר, והכין את הקרקע לאיחוד מחודש עם שבטי יהודה ושמעון, בצעד מרחיק לכת של מינוי שני בניו לשופטים "בבאר שבע" (ח, ב), הרחק בדרום. כך הוא חתר להנהגה שושלתית של שופטים ממשפחתו שלו. אולם הבנים נכשלו במבחן המוסר, בשוחד ובהטיית משפט. אלפי שנים לפני התקשורת המודרנית, ידעו כולם על הכישלון.

שמואל הזהיר בתיאור נבואי מפני חטאיה הצפויים של שושלת מלכותית, בעיקר בגיוס נרחב ובלתי מתחשב של צעירים וצעירות למערכות השלטון, וגם לימים עוֹבְדֵי (=עבודות כפייה). אבל אזהרות אלה לא יכלו להרתיע את העם. כי זה בדיוק מה שהעם רצה - מערכת שלטונית קבועה "כָּכָל הַגּוֹיִם" (ז, ה), שיש בה יציבות והמשכיות גם במותו של מנהיג, וכאשר בניו אינם ראויים - המלך יושיב את יורשו על כסאו.

האזהרות של שמואל לא התממשו בימי שאול ודוד, אולם הן מתארות בנבואה מדויקת את מלכות שלמה, כעבור שני דורות, והגיוס לעבודת המלך עתיד לגרום לפילוג המלוכה אחרי שלמה (מלכים א יב). אולם הבעיה הדוחקת של חוסר יציבות שלטונית, במיוחד למול הלחץ הפלשתי, לא אפשרו לעם להקשיב למחיר הכבד והצפוי.

שמואל א ט - יש נבואות ויש נבואות

כאן אנו פוגשים לראשונה את "הנבואה העממית" שתופסת עד היום, כשהמוני עם נוהרים לבקש חיים, בריאות ופרנסה. מתפרנסים מזה לא רע בכלל

בחירת שאול משקפת מהלך רחוק מכל ריח של השחתה שלטונית. שום רעיון של שררה לא יכול היה לעלות בראשו של שאול, בחור טוב וגבוה, מהשבט הקטן והחלש. כל עניינו למצוא את האתונות שאבדו לאביו, ורק זה יביא אותו "עַד הָרָאָה" (ט, ט).

כאן אנו פוגשים את 'הנבואה העממית' בישראל, שהמוני עם נהרו אליה בכל התקופות כדי לשאול ולבקש חיים, בריאות ופרנסה. הצורך העממי מוליד תמיד אנשים כאלה, וחלק מהם בוודאי גם 'רואה' נכוחה.

הם גם התפרנסו די טוב מכוחם הרוחני, לא פחות מכל מנהיג או יועץ מוכשר. "רבע שקל כסף" (ט, ח) בידו של נער שאול, או "עשרה לחם... ובקֶקֶק דבש" (מלכים א יד, ג), שהביאה אשת ירבעם לאחיה השילוני, וכמובן, סעודות חגיגיות בבוא ה'רואה' לכל עיר. זהו סיפורה הכלכלי-חברתי של 'הנבואה העממית', מאז ועד היום.

אולם התורה והנבואה המקראית מספרים לנו על תופעה זו, רק כאשר היא נפגשת עם כלל ישראל ועם ה' א-לוהי ישראל. כאשר נשים עקרות שנפקדו הפכו להיות אמהות של כולנו, כאשר שאול חיפש אתונות ומצא מלוכה על ישראל, כאשר אשת ירבעם הלכה לשאול על ילד חולה, וקיבלה נבואת אבדן על בית המלוכה. וכאשר נבואות אליהו ואלישע היו כרוכות בעתיד בית אחאב וממלכת ישראל.

'הנבואה העממית' יכלה למלא ספריות שלמות בפלאי ניסים (כמו ממשכי דרכה בימינו), אבל הנבואה שנכתבה לדורות בתנך ממוקדת בסיפור ההיסטורי של כלל ישראל וייעודו בעולם. איש פשוט שלא עלה על קצה דעתו לבקש שלטון, הפך למלך ישראל הראשון, מכוחו של נביא שלידתו ותפילת אמו חוללו תקופה חדשה.

יהושע כ - הטוב, הרע והאסון

מדוע נכשלו התוקפים את בנימין פעמיים ונהדפו באבדות כבדות? הלא הם יצאו למלחמה לביעור הרשע. ומדוע ה' לא עצר בעדם, אם ידע שייכשלו?

הזעזוע המוסרי מצפייה בנתחי גופתה של הנערה אחרי ההתעללות, הוביל למלחמת האחים הנוראה שבימי השופטים. אם שבט בנימין מגן על מעשים הדומים לסדום, ומסרב להסגיר את המתעללים בנערה, יוצאים למלחמה לביעור הרשע. זו תמצית תפיסתו הדתית-מוסרית של פנחס בן אלעזר הכהן "בימים ההם" (כ, כח). מדוע אם כן נכשלו התוקפים פעמיים, ונהדפו באבדות כבדות? הלא שאלו בה' גם על הימים הראשונים, ומדוע ה' לא עצר בעדם?

הרמב"ן (בפירושו לפרשת סדום; בראשית יט, ח) ציין את ההבדלים בין רשעת סדום לבין פילגש בגבעה, והוסיף שחובת ביעור הרע הייתה על שבט בנימין, והשבטים שהתכנסו בלעדיו היו בטוחים בכוחם ובצדקתם, עד שלא שאלו את ה' על עצם המלחמה, אלא רק מי יַעֲלֶה תחילה, וגם הם לא היו נקיים בעצמם לגמרי. לכן התנהלה המלחמה בדרך הטבע, ובני בנימין, הלוחמים עזי הנפש, הפילו חללים רבים. רק כאשר חזרו השבטים בתשובה, ושאלו על עצם המלחמה, ניתן להם הכוח ללכוד בתחכום את הגבעה, ולהכות את בני בנימין.

ויש להוסיף ולומר – אין סייעתא דשמיא למלחמת אחים בשום מקרה, כי השגחת ה' על עמו – בכללותו. ואכן התחרטו בני ישראל על השמדת שבט בנימין ברובו המכריע, אלא שזה היה מאוחר מדי. שיטתו של פנחס הצילה ועצרה את אסון פעור (במדבר כה), אבל הובילה עד סף מלחמה עם בני גד וראובן (יהושע כב), והביאה למלחמת האחים נגד בנימין בגבעה.

במשכן שילה אנו מוצאים אחר כך את עלי הכהן מבני איתמר (כפי שכתבו רש"י ורד"ק לשמואל-א ב, ל), וצאצאי פנחס נדחו מן הכהונה הגדולה עד ימי דוד ושלמה.

שמואל א י - מלך לפרקים

האותות והחגיגות הצליחו לשכנע את כולם שהנה - יש מלך והוא ראוי. חוץ מאת שאול את עצמו

האותות, החגיגות, 'הנבואה העממית' ב"נָבֵל ותָּף וחליל וכו' (י, ה), נועדו לשכנע את שאול שהוא נועד לגדלות, ולהפוך אותו "לאיש אחר" ברוח ה' (י, ו). אך כל אלה השפיעו על שאול מעט מאוד, ולזמן קצר מאוד – הוא נשאר איש פשוט ("הגם שאול בנביאים"; י, יא-יב): ממשפחתו הוא הסתיר את "דבר המלוכה" (י, טז), באסיפת העם במצפה הוא התחבא "אל הכלים" (=הבגדים במלתחה; י, כב), ואחרי ההמלכה הוא חזר לביתו עם קבוצת תומכים קטנה שלבם נפתח לנבואה (י, כו), וחזר לחרוש בשדה "אחרי הבקר" (יא, ה). אולם כנראה, כל אלה הצטברו בלבו כפוטנציאל, וכאשר באה זעקת יבש גלעד הנצורה (יא, ו), אז התעורר שאול והפך באמת למנהיג לוחם.

קושי אחד דורש הסבר יותר מעמיק, במפגש בין שני פסוקים הנראים סותרים (י, ז-ח) - "והיה כי תבאנה האותות האלה לך - עֲשֵׂה לך אשר תִּמְצָא יָדְךָ, כי הא-להים עִמָּךְ" (ואם לא תדע מה תעשה - ושלחת לקרוא לי); "וְיִרְדְּתָה לִפְנֵי הַגִּלְגָל... שבעת ימים (מעת הקריאה) תִּחַל עד בואי אליך, והודעתי לך את אשר תעשה".

דברים רבים נכתבו על שמואל הנביא, שניסה כביכול להפוך את שאול לתלוי בו ובנבואתו, רק בגלל אי הבנת העיקרון המקראי של 'מקרא קצר'. מול בני עמון ידע שאול מה לעשות, וכך גם במלחמות רבות אחרות שנזכרו רק בקיצור (יד, מז-מח). רק מול האויב הפלשתי נזקק שאול לנביא (יג, ז-יב). במצבים כאלה, שמואל הבטיח לבוא בתוך שבעה ימים, אך הגיע ביום השביעי מאוחר מדי. שבעת הימים, אי אפשר לפרשם מעת המשיחה, אלא משעה שיקרא המלך לנביא.

שמואל א יא - רק העם יחליט

לא משיחתו של שמואל את שאול בפומבי, ולא ניצחונו על נחש מלך עמון במלחמה. מה הביא בסופו של דבר את שאול למלוך בפועל?

ההכרעה במלחמה היא מבחן המנהיגות האולטימטיבי בעם ישראל, בכל הזמנים בהם היינו עם ריבוני. שאול עמד במבחן בדומה לגדולי השופטים המושיעים – אהוד, דבורה וברק, גדעון וגם יפתח – הוא הצליח לגייס את העם המפוצל לשבטים בכוח, והפך את המצור העמוני על יבש גלעד למלכודת, ובהפתעה מוחלטת, (כמו גדעון) גרם למנוסה כללית "באשמרת הבקר" (יא, יא).

אולם גם ניצחון גדול כשלעצמו לא מְקַנָּה מלוכה על ישראל, כפי שזה לא קרה אחרי הניצחונות של גדולי השופטים. גם המשיחה של הנביא רק הפכה את שאול למיועד למלוכה (= "נָגִיד"; י, א). מה הביא בסופו של דבר את שאול למלוכה בפועל? רק תמיכה רחבה של עם ישראל בכללו, בעקבות הניצחון במלחמה, יכלה לחולל את השינוי. ולכן היה הכרח בהמלכה מחודשת – "ויאמר שמואל אל העם: לָכוּ וְנִלְכֶה הַגִּלְגָל וְנַחֲדֹשׁ שֵׁם הַמְּלֹכָה; וַיִּלְכוּ כָל הָעָם הַגִּלְגָל, וַיִּמְלְכוּ שֵׁם אֶת שָׁאוּל לִפְנֵי ה' בַּגִּלְגָל..." (יא, יד-טו).

נכון, שאותם "בני בְּלִיעַל" אשר בָּזוּ לשאול, כי "אמרו מה יִשְׁעֲנוּ זֶה" (ו, כז), השתתקו אחרי הניצחון בהנהגת שאול, אבל זה רק הכשיר את הקרקע להמלכה מחודשת. אכן כך הסביר זאת רש"י (יא, טו) – "לפי שב(המלכה ה)ראשונה היו עוררים על הדבר, ועתה נתרצו כולם". אין מלך בלי עם, ואין המלכה בלי רצון העם, ובהסכמה רחבה (ראו בספרי, המקור הכפול – השראה וסמכות במשנת הרב קוק, עמ' 354-364).

שמואל א יב - נפרדים ובוכים

כמו נאומו העצוב והמרגש של שמואל, כך נפרד מנהיג אחר בזמן אחר קצת יותר קרוב לתקופתו. ויותר מהכל, שניהם, לא נשארו חייבים לאף אחד כלום

נאום הסיכום והפרידה של שמואל הנביא הוא מרגש ועצוב - כמו משה וכמו יהושע, הוא סיפר את הסיפור מיציאת מצרים ועד אליו, והשמיע תוכחה מוסרית רועמת (בסופת רעמים בימי קציר). הוא ביכה את משטר השופטים החופשי תחת מלכות ה', וגם מורגש בו הכאב האישי על מאיסת משפחתו, ועל ההאשמות נגדם ("וַיִּבְנֵי הָנֶם אֶתְקָם"; יב, ב).

אולם הקטע המרגש ביותר הוא הסיכום האישי, לפני ההיסטוריה ולפני המוסר – "את שור מי לקחתי, וחמור מי לקחתי, ואת מי עשיתי, את מי רציתי (=רצצתי), ומיד מי לקחתי כֶּפֶר וְאֶעֱלִים עֵינֵי בּוֹ - ואשיב לכם" (יב, ג). כמשה רבנו מול המרד של דתן ואבירם (במדבר טז, טו) נאלץ שמואל לסגור בעצמו על חייו ועל מפעלו בעם, אלא שמשה עשה זאת בתפילה לה', ושמואל דרש עדות מפי העם - העם אכן העיד על טוהר כפיו של הנביא.

במכתבו האחרון של בנימין זאב הרצל לעם היהודי (ראו בספרי נס קיבוץ גלויות, מהדורת תל-אביב עמ' 229-230), שנכתב בשברון לב, לנוכח הפילוג והשבר בתנועה הציונית ששבר את לבו, ולנוכח אבדן הסיכוי (אז ב-1904) להסכמת המעצמות לעלייה המונית ולהקמת 'בית יהודי' בארץ ישראל - "מאחר שלא רציתם נשאר הדבר אגדה בזמן הזה" - כתב הרצל:

אמנם רבות נלחמו בי ולעגו לי, אולם מאחר שגם שונאי בנפש לא יכלו להעליל עלי שביקשתי או מצאתי בתנועה זו (=הציונית) יתרונות חומריים לעצמי, יכולתי לשאת את ההתנפלויות בדומיה. לעומת זה קיבלתי את שכרי למעלה מן הראוי והמגיע באהבת עמי... לא נשארו חייבים לי כלום. עם טוב הוא העם הזה, אולם לצערנו גם עם אומלל עד מאד. הושיעה לו א-להים בימים הבאים.

שמואל א יג - עכשיו נראה אותך מול פלשתים

הפלשתים הציבו אתגר קשה לישראל. הם השתלטו בכוח עצום וביתרון טכנולוגי מכריע. בני ישראל היו תלויים בתעשייה הפלשתית אפילו לליטוש מחרשה וקרדום

לפי הפשט יש לפרש את הפסוק הפותח כך – "בן X שנה (כך פירש ר' תנחום הירושלמי - דור אחרי הרמב"ם - בספר הביאור, מובא ב'דעת מקרא') שאול במלכו, ושתי שנים מלך על ישראל", עד שפרצה המלחמה עם הפלשתים. נפלא בעיני, שמעתיקי המסורת הנאמנים לא ניסו להשלים מתוך השערה או בדל מידע את גילו של שאול, שנמחק ונעלם כנראה בשלב מוקדם מאד.

המלחמה הראשונה של שאול מול בני עמון התנהלה בדומה למלחמות השופטים, אהוד ויפתח, אבל הפלשתים היו שונים לחלוטין. הם השתלטו בכוח עצום וביתרון טכנולוגי מכריע. בני ישראל היו תלויים בתעשייה הפלשתית אפילו לליטוש מחרשה וקרדום (יג, כא), ושילמו על כל ליטוש "פִּיִּים", שהם 3/2 שקל - כפי שנמצא כתוב על אבני משקל (יעקב משורר, מטבעות עתיקים, ירושלים 1979, עמ' 12-13).

הפלשתים השתלטו בקלות על מערב בנימין, כנראה מפני שערי הגבעונים נתנו להם – אכן שאול נקם בהם אחר כך (שמואל ב כא, א) - מגבעון היה קל להשתלט על במת ההר. בזכות האחיזה החזקה של בני בנימין במורדות המזרחיים, הצליח שאול לבנות שם גרעין לוחם קבוע של 3000 לוחמים, אלפיים ממִּכְמֶשׁ (=מכמס) צפונה אל "הר בית-אל", ואלף דרומה במחוז "גבעת בנימין".

יונתן היה הנועז והיוזם לצד אביו הזהיר – הוא הכה את הנציב הפלשתי, וכפה קרב הכרעה, אולם בשלב הראשון היתרון הפלשתי היה מכריע. הצבא הפלשתי השתלט על הגזרה הצפונית עד מכמש. אנשי שאול ורבים מהתושבים התפזרו וברחו עד עבר הירדן – נותרו 600 לוחמים מול מעבר מכמש, זה היה המכשול האחרון בפני הצבא הפלשתי, אבל הם חששו מלרדת למעבר, וכנראה פחדו ממארב מפתיע בשטח נחות.

שמואל א יד - שיטת יונתן

יונתן בהעזתו ובמסירותו הביא ניצחון כביר, שממנו נבנתה מלכות שאול בהר המרכזי. האם זה עבד גם לבריטים ב1917?

לפני כ-35 שנה מצאנו (צוות בית ספר שדה עפרה) שרידים ברורים של דרך עתיקה סלולה מימי בית ראשון, לפי החרסים (כך פירש ר' תנחום הירושלמי (דור אחרי הרמב"ם) בספר הביאור, מובא ב'דעת מקרא'). הדרך ירדה מגבע (גיבע) למעבר מכמש (במורד שמצפון ליישוב אדם). כאשר יורדים בדרך עד למעבר, רואים את שתי שיני הסלע, "סִנָּה" ו"בֹּצֵץ" (יד, ד-ה), בפתח הערוץ הסלעי בנחל מכמש. רואים מאין צפו הפלשתים על המעבר, והיכן טיפס יונתן עם נערו, פשוט רואים ומבינים הכל.

אם יאמרו חיילי המוצב הפלשתי: "דמו עד הגיענו אליכם" (יג, ט-י), אין סיכוי להפתעה; אולם אם יאמרו "עלו עלינו - ועלינו, כי נתנם ה' בְּיָדנו".

יונתן ונערו טיפסו על ידיהם ועל רגליהם (יג, יג) והסתערו מיד, חיילי המוצב הפלשתי לא יכלו לדעת שהם רק שניים. הם היו בטוחים שמאות הלוחמים של שאול מסתערים אחריהם, והחלו לברוח. במחנה הגדול ראו הבריחה והחלו לברוח גם הם. "העברים" שהיו בתוך המחנה הפלשתי כשבויים-עבדים, ראו את הבריחה והתקוממו (יג, כא) - וכל הצבא הפלשתי העצום ברח מערבה למעלה בית חורון ולעמק איילון. יונתן בהזתו ובמסירותו הביא ניצחון כביר, שממנו נבנתה מלכות שאול בהר המרכזי.

*

ב-1917, חנו הכוחות הבריטיים מן הירקון עד יריחו, וגם ליד ג'בע מול מכמש. המייג'ור גילברט זכר את השם 'מכמש' מהתנ"ך, וקרא באוהל פרקים אלה. הוא הבין שהמוצב העותמני שממול, יושב בדיוק בראש הגבעה כמו "מצב פלשתים" המקראי. הוא ומפקדו החליטו לנסות אם שיטת יונתן עובדת. החיילים העותמנים צעקו להם 'תעלו הון', הם עלו, הסתערו מיד, והעותמנים ברחו והוכו (יעקב משורר, מטבעות עתיקים (ירושלים 1979), עמ' 12-13).

שמואל א טו - עיפיים? תנוהו

בניגוד למלחמה בפלשתים, בפרקנו שאול מתאים את המשימה לרצון העם

אחרי ביסוס העצמאות הישראלית בהר המרכזי, ציווה שמואל בשם ה' להושיע את שבטי יהודה ושמעון מלחץ השוסים העמלקים.

במקביל לשבטי ישראל, גם העמלקים התחילו להקים מלוכה ב"עיר עמלק" (טו, ה), כנראה, תל מִשֹּׁשׁ (ב'נחל', בין באר שבע לערד - כדעתו של פרופ' משה כוכבי).

שאול ירד דרומה, כנראה דרך 'כרמל' לכיוון ערד, באותה דרך בה חזר (טו, יב) – הקיני ישב ב"נגב ערד" (שופטים א, טז), ממזרח ל"עיר עמלק" – מאז יתרו ומשה, כשנוצר כורח להכריע, הקיני התייצב תמיד לצד ישראל.

כך נחשפה "עיר עמלק" למכת מחץ של צבא שאול, שבא מכיוון ערד.

שאול ויתר על מרדף כולל להכרעת העמלקים במרחב, והסתפק בחיסול 'בירת הטרור', ובשביתת המלך "אֶגֶג" – זאת רואים בהמשך (פרקים כז, ול), כאשר דוד יילחם בהמוני עמלקים בעת נפילת שאול בגלבו.

פסוק אחד (טו, ז) גורם לאי הבנה, וכך יש לקרוא – "ויד שאול את עמלק [ששוכן ונווד] מחוילה בואך שור אשר על פני מצרים" (כמו שכתוב להלן (כז, ח); וראו מאמרי 'משא אגג') – מדוע הציג שאול את הכאת "עיר עמלק" כניצחון מפואר, בעודו מוותר כליל על מרדף ממושך ועל הכרעה במרחב?

במלחמה מול פלשתים, שאול ניסה להוביל להכרעה במרדף "לילה, ונִבְזָה בהם עד אור הבקר" – לוחמיו המותשים אחרי יום לחימה ממכמש, ואחרי ששאול נאלץ לסדר להם שחיטה ואוכל, אמרו לו "כל הטוב בעיניך עשה" (יד, לו) – שאול ראה אותם שוכבים, והבין שהוא יכול לרדוף לבדו.

במלחמת עמלק כבר התאים שאול את המשימה לרצון העם, ובשני המקומות כתוב – "וַיַּעַט הָעָם אֶל הַשָּׁלָל" (יד, לב); "וַיַּעַט אֶל הַשָּׁלָל" (טו, יט).

שמואל א יז - שמענו עליך סיפורים

שני סיפורים שונים כל כך על דוד מעלים את השאלה - מי אתה דוד המלך?

מי אתה דוד בן ישי? מנגן מופלא בכינור, שנחה עליו רוח ה' או לוחם ללא חת, שכבר הכה בידיו גם דב וגם ארי, להציל ששה מפיו, וקטן עליו גלית הפלשתי?

שני פרקים, טז ו-יז, שני תיאורים, וגם שתי דרכים שונות בהן הכיר שאול את דוד. שני הסיפורים כתובים זה לצד זה, אבל אולי נאמרו מפי נביאים שונים? בספר שמואל - לפי המסורת - יש 3 נביאים: שמואל, גד ונתן. אולי פרק יז פותח את 'פרקי גד הנביא' (שיופיע בפירוש ב-כב, ה)?!

אבל זה לא פותר את השאלה העיקרית המהדהדת עד היום - מי באמת היה דוד? האם היה דוד מלך כובש ומנצח, משחרר ירושלים, מאחד שבטי ישראל, שגם נפל ביצרו, וגם ידע להכיר בחטא ולעשות תשובה, או - "משיח א-להי יעקב ונעים זמרות ישראל" (שמואל ב כג, א), מייסד השירה המזמורית ומקדש התפילה שלא חרב לעולם, כי הרשעים אויביו ורודפיו (שספר תהילים מלא בתעלוליהם), מעולם לא יכלו לפגוע בשירת תפילותיו?

המסורת המקראית אומרת - גם וגם. כשם שמשנה היה גם משחרר וגם נביא התורה, גם שופט, וגם מנהיג, כשם שיש גם תורה שבכתב וגם תורה שבעל פה.

כך היכרנו בדורותינו איש חזון ומנהיג שהיה גם עיתונאי וסופר מוכשר, ואנו חיים ב'מדינת היהודים' פרי חזונו. והיכרנו גדול בתורה בכל ממדיה, שהיה גם פילוסוף ומקובל, וגם רב ראשי ומנהיג ופוסק. יש גם וגם, גם אם זה נדיר (ראו בספרי המקור הכפול - השראה וסמכות במשנת הרב קוק, פרק יב).

אם נקרא את פרק יז באמצע פרק טז, ונבין שרוח ה' צלחה על דוד באמת בעמק האלה, ושם היא גם סרה מעם שאול, אז נוכל לקרוא את סוף פרק טז אחרי פרק יז, וגם הסתירה תיעלם.

שמואל א יח - זה סוגר עליי

ברגע שהתחברו יהונתן ודוד באהבה גדולה, ואף מיכל התאהבה בדוד, נוצר איום על שאול מתוך ביתו

לא פלא ש"נפש יהונתן נקשרה בנפש דוד" (יח, א) – יונתן היה לוחם נועז ויוזם מאז המלחמה נגד פלשתים במעבר מכמש, הוא הכה את הנציב הפלשתי, הוא יצא עם נערו לקראת המוצב הפלשתי "כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט" (יד, ו), וזה בדיוק דברו של דוד מול גלית (יז, מז-מח).

לשאול הזהיר היה קשה מאד גם עם בנו הנועז, שיצא לחפש הכרעה מבלי לומר דבר לאביו (יד, א), וכאשר נחשפה טעימת הדבש שלו כבר רצה שאול להוציאו להורג (יד, מג-מד) על הפרת שבועה שלא ידע עליה (יד, כז; כי תמיד הלך בדרכו), ורק העם פדה אותו בזכות הישועה הגדולה שחולל (יד, מה). אם נתרגם את דברי יונתן על טעימת הדבש (יד, כט) הוא אומר לשאול אביו: "הנח לעם ויטעמו דבש – זה רק יועיל למלחמה". ברגע שהתחברו יהונתן ודוד באהבה גדולה, ואף מיכל התאהבה בדוד, נוצר איום על שאול מתוך ביתו – שאול המלך לא יכול היה לעמוד מול האיום, שהוא כבר 'לא רלוונטי' והצעירים מנהלים את המלוכה. קנאתו בערה בו. כאן התחיל השבר הפנימי של שאול וביתו.

בצלוח עליו הרוח הרעה הוא ניסה להרוג את דוד – אולם את יונתן ביקש להוציא להורג עוד לפני הרוח הרעה, כי לא יכול היה לשאת את הרוח החופשית-הנועזת שלו. שאול ניסה לפתור את הבעיה בהעברת דוד מהכינור אל הפיקוד על הקרבות עם פלשתים, ושם אולי ייפול ביד אויב (יח, יז, כא), אך דוד הצליח כל כך, עד שהנשים שרו לו, ושאלו כבר ראה בו אויב, שחותר למלוכה (יח, ח, כט).

שמואל א כ - 12 החגים הנוספים

תקופות החגים הממושכות בלוח השנה העברי הן נושא רגיש? תשאלו את דוד ויהונתן

אגב הסיפור הדרמטי על הברית הסודית (אך הידועה לשאול) בין יהונתן לבין דוד, שנאלצו להיפרד בשבועה כי עצם המפגש הפך מסוכן לשניהם, אנו למדים כאן על לוח החודשים הירחי שנהג בישראל בראשית המלוכה (בניגוד לדעתם של חוקרים אחדים) – רק ראש חודש ירחי יכול להימשך יומיים, כי חודש ירחי נמשך 29 יום וחצי ועוד כ-44 דקות, ובלשון חז"ל: כ"ט י"ב תשצ"ג (ראו ספרי, זכור ושמור – טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח החגים, עמ' 209-215, 228), ולכן ראש חודש לפעמים יום אחד ולפעמים יומיים, כנהוג עד היום.

אנו למדים גם, שראש חודש היה חג במעמד דומה לשבתות ולחגים, כדברי הנביאים במקומות רבים (מלכים ב ד, כג; הושע ב, יג; עמוס ח, ד; ישעיהו א, יג-יד; סו, כג; יחזקאל מו, א-ג; תהילים פא, ד) אף שבתורה (ויקרא כג; במדבר כח) אין חיוב לשבות בו, ואין בו איסורי מלאכה. מצד שני, גם בתורה, קרבן מוסף ראש חודש שווה למוסף חג המצות וחג השבועות.

בפועל, שבתו בשוק ובשדות בראש חודש כמו בשבת, וגם הרמאים היו צריכים לחכות שיעבור יום החודש כמו השבת, כדי לחזור לסורם הרע (עמוס ח, ד-ו). עד תקופת הגזרות בימי החשמונאים, ראש חודש היה יום חג בישראל (מקבים א, פרק א, 58).

עוד אנו למדים, שהקפידו בחוקי טהרה גם בסעודות חג על שולחן המלך, ולא רק במקדש (בלשון חז"ל: אכלו גם חולין בטהרה), ומי שיצא ממנו זרע (אם שכב עם אישה, וגם אם לא) היה טמא יום אחד, ונטהר (במים ולערב, ויקרא טו, טז-יח) – לכן, שאול לא שאל על דוד ביום החודש הראשון.

שמואל א כא - על נוב, על מה יש לחפש שם, ועל שיגעון

יהונתן לא יכול לתת לדוד אפילו לחם, וכנראה מהפרק הקודם כבר חששו שניהם ממעקב. דוד נמלט לבדו חסר כל, וזה סיבך את נב עיר הכהנים, והביא לאסון. נב שכנה כנראה בתל של שעפאת (בתיאור האויב האשורי בפי ישעיהו (י, כח-לב), נב היא התחנה האחרונה, ומשדותיה שהגיעו ל'גבעה הצרפתית', כבר אפשר לנופף יד על ירושלים). למרגלות 'הגבעה', גבעת שאול (=גבעת בנימין=תל אל פיל), שמצודה גדולה מימי שאול נחשפה בה (בדיוק מתחת לארמון מלוכה ירדני, שמלחמת ששת הימים הפכה אותו לאנדרטה).

אוהל מועד שכן בנב, ממש מתחת לבית שאול, ועבדי שאול היו רגילים להיעצר שם "לפני ה'" (כא, ח). אחימלך גם היה רגיל לראות שם את דוד עם נערי, ונחרד לראות אותו לבדו. דוד המציא משימה חשאית בשליחות המלך, אבל לגודל האסון היה שם גם דאג האדמי. מקורו נראה לי במקום ושמו 'אדום' (השם נשמר בכפר דומא) במזרח הר אפרים, באזורי המרעה – הוא היה נאמן רק לשאול, ולא היו לו מעצורים.

אגב כל זה למדנו, שהלכות טהרה בקודשים נהגו אז בחומרה יתרה – לסעודת ראש חודש על שולחן המלך היה די בטהרה של יום אחד, אבל לאכול "לחם קדש" דרושה טהרה "מאשה" של 3 ימים, וכלי "קדש" (גם אם התכוונו להשתמש בהם "דרך חל", כא, ה-ו). טהרה ממגע אשה 3 ימים

שמענו רק במעמד הר סיני (שמות יט, טו). עוד למדנו, שאנשים רעבים שאינם כוהנים, יכלו לאכול לחם קודש, במצוקתם.

אחר כך הסתבך דוד בעצמו כשחצה לראשונה את הגבול לגת הפלשתית, ורק 'השיגעון' הציל אותו, בעוד השיגעון של שאול הפיל אותו.

שמואל א כב - סירוב הפקודה הראשון

בתוך האַפְלָה הזאת שדגל שחור מתנוסס מעליה לפי התיאור הכתוב לפנינו, יש בכל זאת שתי נקודות אור

גם משפחת דוד נאלצה כעת לברוח, ו"מערערת עֲדָלָם" סיפקה מסתור רק לזמן קצר. דוד נאלץ להעביר את משפחתו למואב (משם באה רות לבית לחם יהודה), תחת חסותו של מלך מואב "כל ימי היות דוד במצודה" (כב, א-ד). אחת החידות הקשות במקרא, היא פשר הנקמה הנוראה של דוד במואב כעבור שנים (שמואל ב ח, ב) – לדברי רש"י בשם מדרש תנחומא, משפחת דוד נרצחה במואב כעבור זמן.

כאן נחשף שמו של "גד הנביא" (כא, ה), שליווה את דוד בנדודיו. ספר 'שמואל' שבידינו, יש בו שלושה נביאים, שמואל, גד ונתן (כך הסבירו חז"ל בבבא-בטרא טו עמוד א, שאת ספר 'שמואל', השלימו גד החוזה ונתן הנביא, אחרי מות שמואל - כה, א ; כח, ג), ופרקי דוד בבריתו ובנדודיו שייכים ל"דברי גד החוזה", שמרכיבים יחד עם "דברי שמואל הראה", ועם "דברי נתן הנביא", את "דברי דוד המלך הראשנים (=לפני שמלך על כל ישראל) והאחרונים" (דברי-הימים א כט, כט).

השבר הפנימי של מלכות שאול הִנְטֵרֵף ברוח הרעה, הגיע לשיאו בטבח הנורא של כוהני נב. מה שהצטווה שאול לעשות לעמלק ולא עשה (טו, ג), הוא עשה ל"נב עיר הכהנים", כשהכה אותה "מעוֹלָל ועד יוֹנֵק, ושור וחמור ושה לפי חרב" (כב, יט).

בתוך האַפְלָה הזאת ש'דגל שחור מתנוסס מעליה' לפי התיאור הכתוב לפנינו, יש שתי נקודות אור :

1. סירוב פקודה מקראי ל'פקודה בלתי חוקית בעליל' (חז"ל בסנהדרין מט עמוד א שיבחו את הסירוב המוצדק של אבנר ועבדי שאול, בפניו – "ולא אָבוּ עבדי המלך לְשַׁלַּח יָדָם לְפָגֵעַ בַּכֹּהֵן הַזֶּה" - כב, יז).
2. הכהונה השואלת בה' (באורים ותומים) עברה משאול לדוד, בברית אביתר.

שמואל א כג - בסך הכל הצלחתי בהכול

דוד לא עשה שום פעולה נגד שאול ומלכותו, פרט לכך שהצליח יותר מדי בכל מה ששאול הטיל עליו. כעת הצליח גם בהגנה עצמאית על קעילה

מדרום לעמק האֵלָה ולעֲדָלָם נמצאת קעילה (ח'ירבת כילה, מזרחית לנחושה), באזור הגבול המערבי של יהודה מול פלשת (גם כיום צמודה לגדר הביטחון, אלא שישראל ממערב, והפלסטינים ממזרח). תל זיף נמצא בצד הדרום-מזרחי של הרי יהודה, קרוב למדבר המשתרע עד עין גדי וים המלח. גד הנביא ציווה על דוד לחזור לארץ יהודה, ואז נרדף דוד בין הפטיש והסדן. הוא הציל את קעילה מהשוסיים הפלשתים - אבל, בעלי קעילה יסגירו אותו לשאול (כג, יג).

לא חשוב מה יעשה דוד לטובת אנשי "כרמל מְעוֹן וזיף ויוטה" (יהושע טו, נה) – הזיפים כמו נבל הכרמלי, יסגירו אותו (כג, יב). במדבר מְעוֹן הוא כמעט נתפס עם אנשיו (כג, כו), אבל שאול עדיין מלך, ודיווח על התקפה פלשתית החזיר אותו לתפקידו. דוד לא עשה שום פעולה נגד שאול ומלכותו, פרט לכך שהצליח יותר מדי בכל מה ששאול הטיל עליו. כעת הצליח גם בהגנה עצמאית

על קעילה, כשהוא שואל בה', כדי לא לפעול בחוסר סמכות. לכן הוא גם ידע שיסגירו אותו, והוא עזב את קעילה כדי לא להסתבך שוב, כי ברור שהוא לא ירים יד נגד מלכות שאול.

היו חוקרים שחשדו בתיאור כה מרחיק לכת לטובת דוד ונגד שאול, אבל נבואת נתן לא תחמול על דוד ותחשוף את פרשת בת-שבע ואוריה עד תום, ואי אפשר לקבל את עדות הנבואה, רק כשזה מתאים להשקפה אוהדת לשאול, או לדוד.
דוד נשען רק על הביטחון בה', כנזכר במזמור (נד ב-ג) – "בבוא הזיפים ויאמרו לשאול: הלא דוד מסתתר עמנו – א-להים בְּשִׁמְךָ הוֹשִׁיעֵנִי, וּבְגִבּוֹרְתְּךָ תְּדִינֵנִי".

שמואל א כד - מעשה סמלי

במערות עין גדי הגיע דוד למבחן המוסרי העליון – אפשר היה להרוג את המלך שאול ולהשתחרר בבת אחת מהבריחה הנואשת, ומסכנת החיים התמידית, והרי, 'הבא להרגך השכם להרגו', ודוד לא חטא לשאול כלל.

בעיניהם של אנשי דוד, זה היה ממש מאת ה', ששאול נכנס "לְהַסֵּךְ את רגליו" (כד, ג-ד) בדיוק במערה שבתוכה ישבו. גם לא קשה לשער את תגובתם למעשה הסמלי שדוד עשה בכריתת כנף הבגד, ויותר מזה, את יחסם לשיח האישי המדהים בין דוד לשאול, כשדוד משתחוה "אֲפִים ארצה" (כד, ח) לפני המלך החוקי הרודף אחריהם להרגם, ומדבר עמו מרחוק כמו ממשיך את הנגינה לפניו – "ואבי רָאָה גם רָאָה את כנף מעילך בידי..." (כד, יא). באמת, איך הצליח דוד לשלוט באנשיו ולעצור את תגובתם המתפרצת – "וַיִּשְׁסַע דוד את אנשיו בדברים, ולא נִתְּנָם לקום אל שאול" (כד, ז).

עוצמתו ונחישותו של דוד נחשפות רק כשחזר והפקיד את הכל ביד ה', ובתנאי מפורש, שהוא לא ישלח ידו, ולא יפגע במשיח ה', מלך ישראל – מְרַשָּׁעִים יֵצֵא רָשָׁע, וְיָדִי לא תהיה בך" (כ"ד, יב-יג). כשחזר דוד לעצמו, הוא בעיני עצמו לא יותר מ"פֶּרַעַשׁ אֶחָד" (כד, יד). קולו של "בני דוד" החזיר את שאול לשפיות, כמו בימי הנגינה, ולראשונה הבין, שדוד ראוי ממנו – ומיד ביקש שבועה בשם ה' להצלת משפחתו.

*

בישיבה חרדית בתל-אביב כרת תלמיד צעיר בלילה, כנף מעיל של תלמיד שפגע בו. אבי התלמיד שכנף מעילו נכרת, הזהיר את ראש הישיבה: מי שכורת כנף מעיל מסוגל גם לרצוח. ראש הישיבה לא קיבל. לימים, רצח כורת הכנף ראש ממשלה בישראל, בכיכר מלכי ישראל.

שמואל א כה - שימו לב לגאוגרפיה

מי שלומד לשים לב ועין לדיוק המקראי המופלא בתיאור הגאוגרפי, מוזמן גם להקשיב ולשמוע את המעשים ואת הדברים. מול נבל הכרמלי, שאיננו 'משיח ה'', מתהפכת התמונה

אחד השיעורים הראשונים שלמדתי בגאוגרפיה מקראית (עם הצוות הראשון של בית ספר שדה כפר עציון) היה בתל מְעִין (=מְעוֹן), וכשני ק"מ צפונה ממנו, בעין אל-כֶּרְמִיל (=כרמל). בתל אין מקור מים, ואילו מעיין כרמל הוא מקור המים היחיד, הקבוע והיציב בדרום מזרח הר חברון. את התיאור המקראי הקצר והמדויק – "וַאֲשֶׁר בְּמָעוֹן וּמַעְשָׁהוּ בְּכֶרְמֶל" (כה, ב) ראינו במו עינינו.

בתל היה היישוב, ואל המעיין התכנסו העדרים, ומסביב, מטעים ושדות. 3000 צאן ו-1000 עזים של נבל יכולים למלא את בקעת המעיין, מחזורים, מחזורים, במשך כל היום.

מי שזוכר מבראשית (ד) את השמות – 'הֶבְלִי', 'יִבְלִי' ('יוֹבֵלִי', 'תוֹבֵלִי'), ואת הקשר שלהם לצאן, ומי שזוכר את שופרות היובלים (בסיני וביריחו), העשויים מקרני אילים גדולות, גם לא יתפלא על

השם 'נָבֵל', שדומה ל'אֲבִיר הרועים', ורק הסיפור נותן לו כפל משמעות, כדברי אשתו. מי שלומד לשים לב ועין לדיוק המקראי המופלא בתיאור הגאוגרפי, מוזמן גם להקשיב ולשמוע את המעשים ואת הדברים. מול נבל הכרמלי, שאיננו 'משיח ה', מתהפכת התמונה.

דוד הגיב ופעל בכוחנות דורסנית כמו אנשיו, שלא להשאיר שריד ממשפחת נבל, ואביגיל השמיעה את קולו של דוד - "והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים את ה' א-להיך... ולא תהיה זאת לך לפיוקה ולמכשול לב לאדני וְלִשְׁפָּךְ דם חַנָּם, ולהושיע אדני לו..." (כה, כח-לא).

דוד שמע את קולו הפנימי באביגיל, שהשיבה אותו אל דרכו הראויה - "ברוך ה' א-להי ישראל אשר שָׁלַחָּךְ היום הזה לקראתי, וברוך טַעַמָּךְ וברוכה אֶת אשר פָּלַתְנִי היום הזה מבוא בְּדָמִים, וְהִשַּׁעָּךְ יְדֵי לִי" (כה, לב-לג). הקשר הנפשי העמוק שנוצר הוליד נישואים (אולי חפוזים מדי).

שמואל א כו - אי אפשר לקחת שלטון בכוח

עצם הניסיון לקחת שלטון בכוח, ולחסל כל מי שעלול לטעון זכויות לכתר, הוא מכשול מוסרי עמוק בשיטת דוד. דוד ימלוך בפועל רק כאשר עם ישראל ירצה

דוד ביקש מאבישי לקחת את החנית ואת הצפחת, ולקח אותם בעצמו - האם אבישי לא הסכים להשתתף ב'משחק' הזה, או שדוד לא סמך עליו ברגע המכריע? מכל מקום - "ויקח דוד..." קולו של דוד שוב החזיר את שאול לשפיות, ולראשונה הודה בחטאו וביקש מדוד לשוב. אולם השיח הזה, האחרון בין שאול לדוד, רווי עצב והשלמה משני הצדדים.

את צדקת נפשו בכל מסכת המרדפים והבריחות, ובפרט בהימנעות המוחלטת מלשלוח יד במשיח ה', המלך החוקי, גם בשתי 'ההזדמנויות' הגדולות, יסכם דוד בשירתו הגדולה "ביום הציל ה' אתו מכף כל איביו, ומכף שאול". "יגמלני ה' כצדקתי... כי שמרתי דרכי ה'... ואהיה תמים לו, ואשתמרה מעוני... וישב ה' לי כצדקתי..." (שמואל ב כב, כא-כה).

לסיכום: דברי אביגיל, שדוד ברח עליהם כל כך, מוכיחים שעצם הניסיון לקחת שלטון בכוח, ולחסל כל מי שעלול לטעון זכויות לכתר, הוא מכשול מוסרי עמוק בשיטת דוד. דוד ימלוך בפועל רק כאשר עם ישראל ירצה ויסכים. ואכן, כך הבינו חז"ל את המשמעות ההלכתית של דברי אביגיל:

אמרה לו: וכי מלך אתה?

אמר לה: ולא משחני שמואל?

אמרה לו: אף על פי שמשחך שמואל עדיין מְטַבְּעוֹ של שאול קיים, ולא יצא מְטַבְּעָךְ לעולם (כלומר, חיי המסחר עדיין מבוססים על החוקים שקבע שאול. כך הגדיר הרמב"ם מהו שלטון לגיטימי לפי ההלכה, הלכות גזילה ואבידה פרק ה, יא-יח; וראו ספרי המקור הכפול - השראה וסמכות במשנת הרב קוק, פרק יב).

כיוון ששמע את דבריה התחיל מקלסה (מדרש שמואל, מהדורת בובר, פרשה כג, יב; ראו גם מגילה יד עמוד ב; ירושלמי, סנהדרין פרק ב, ג).

שמואל א כז - חצה את כל הקווים

סכנת החיים המתמדת לו ולאנשיו מידי שאול, הכריעה את הכף אצל דוד, והוא "עורק" לגת הפלשתית. אבל גם שם הוא נשאר פטריוט יהודי

בין לוחמי דור הפלמ"ח היו מעריצי גדעון ומעריצי שאול ומעריצי דוד, אבל היו שלא יכלו לסלוח לדוד על חציית הקווים לפלשת. ואכן, דוד עצמו הגדיר אותה כעבודת אלילים - "כי גִּרְשׁוֹנֵי הַיּוֹם

מִהִסְתַּפֵּחַ בַּנְחֻלַת ה', לֹא־מֵר: לֵךְ עֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים (כו, יט). נִסְיוֹן קוֹדֵם כִּמְעַט נִגְמַר בִּאֲסוֹן, וְדוֹד נִמְלֵט בְּתוֹר 'מִשׁוּגָע' (כא, יא-טו).
גַּד הַנְּבִיא הִתְעַרַב נֶגַד הַנִּסְיוֹן לִמְצוֹא מִקְלֵט בְּמוֹאֵב, וְהוֹרָה לְדוֹד לָשׁוּב אֶל אֶרֶץ יִהוּדָה (כב, ה).

מֵה שֶׁהִכְרִיעַ אֶת הַכֶּף אֶצֶל דוֹד הַיִּיתָה סִכְנַת חַיִּים מִתְמַדֶּת לוֹ וּל-600 אֲנָשָׁיו בְּחוֹסֵר אוֹנִים גְּמוּר, תוֹךְ מֵאֻמָּץ מִתְמִיד לִמְנוּעַ מֵאֲנָשָׁיו כָּל פְּגִיעָה בְּשֹׂאֹל, כִּשְׁהוּא נוֹפֵל בִּיָּדֵיהֶם. אִי אִפְשָׁר הִיא לְהַמְשִׁיךְ כֵּךְ.

הַפְּטָרִיוּטִיּוֹת הַיְּהוּדִית שֶׁל דוֹד הִבִּיֵּאָה אוֹתוֹ לִמְבַצֵּעַ תְּרִמִּית מֵרַחֵיק לִכְתּ מוֹל אֲכִישׁ הַמְּנוֹתָק. הַמִּשְׁךְ הַמִּלְחָמָה הָעִיקֶשֶׁת נֶגַד שְׁבֻטֵי הַשּׁוֹסִים (=הַטְּרוּרִיסְטִים) הָעִמְלָקִים וְהַקְּרוּבִים לָהֶם (מִלְחָמָה שֶׁשֹּׂאֹל עֶצֶר בִּ"עִיר עִמְלָק", טו, ה), תוֹךְ הַטְּעִיִּית אֲכִישׁ כִּאִילוֹ הֵם נִלְחָמִים נֶגַד יִהוּדָה. הַמְּקוֹם הַמִּתְאַיִם לִכְךָ הִיא צִקְלָג.

לְדַעֲתִי, יֵשׁ לִזְהוּת אֶת צִקְלָג בְּתֵל בֵּית מִירְסִים (תֵּל מִרְשִׁים בְּדֶרוֹם-מִזְרָח לְכִישׁ, שְׁנוֹתֵר לִלֵּא זִיְהוּי) הַצְּמוּד לְהָרֵי חֲבֵרוֹן (וְלֹא בְּתֵל חֲלִיף). בְּמִיקוֹמָה הַמִּיּוּחַד, אֲכִישׁ רֹאֵה בְּצִקְלָג בְּסִיס לְשִׁלְטָה שֶׁלּוֹ בַּגְּבוּל יִהוּדָה, וְדוֹד יֵצֵר בָּהּ שִׁלְטָה יְהוּדִית בַּגְּבוּל פְּלֶשֶׁת, וּבִכֵּךְ קִבֵּעַ עוֹבְדָה לְדוֹרוֹת הַבָּאִים (כו, ו).

*חִז"ל (תוֹסֵפֶתָא עֲבוּדָה זֶרָה, פֶּרֶק ד, ה-ו) לְמַדּוּ מִדְּבַרֵי דוֹד, שֶׁכָּל מִי שֶׁבּוֹחֵר לַחֲיוֹת בְּחוּץ לְאֶרֶץ, "כִּאִילוֹ עוֹבֵד אֱלֹהִים אֲחֵרִים", מִפְּנֵי שֶׁהוּא נִתּוֹן לְשִׁלְטָה שֶׁל תְּרַבּוֹת נִכְרִית, וּבִנְיָו עֲלוּלִים לְהִתְחַתֵּן שֵׁם עִם בְּנוֹת הָאֶרֶץ; גַּת פְּלֶשֶׁתִּים נִמְצָאָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲבָל לַחֲיוֹת עֲבַד לְאֲכִישׁ, פִּירוּשׁוֹ לַחֲיוֹת כְּפוֹף לְאִלְלִיּוֹ, כִּמוֹ 'חוּץ לְאֶרֶץ'.

שְׁמוּאֵל א כח - לֹא הִיא וְלֹא נִבְרָא

אִיךְ פִּירוּשׁוֹ גְּדוּלֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַסִּיפּוֹר מֵעוֹרֵר הַתְּהִיּוֹת שֶׁל שֹׂאֹל וּבַעֲלַת הָאוֹב? הַצָּצָה לְסַעֲרָה הַגְּדוּלָה שְׁחוֹלֵל פֶּרֶקֶנוּ

הַפֶּרֶק הַזֶּה חוֹלֵל מֵהוֹמָה גְּדוּלָה בֵּין גְּדוּלֵי יִשְׂרָאֵל (ר' דוֹד קִמְחִי-רַד"ק הִבִּיא רֵאשִׁי פֶּרֶקִים מֵהוּוִיכּוֹחַ הַסּוּעֵר, בִּפְּירוּשׁוֹ לְסוֹף הַפֶּרֶק) בְּתִקּוּפַת הַגְּאוֹנִים בִּבְבֶּל.

רַב שְׁמוּאֵל בֶּן חוֹפְנִי, הַגְּאוֹן מִיִּשְׁבֵּית סוּרָא, טַעַן שֶׁכָּל פֶּרֶשֶׁת הָאוֹב הִיא כֹּזֵב וְתִרְמִית, שְׁמוּאֵל לֹא עָלָה מִקְּבֵרוֹ וְלֹא דִיבַר עִם שֹׂאֹל, אֲלֵא שְׁבַעֲלַת הָאוֹב זִיְהוּתָה אֶת שֹׂאֹל מֵהִתְחַלָּה, וּמִתּוֹךְ חֲרָדָה הַפְּעִילָה לְפִי בְּקִשְׁתּוֹ אֶת 'הַצָּגָה' הָאוֹב. בִּ"הַצָּגָה" הִיא שְׁחָק מִתְחַבֵּא וּמִדְּבַר בְּקוֹל נִמּוֹךְ. כּוֹלָם יָדְעוּ עַל הַמְּשַׁבֵּר בֵּין הַמֶּלֶךְ וְהַנְּבִיא, וְלִכֵּן אִמַּר הַשְּׁחָקוֹן לְשֹׂאֹל דְּבָרִים קִשִּׁים, כִּאִילוֹ שְׁמוּאֵל הִמַּת מִדְּבַר.

רַב סַעֲדִיָּה גֵּאוֹן וְרַב הָאִי גֵּאוֹן הִסְכִּימוּ גַם הֵם, שֶׁהָאוֹב הוּא כֹּזֵב וְהַבֵּל, אֲלֵא שְׁבַעֲפֶס הַזֹּאת בְּאוֹפֵן חֲרִיג, ה' הִשְׁתַּמֵּשׁ בְּבַעֲלַת הָאוֹב כְּדִי לְהַעֲנִישׁ אֶת שֹׂאֹל, שֶׁלֹּא הִקְשִׁיב לְדְּבַרֵי הַנְּבוּאָה מִפִּי שְׁמוּאֵל, וּבְמִיּוּחַד עַל הַרִיגַת כּוֹהֲנֵי נוֹב. לִכֵּן, ה' הִעֲלָה אֶת רוּחוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל עִם הַדְּבָרִים הַקִּשִּׁים כְּדִי שֶׁשֹּׂאֹל יִשְׁמַע וְיִיעֲנֶשׁ. בַּעֲלַת הָאוֹב נִבְהִלָה כָּל כֵּךְ (כח, יב), כִּי פִתְאוֹם גִּילְתָה שְׁרוּחוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל בְּאִמַּת עֲלֵתָהּ, וּמַעוֹלָם לֹא קָרָה לָהּ כֵּךְ.

ר' לֹוִי בֶן גִּרְשׁוֹם (רַלְב"ג) פִּירֵשׁ, שֶׁכָּל הַתִּיאוֹר בַּפֶּרֶק הוּא מִדְּמִיוֹנוֹ שֶׁל שֹׂאֹל, מִפְּחָדִיו, מֵהֲרוּחַ הָרַעָה הַמְּבַעֲתֶת אוֹתוֹ, וּבַעֲיָקֵר מִיִּסּוּרֵי הַמְּצַפּוֹן שֶׁלּוֹ שֶׁלֹּא שָׁמַע לְדְּבַרֵי הַנְּבִיא – חִזְיוֹן דְּמִיוִנִי מִכּוֹחוֹ הָרוּחָנִי שֶׁל שֹׂאֹל, שֶׁהִיא קְרוֹב לְנְבוּאָה – "הֵגֶם שֹׂאֹל בְּנְבִיאִים"? (ט, יא; יט, כד).

וְאִילוֹ רַש"י פִּירֵשׁ כְּפִשּׁוּטוֹ – הַקֶּסֶם בְּאוֹב אֲסוּר לֹא מִפְּנֵי שֶׁהוּא כֹּזֵב וְהַבֵּל, אֲלֵא דוּקָא מִפְּנֵי שֶׁהִתּוֹרָה אֲסָרָה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכוּחוֹת הַטּוֹמָאָה. גַּם שֹׂאֹל הַבֵּין זֹאת, וְ"הִסִּיר... מֵהָאֶרֶץ" אֶת הַפּוֹלְחָנִים הָהֵם, וְרַק בְּמִצּוּקָתוֹ הַגְּדוּלָה פָּנָה אֵלֵיהֶם, כִּי ה' נָטַשׁ אוֹתוֹ, וְהוּא לֹא קִיבֵל זֹאת.

שמואל א כט - חגיגת הניצחון שלא התקיימה

דוד לא באמת חבר לפלשתים במלחמה כנגד ישראל. הייתה לו אסטרטגיה ותכנית מוסדרת. וסרני הפלשתים קלקלו הכול סרני פלשתים (=הקצינים הבכירים) הבינו היטב את תכניתו של דוד, כפי שהבינו קודם לכן, איך הוליד שולל את אכיש, שחי בתוך בועה. דוד חתר להצלת שאול ויהונתן עם הצבא הישראלי, על ידי הפיכת הפלשתים למטרה ברגע המכריע, מהלך שיוביל לקריסת החזית הפלשתית מתוכה, בדומה לקריסה בקרב מכמש (יד) שחולל יהונתן. מתוך מחנה פלשתים דוד יכול היה לעשות זאת יותר בקלות. ניצחונו על גלית בעמק האלה, היה יכול להתגמד נוכח הכרעה כזאת בגלבו, עם בריחה פלשתית המונית.

דוד כנראה קיווה שניצחון כזה יחזיר לשאול את הביטחון הפנימי ("הַקֶּלֶךְ זֶה בְּנֵי דָוִד", כד, טז), והוא יוכל לחזור עם אנשיו ליהודה בחיבוק של מנצחים. מול הצלה כזאת, אולי שאול יגנוז את הפחדים ואת הרדיפה אחרי דוד ואנשיו, והניגון יחזור. האם זה באמת צפוי?

סרני פלשתים הציבו אולטימטום ואמרו לאכיש בפירוש (כט, ד-ה) – "ולא יהיה לנו לשטן במלחמה, ובמה יתרצה זה (=דוד) אל אדניו (=שאול)? הלא בראשי האנשים ההם!" (=החיילים שלנו); הסרנים גם זכרו את מחולות הניצחון ביהודה עם שמו של דוד, והסיפור המקראי רומז שחגיגת הניצחון המתוכננת על ידי דוד עלולה להבעיר פי כמה את פחדיו של שאול ואת הרוח הרעה, ודווקא בגלל "הַכָּה שֶׁאֵלֶּף וְדָוִד בְּרַבְבָּתוֹ" (כט, ה; יח, ז-ח).

הפעם דוד נאבק בכל כוחו, והשקיע כל מאמץ אפשרי לשכנע את אכיש, אבל מאת ה' הייתה למנוע הצלה כזאת, ולתת לשאול ליפול בגלבו, עם הרוח הרעה אשר השתלטה עליו.

שמואל א ל - סוגיה ושמה: שלל

מי היה הראשון שהטמיע את חלוקת השלל הצודקת, מה מבטאת חלוקת השלל במלחמות המקראיות ומדוע נענש שאול על השלל ואילו דוד מתהדר בו?

מול צקלג השרופה, והמוני נשים וילדים שנפלו בשבי, והעמלקים בדרכם למכור אותם לעבדים בשוקי מצרים, נשברו אנשי דוד ועמדו לשלוח בו יד, "לְסַקְלוֹ" (ל, ו). רק היציאה המיידית למרדף, תוך התחזקות בה', ריכזה את כל האנרגיות במאמץ להשיג את העמלקים. יד ה' הצילה (שוב) את דוד בגילוי העבד המצרי החולה שננטש למות בשדה.

העמלקים לא העלו על דעתם, שיחזור מישוהו משדה הקרב הידוע לכולם, בעמק יזרעאל, לפני שיעבור שבוע ימים לפחות. אבל דוד חזר מאַפֶּק (=ראש העין) "ביום השלישי" (ל, א), המצרי עדיין לא מת, השושים עוד לא הספיקו להיעלם כליל, והמצרי היה זקוק רק למקלט בטוח כדי להסגיר את מקום המסתור של העמלקים.

ידוע, שמקומות המסתור היו סוד כוחם של שבטי המדבר. הצבאות שרדפו אחריהם הסתבכו לרוב בצמא ובאבדן דרך, כי לא ידעו היכן מקורות המים המעטים באזור מדברי.

חלוקת שלל צודקת לכל הלוחמים ידועה מימי קדם, וכבר אברהם, שלא רצה לקחת לעצמו משלל המלחמה, אמר (בראשית יד, כד): "וחלק האנשים אשר הלכו אתי... הם יקחו חלקם" – דוד קבע חלק בשלל גם ללוחמים שלא הגיעו לשדה הקרב, כי אינם פחות מחיילי עורף, למשל, באפסנאות ("כלים"=בגדים). אבל, מדוע נאשם שאול בלקיחת שלל, ואילו דוד הביא וגם חלק לערי יהודה שלל מעמלק?

חלוקת שלל מבטאת את סוף המערכה. שלל יריחו נאסר בחרס, כי זו הייתה ראשית המערכה נגד הכנענים, לבל יחשבו בני ישראל, שכבר ניצחו. שאול נתן לעם לחלק שלל במקום להכין אותם להמשך המערכה, ואילו דוד השלים את המלחמה בעמלק, בדיוק בשעה ששאול נפל בגלבו.

שמואל א לא - צ'רלס וינגייט בשיחה אישית עם שאול

אני מתחנן שלא תרד למטה, אל תנסה להילחם עם הפלשתים בדרך המלחמה שבה הם חזקים. אולי תנסה את דרך הלחימה שלי

בספר הביתה (על קיבוץ אפיקים ומייסדיו) סיפר אסף ענברי גם על צבי ברנר, שהיה מלווה צמוד לצ'רלס אורד וינגייט, הקצין הבריטי אוהב התנך והציונות. כאשר נסעו למרגלות הגלבוע, היה וינגייט פותח בשיחה אישית עם שאול המלך, כמי שעומד מולו על קצה הגלבוע; וינגייט היה מתחנן אל שאול שלא ירד למטה, שלא ינסה להילחם עם הפלשתים בדרך המלחמה שבה הם חזקים; וינגייט היה מציע לשאול להישאר במרומי הגלבוע, ולהכות בהם בפשיטות הפתעה, בדרך בה אימון הוא את 'פלוגות הלילה' של הפלמ"ח. אחד הקטעים המרגשים שקראתי.

מדוע שאול ירד לעמק?

מדוע לא נהג כגדעון (באותו אזור), בפשיטת לילה עם 300 לוחמים מעולים, וכל היתר מחכים על הגלבוע לרגע של בריחה ומנוסה? שאול לא היה איש כזה. לצורת לחימה כזו התאים בנו יהונתן, שהכריע את המלחמה במעבר מכמש, בהפתעה שחולל עם נערו. וחתנו דוד, שהכה את גלית בעמק האלה, אחרי שהסיר את לבוש הקרב ששאול הציע לו.

שאול היה איש מסודר, אחראי ויעיל, איש מעשה שלא הרבה לדבר, ובוודאי לא שר ולא ניגן. הוא הקים ממלכה בלי שום בסיס קודם, כמעט 'יש מאין', אבל מעולם לא היה איש של הפתעות נועזות. שאול לא יכול 'להפקיר' את המעבר האסטרטגי של הדרך מתחת ליזרעאל. בגלבוע, חָסַר דוד.

יהונתן, יחד עם אבינדב ועם מלכישוע, שלושת הבנים נצמדו לאביהם (אולי בפקודתו, ואולי ביוזמתם) כנראה, כדי לשמור על אביהם מתוך הרגשה עמוקה שמצבו הנפשי קשה.

יתרון הרכב הפלשתי בעמק היה מוחץ. המרדף התנהל בדרך מיזרעאל ליכתף שאול. שאול ובניו לא הספיקו להגיע להר התלול, ונפלו כולם.

שמואל ב ב - איך נפלו גיבורים, ואיך נפלה האהבה

הנה תמו יום קרב וְעָרְבוּ
והמלך נפל על חרבו.

...

את המלך פָּקַד הדין.
אך יורש לו יקום עַד עֵת,
כי עָלִי אַדְמָתוֹ הַשְׁעִין
את חרבו שעליה מת.
כה דיברה (האם) וקולה הרעיד.
ויהי כן. וישמע דוד.
(נתן אלתרמן)

הרץ בשירו של אלתרמן בא להודיע לאִם השְׁפֹלָה. המודיע בתנך בא היישר אל דוד, וגם הביא את
”הַנֶּזֶר... וְאַצְעָדָה” (א, י) - תכשיטי המלכות, כנראה בתקווה למצוא מעמד נכבד בעיני היורש. אבל
אצל דוד, מי ששלח ידו במלך ישראל - לפי עדותו שלו - הוצא מיד להורג בגלל הניסיון לנצל את
המצב, ולא כ”בן איש גֵר עַמְלָקִי” (א, יג).

”על ספר הַיָּשָׁר” (=ספר הַיָּשָׁר; א, יח) נכתבה הקינה המהדהדת עד ימינו, ובה גם תגובת דוד
ל”בנות ישראל”, ששרו ל”דוד בְּרִבְבֵּיתוֹ” (יח, ז) וגרמו בשגגה לקרע הנורא - ”אֶל שְׂאוֹל בְּכִינָה,
הַמִּלְבָּשָׁךְ שָׁנִי עִם עֲדָנִים, הַמַּעֲלָה עָדִי זֶהָב עַל לְבוּשָׁךְ” (א, כד). רק בקינה מתואר לראשונה השפּע
של ימי שְׂאוֹל, המלך שיצא תמיד לשדה הקרב, והביא שגשוג לממלכה שקמה בחרב המגן.

האסון הגדול היה בנפילת שְׂאוֹל ובניו, כי גם השבועה והברית של יהונתן עם דוד על מלכות
משותפת עם יהונתן כְּמִשְׁנָה (כ, מב; כג, טז-יח), נפלו בגלבוּע עם האהבה. ”אֵיךְ נָפְלוּ גִבּוֹרִים בַּתּוֹךְ
הַמִּלְחָמָה, יְהוֹנָתָן עַל פְּמוֹתֶיךָ חָלָל – צָר לִי עֲלֶיךָ אַחִי יְהוֹנָתָן, נְעֻמָּת לִי מֵאֵד, נִפְלְאָה אֲהַבְתָּ לִּי
מֵאַהֲבַת נָשִׁים” (א, כה-כו).

מוקדש כזיכרון ליאיר בן ארי ז”ל מעין חרוד, אֲתוֹ יִשְׁבְּנוּ פַעֲמִים רַבּוֹת עַל ‘כְּתָף שְׂאוֹל’, צפינו בנוף,
קראנו בתנך (עם שירו של אלתרמן), ויאיר מחה נמרצות נגד פרשנות בלתי ראויה לאהבת דוד
ויהונתן.

*הנה תם יום קרב וערבו, נתן אלתרמן, כל הזכויות שמורות למחבר ול**אקו”ם**

שמואל ב ב - מלחמת אחים מאורגנת

עכשיו, אחרי מותו של שְׂאוֹל, מדוע לא מוכתר דוד כמלך ישראל? כך יצא לאור הפילוג הקדום בין
יהודה לישראל

וכעת, מדוע לא מלך דוד? כי אין מלך בלי המלכה, ואין המלכה בלי רצון העם.

שבט יהודה התנהל באופן עצמאי מתחילת ימי השופטים (א, ג), והם כבר הכירו את דוד ופעולתו
מול העמלקים ומול הפלשתים. בתוך החלל שנפער הם כבר החליטו, אבל מוקדי הכוח הצבאיים
והאחרים נותרו נאמנים לבית שְׂאוֹל, ו”האיש החזק” היה אבנר בן נר. אֶשְׁבָּעַל* (=אִישׁבֶשֶׁת) בן
שְׂאוֹל היה ‘בובה’. כך יצא לעולם הפילוג הקדום בין יהודה לישראל כשתי ממלכות, שגם נלחמו
ביניהן. מלחמת אחים מאורגנת.

הקרבה ליהודה השפיעה, ושבט בנימין כבר היה חצוי. אבנר העביר את מרכז הכובד של בית שְׂאוֹל
למחנים שבגלעד, שם ישבו גם משפחות מבנימין מאז המלחמה בגלל הפילגש בגבעה (שופטים כא,
יג).

מן הגלעד התארגנה מחדש מלכות בית שאול, ביד אבנר (ב, ח-ט). בגבעון, שהגבעונים גורשו ממנה**, ישיבה משפחת קיש המורחבת, ושני הצדדים כנראה חיזרו אחריה. לגודל השבר הגיעו שתי המשלחות יחד, ונפגשו על "ברכת גבעון" (ב, יג).

מן ההקשר ברור, שאבנר יזם את הקרב בו הפסיד ("יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו"; ב, יד). פקודת דוד להגיב בכוח, אבל להימנע מיוזמה התקפית קבעה לבסוף את הפסקת האש (למרות נפילת עשהאל) - "ויאמר יואב: חי האלהים כי לולא דברת, כי אז מהבקר נעלה העם איש מאחרי אחיו" (ב, כז).

*דברי הימים א ח, לג; ט, לט - 'בשתי' בספר שמואל הוא כינוי לועג מימי המאבק הנבואי נגד חדירת פולחן הבעל לישראל. בימי שאול, 'בעל' היה כינוי רגיל במשמע 'אדון'.

**הפגיעה בגבעונים, שמואל ב כא, א-ב. מושב המשפחה בגבעון, דברי הימים א ט, כט; ט, לה.

שמואל ב ג - האיש הכי חזק בממלכת דוד

שני ראשי שירות חשאי התנגשו חזיתית. ורק החזק שורד

אבנר כ"שר צבא אשר לשאול" (ב, ח), לא היה המפקד העליון (רמטכ"ל), אלא ראש השירות החשאי (השב"כ) ומפקד משמר המלך. "ולמה לא שמרת אל אדניך המלך"? (כו, טו), קרא דוד לאבנר בהקיצם מתרדמת הלילה. בראש צבא המלחמה עמדו שאול ובניו, וכך גם נפלו. לא שמענו על אבנר בשום מקום כמפקד על כוח לוחם. כוחו בא לו מהשרות החשאי.

בנו של שאול ניסה להרים ראש כ'מלך', ולחסום את אבנר, וזה הוכיח לו "למי ארץ" (ג, יג). כולם תלו עיניהם בניסיון של דוד לחזור לרעיון של ממלכה משותפת, זכר לבריתו עם יהונתן.

גם יואב בן צרויה היה "על הצבא" (ח, טז), כלומר, ראש השירות החשאי, אבל נוסף לכך, גם היה מפקד לוחם בשדות המערכה, לפי המצב והצורך. האיש החזק במלכות דוד היה יואב, והוא היה עוד חזק מאבנר בגלל תפקידו הכפול. בתפקידו הביטחוני הוא הזהיר את דוד מפני אבנר "כי לפתתך בא ולדעת את מוצאך ואת מוצאך, ולדעת את כל אשר אתה עשה" (ג, כה).

ברור שברית בין דוד לאבנר חייבת לבוא על חשבון יואב ומעמדו הביטחוני. שני ראשי שירות חשאי התנגשו חזיתית, ויואב הרג את אבנר בשער חברון, כנקמה על הריגת עשהאל אחיו במלחמה, אבל תחת 'המטריה' של האחריות לביטחון הממלכה.

במערה דוד שלט באנשיו, אבל כעת יכול רק לספוד ולבכות לאבנר. הכוח האמיתי היה בידי יואב, כי הממלכה לא יכלה לשרוד בלעדיו. כך מובן גם חוסר האונים של דוד מול יואב – "ואנכי היום רך ומשוך מלך, והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני – ישלם ה' לעשה הרעה כְּרָעָתו" (ג, לט).

שמואל ב ד - אני לא חלק מזה

דוד ניסה להימנע ככל יכולתו מלהגיע למלוכה דרך חיסולים פוליטיים. אולם דווקא חזל לא ויתרו לדוד בנקודה זו

מול יואב דוד חסר אונים, אבל מול אנשים שניסו לנצל את המציאות העכורה ולהיבנות מרצח פוליטי הוא פעל - הוא שפט והוציא אותם להורג מיד, יחד עם אמירה מוסרית נוקבת, שתהדהד

לדורות. אסור לשלוח יד לא רק ב'משיח ה'", ומי שרוצחים אדם חף מפשע ("צדיק") בלילה "על משכבו" (ד, יא), ומביאים את ראשו כדי לזכות בתהילה, הם "רשעים", ודינם תלייה אכזרית.

חילופי שלטון במשטר מלכותי היו מלווים כמעט תמיד בחיסול אכזרי של בני המלך המודח, כדי למנוע מראש מרד עתידי של טוענים לכתר. אלה ניסו לברוח ולמצוא מקלט 'מדיני', בארץ יריבה למלך החדש. אבל דוד לא רצה להגיע כך למלוכה – הוא לא שלח יד בשאול בשתי הזדמנויות שכאילו נפלו עליו 'משמים', הוא שמע לאביגיל ועצר מלפגוע בנבל, הוא ניסה להציל את שאול ויהונתן במלחמה, הוא הוציא להורג 3 אנשים ששלחו יד במלך – אבל מסביבו ובממלכתו היו אנשים קשים, שחשבו ופעלו לפי הקודים המקובלים.

דווקא חז"ל לא ויתרו לדוד בנקודה זו, והטילו עליו אחריות מלאה גם למעשי יואב. במדרש מפתיע בגמרא (סנהדרין מח עמוד ב) אנו מוצאים ביקורת נוקבת על הקללה של דוד נגד יואב וביתו – "כל קללות שקילל דוד את יואב נתקיימו בדוד ובזרעו". לדעת אמוראי בבל, דוד ניסה לנקות את עצמו מדם אבנר בן נר "עד עולם" (ג, כח-כט) ולהטיל את כל הקללות על ראש יואב, והגמרא מוצאת את כולן בדוד ובזרעו.

כל האומר בשם חז"ל שאין חטא לדוד, אינו אלא טועה בהבנת הגמרא. החשבון המוסרי הנוקב ממשיך מדברי דוד, ומדברי הנביאים, אל דברי חז"ל.

שמואל ב ה - העיר שאיחדה לה יחדיו

מה היה צריך לקרות כדי שתיכבש העיר ירושלים, ולמה זה לא קרה עד עכשיו?

ירושלים הכנענית הייתה עיר מרכזית בהר לפני ההתנחלות הישראלית, ועמדה בראש מלכי כנען בהר נגד הגבעונים ונגד יהושע (פרק י). גם בני יהודה כבר נלחמו בירושלים (שופטים א, ח) – מדוע לא הפכו אותה מיד לעיר מלוכה ישראלית? למה הפכה יבוס למובלעת נכרית בין נחלת יהודה לנחלות שבטי יוסף ובנימין למשך מאות שנים?

בשיטת הגבולות של נחלות השבטים בספר יהושע צפונה תשובה. ירושלים נמצאת שם על גבול יהודה עם בנימין (יהושע טו, ח). הר תבור היה מפגש נחלות לשבטי הגליל (יהושע יט, יב, כב, לד), ולכן נפגשו שם בני יששכר וזבולון עם בני נפתלי (ואולי גם אָשֶׁר) לחגיגות "זבחי צדק" (דברים לג, יט); עיר המלוכה שכם, עם העם אשר ישב בה, הייתה גם עיר גבול ונחלה משותפת לשבטי יוסף – אפרים ומנשה (יהושע כד, לב). בית-אל הייתה עיר גבול ומפגש לאפרים עם בנימין (יהושע טז, א-ב; יח, יג). באר-שבע הייתה עיר משותפת לשמעון בתוך יהודה (יהושע יט, א-ב).

יותר מכל ערי הגבול, ירושלים היבוסית הפרידה את שבטי ישראל משבט יהודה. כל ימי השבטיות – שבט יהודה התמקד בחברון, ושבט בנימין בגבעה (=תל אל פול). רק כאשר התאחדו סוף סוף שבטי ישראל והמליכו את דוד, הגיעה שעתה של ירושלים.

למובלעת היבוסית הייתה חסות פלשתית. אילו היה דוד פותח במצור על יבוס, היה מוצא את עצמו מוקף על ידי הפלשתים. לכן, רק פעולת גבורה מהירה ונועזת יכלה ללכוד את יבוס – וזאת גדולתו של יואב בן צרויה. מיד פנה דוד לשני קרבות הכרעה בעמק רפאים.

הניצחון הפך את ירושלים לראשונה לעיר המאחדת את כל שבטי ישראל.

שמואל ב ו - עגלה חדשה? נסתפק בזה

דוד שם קץ לתקופת נדודיו של הארון ומעלה אותו באמצעות עגלה חדשה אל עיר דוד. העגלה אולי נסבלת, אבל השינוי הנוסף היה כבר יותר מדי

כך הביע דוד את שאיפתו וחזונו הגדול - "אני עם לבבי לבנות בית מנוחה לארון ברית ה'" (דברי הימים א כח, ב). העלאת הארון לעיר דוד פירושה השכנת השכינה בירושלים לעולם, וסיום תקופת הנדודים שנמשכה מימי המדבר ועד תחילת ימי המלוכה. משכן שילה לא מנע את הוצאת הארון לפי הצורך, וכך נפל הארון בשבי פלשתים, ושילה חרבה.

אחרי עשרים שנה בקרית יערים (בגבול בנימין ויהודה) דוד פתח תקופה חדשה. לא עוד נדודי שכינה בכל שבטי ישראל – "ואהיה מתהלך באהל ובמשכן" (ז, ו-ז), אלא "בית מנוחה" לנדודי הארון והשכינה, עם התקווה הגדולה שגם טלטולי עם ישראל וסבלו מיד אויביו יסתיימו, ועם מנוחת הארון יבוא גם עם ישראל "אל המנוחה ואל הנחלה אשר ה' א-להיך נתן לך" (דברים יב, ט).

לפיכך, לא קשה להבין מדוע הרכיב דוד את הארון "אל עגלה חדשה" (ו, ג). בתקופת האוהל והמשכן נשאו את הארון בכתף, אבל כאשר בונים בית מקדש קבוע בבניית אבן מפוארת, למה לא יובל הארון בעגלה חדשה, ממש כמו מלכים ושלטים? דוד ישמח לכרכר "בכל עז לפני ה'" (ו, יד), אבל הארון לא יתבזה עוד בדרכי הנדודים. לכן היה "פָּרֶץ עֲזָה" מכה קשה לחלומו של דוד, בדומה למות שני בני אהרן בחנוכת המשכן ביום השמיני (ויקרא י).

שלושה חודשים של השהיה לימדו את דוד שיעור חשוב ביותר – דווקא כאשר יוצאים לדרך חדשה חובה עלינו לשמור על מצוות עתיקות כמו נשיאת הארון רק בכתף, ולשמור בכך על שרשרת הדורות לבל תינתק. כעין ברית מילה של אבות לפני הפסח, ביציאת מצרים.

שמואל ב ז - רעידת אדמה תיאולוגית

מדוע דוד לא יבנה את הבית לה'? לא נאמר בפרק הזה שום דבר על המלחמות הרבות של דוד, ועל הדם הרב ששפך

הנבואה הראשונה של נתן הנביא היא רעידת אדמה תיאולוגית. ה' החזיר את נתן הנביא בלילה כדי לעצור את דוד, אחרי שכבר נתן לו אישור נבואי לעשות כלבבו "כי ה' עמך" (ז, ג). המסורה שמרה את ההלם בפסקה באמצע פסוק (ד). דברו הראשון של הנביא נמצא מנוגד לנבואה המפורשת, ודוד לא יבנה בעצמו את הבית לה'. מדוע אישר הנביא לדוד את חזונו ותכניתו, ואמר לו שה' עמו בכל? מדוע עצר ה' את הנביא בלילה? מדוע דוד לא יבנה את הבית לה'?

אכן, הרעיון של דוד נכון מאוד, אלא שעדיין אין לו בית, כי בית מלוכה איננו תקרת הארזים מהלבנון, אלא השושלת. בן שישב על כסא אביו בעיר המלוכה היא עיר דוד, מה שעוד לא היה כל ימי השופטים וימי שאול. רק כאשר יהיה בית מלוכה לדוד, ייבנה גם הבית לה'.

לא נאמר בפרק הזה שום דבר על המלחמות הרבות של דוד, ועל הדם הרב ששפך, גם אם בצדק נלחם. הסבר זה ייתן דוד עצמו באחרית ימיו, בדבריו אל שלמה, שבימיו ישרור שלום כשמו, והוא כתוב בדברי הימים (א כב, ח-ט). אולם בפרק נבואת נתן (גס כאן, וגם בדברי הימים (א יז) לא נתפרש מי ימלוך על כסא דוד אחריו, ושלמה עצמו עוד לא נולד.

תגובת דוד לנבואת נתן בשם ה' אחרי התיקון והדחייה, מבטאת את עומק התודה הנרגשת על עצם הבחירה בו ובזרעו מכל האדם, ועל ההבטחה שבנו ישב על כסאו. וגם אם יחטא וה' יביא עליו עונשים וייסורים, לא יודח זרע דוד מכסא המלוכה. זהו המהפך הגדול.

שמואל ב ח - הייתי רוצה לדעת יותר

ניצחונותיו הגדולים ההיסטוריים של המלך דוד נדחסו לפרק קצר אחד, בעוד השערורייה של סיפור דוד ובת שבע תתפרס על עשרה פרקים. איפה האיזון?

אילו הייתי סופר חצר אצל דוד, הייתי רוצה שפרק זה יקבל משקל אחר. ניצחונותיו הגדולים ההיסטוריים של המלך דוד נדחסו לפרק קצר אחד, בעוד השערורייה עקב גרימת מותו של אוריה החתי ולקחת בת שבע אשתו, תתפרס על עשרה פרקים.

גם כהיסטוריון הייתי רוצה לדעת הרבה יותר על הברית של דוד עם תְּעִי מלך חמת, שהפכה את ישראל למעצמה לדור אחד, בייחוד כאשר ממצאים חדשים מצפון סוריה שופכים אור גם על הקשרים בין תְּעִי לבין הפלשתים. הייתי רוצה לדעת איך הפך בנו של תְּעִי מ"הדורס" (נושא שמו של אליל ארמי, דברי הימים א יח, י), ל"יורס" (נושא שם ה' בפרקנו, ח, י).

גם הייתי מבקש פירוט רב יותר על הנקמה המזעזעת במואב (בגלל חיסול הוריו שם?), ועל הסיבות לכיבוש אדום ולמעשי יואב שם, במיוחד אחרי שה' אמר למשה לא לקחת מבני עשו "עד מדרך כף רגל, כי יִרְשָׁה לַעֲשׂוֹ נְתַתִּי אֶת הָרָשָׁעִיר" (דברים ב, ה).

וכמובן, פירוט והסבר לתפקידים של שרי דוד החשובים – יואב בן צרויה על הביטחון בממלכה (=שב"כ), יהושפט בן אחילוד על מערכת המשפט ("מזכיר" עוונות), "שריה סופר" ממונה על שמירתם ופירושיהם של הספרים החשובים ביותר. ומי היו "הַכֹּהֲנִים וְהַפְּלִיטִים" (ח, יח)? יחידות מיוחדות? לאלו תפקידים?

אבל התנך בכלל, וספר שמואל בפרט, בנוי על ספרי נבואה, והתוכחה המוסרית של נתן הנביא מול המלך דוד הרבה יותר חשובה לדורות עולם, מאשר הניצחונות הגדולים וההישגים העצומים, שתוארו בקיצור רב והחזיקו מעמד קצת יותר מימי דוד אחד. רק קטע אחד של המלחמה מול רבת עמון יקבל הרחבה בפרק י, בגלל הנבואה המוסרית בהמשכו.

שמואל ב ט - מחיר החסד

ציבא 'עבד' שאול עם 15 בניו ו-20 עבדיו, נאלץ לקבל מעליו את הבן הנכה, שאכל על שולחן המלך תמיד. האם הוא ישלים עם הרעת התנאים?

אחד הסיפורים העצובים בימי דוד פותח בבן נכה הרגליים של יהונתן בן שאול. שמו המקורי "מְרִיב בָּעַל" נשמר בדברי הימים (א ח, לד ; ט, מ), וכינויו "מְפִיבֶשֶׁת" בפי הנבואה מבטא את המאבק למְחִיית שמות שיש בהם משמעות אלילית (גם אם בזמן דוד לא התכוונו לכך). מכל הברית והשבועה המופלאה בין דוד ליהונתן, שהתריסו בנפילת יהונתן בגלבוע, נותר רק הבן הנכה חסר האונים שנותר בעבר הירדן, אזור המקלט של משפחת שאול, וגם של דוד בהמשך, במרד אבשלום.

מחיר החסד של דוד עם זרע יהונתן היה 'פגיעה' במעמדו של ציבא עבד בית שאול, שהפך אדון למעשה על חלק חשוב מנחלות משפחת שאול בארץ בנימין. ציבא 'עבד' שאול עם 15 בניו ו-20 עבדיו, נאלץ לקבל מעליו את הבן הנכה, שאכל על שולחן המלך תמיד. הוא לא ישלים עם ה'פגיעה' במעמדו, וימתין עם מזימותיו ויצריו לניצול הזדמנות שתבוא.

משפטו של דוד בשלב זה היה בהחלט "משפט וצדקה" (ח, יד).

למרות ששמו של נתן הנביא לא נזכר בפרק, זהו חלק בלתי נפרד מ'ספרי' "דברי נתן הנביא" (דברי הימים א כט, כט), כי הנבואה הסיפורית פותחת תמיד בסיפורי הרקע. נבואת שמואל הראשונה מתוארת בשמואל א פרק ג, ושני הפרקים הראשונים הם סיפורה הכאוב של חנה והולדת שמואל, מול הסיפור הקשה על עלי ובניו.

גד הנביא נזכר פעם אחת בנדודי דוד (שמואל א כב, ה), אף שליווה את דוד בסיפורי נדודיו בכלל, ככל הנראה. "דברי נתן הנביא" מתחילים עם כיבוש יבוס והעלאת הארון לעיר דוד, כרקע לנבואת נתן הראשונה (פרקים ה-ו לקראת ז). כעת אנו בסיפורי הרקע לקראת נבואת נתן השנייה (יב).

שמואל ב י - גדולתו של יואב בן צרויה

פעמים רבות בחיי שמעתי מצטטים דברי חיזוק אלה של יואב בן צרויה רק בחלקם הראשון, ובעצם מפספסים את משמעותם

דוד ביסס את מדיניותו על בריתות אזוריות עם מואב ובני עמון, עם ממלכת גשור הקטנה (יתפרש להלן), כמו עם תעי מלך חמת הגדולה, ועם צור הפניקית העשירה. הוא לקח את השליטה מידי הפלשתים (ח, א), אבל הוא לא שאף לכבוש את עמי עבר הירדן וארם (=סוריה). אלא שחנן בן נחש מלך בני עמון הצעיר העדיף קואליציה עם ארם צובא העולה, והפר את בריתו עם דוד בעלבון בוטה ופומבי כלפי שליחי דוד. הוא הזמין מלחמה ובטח בקואליציה הארמית, וזו אכן הגיעה.

כך מצא יואב בן צרויה את עצמו ואת חיילי ישראל בין הפטיש לבין הסדן – בין המצור על רבת בני עמון (=עמאן עד היום), לבין חיל המשלוח הארמי. זה היה המבחן המכריע של יואב בן צרויה כמזביא (אחרי לכידת יבוס בהפתעה). פעולתו הנועזת, ודברי הביטחון שאמר לאבישי אחיו - "חֲזַק וְנִתְחַזַּק בְּעַד עֲמֹנֵנוּ וּבְעַד עָרֵי אֶל־לֵהִינוּ, וְהִ' יַעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּעֵינֵינוּ" (י, יב) - הפכו אותו לאחד מגדולי המנהיגים הצבאיים ומחשובי המאמינים.

פעמים רבות בחיי שמעתי מצטטים דברי חיזוק אלה רק בחלקם הראשון, כאילו התוצאה מובטחת. גדולתו של יואב בן צרויה (בדרכו של דוד) בכך שהשליך על ה' את יָהֲבֹ, בלי שום ערובה לתוצאה. בלי "וְהִ' יַעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּעֵינֵינוּ", בלי הנכונות לקבל את הדין בשעה קשה, אין משמעות רבה ל"חֲזַק וְנִתְחַזַּק".

גדולתו של דוד במלחמת ההכרעה השנייה נגד ארם, אחרי הניצחון המדהים עד נהר פרת, בעיקור אלפי רכב משלל ארם והשארת מאה רכב בלבד (ח, ד) - לקיים את פרשת המלך בתורה (דברים יז, טז), שלא לבנות ממלכה על גאווות סוסים ורכב.

שמואל ב יא - הסתבכות נוראה

אבא שלה, סבא שלה, בעלה. כולם קרובים ונאמנים לדוד בצורות שונות. והמועד שבו הכול קרה. עלילה מסובכת

ברקע הפרק - הטראומה הגדולה של נפילת שאול ובניו בגלבע והטראומה הקטנה כשדוד עצמו כמעט חוסל על ידי גיבור פלשתי, ואנשיו נשבעו לו: "לֹא תֵצֵא עוֹד אֶתְּנוּ לְמַלְחָמָה וְלֹא תִכְבֶּה אֶת נֵר יִשְׂרָאֵל" (כא, יז). יואב נשלח להילחם על רַבֶּת, ודוד נשאר בירושלים, מתהלך על "עַל גַּג פֶּיֶת הַמְּקֹלֶד", כשעל פי עולמו הפנימי היה צריך להימצא בשדה המערכה עם המפקדים והלוחמים. במצב הזה נחשף דוד ליצריו, כשראה מעל הגג "אִשָּׁה רַחֲצָת", והיא "טוֹבֵת מְרָאָה מְאֹד" (יא, ב).

בת שבע בת אליעם, אביה מגיבורי דוד (כג, לד), סבא שלה, אֲחִיתֹפֶל יועץ הסתרים (שירצה לנקום בדוד), נשואה לאוריה החתי, מפקד מגיבורי דוד (כג, לט) – אולי הוא "אֲרֹנָה הַמְּקֹלֶד" היבوسي האחרון (כד, כג, או בנו), שהצטרף לעם ה' ולצבא דוד – אֲרֹנָה < אוריה.

הסתבכות נוראה.

והמועד, בלילה המתאים בדיוק להיריון אסור ומסוכן - "וְהָיָא מִתְקַדֶּשֶׁת מִטְּמֵאָתָהּ" (יא, ד), והנה נָר שִׁכְבָּה, כשהמלך דוד נשאר מאחור.

בשיא מאמצי החיפוי אמר אוריה לדוד: אדוני יואב עם כל הלוחמים בשדה המערכה, "וְאֲנִי אֲבֹא (וברמז בוטה: ואתה תבוא?) אֶל פֶּיֶתִי לְאָכַל וְלִשְׁתּוֹת וְלִשְׁכַּב עִם אִשְׁתִּי - חֲזֵד וְחִי נִפְשָׁךְ אִם אֶעֱשֶׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה" (יא, יא). אז נשא אוריה אל שדה הקרב פקודה חתומה, ש'דגל שחור עליה', שחכמי הגמרא (סנהדרין מט עמוד א) האשימו עליה את יואב, כי אסור לבצע פקודת מלך, נגד "לֹא תִרְצַח" של מלך עליון.

יואב סירב רק להפקיר את אוריה בקרב הקשה ולנטוש אותו למות לבדו, ולכן נפלו שם כמה וכמה לוחמים. האם היה זה קרב הכרחי?
וכל זה מתואר לפרטי פרטים בתנ"ך, ב"דברי נְתָן הַנָּבִיא".

שמואל ב יב - שאלתו של חובב התנך התאילנדי

חשב הנזיר הבודהיסטי כמה רגעים, כמי שסוקר את כל הידוע לו, ואמר: אתה צודק. ביקורת מוסרית כזאת של נביא מול גדול המלכים, אין בשום מקום, רק בתנ"ך.

גם בתאילנד יש חובבי תנ"ך. עמוס רולניק, שעומד בקשר עם חבורות תנ"ך בעולם, סיפר לי על נזיר בודהיסטי בתאילנד, שלמד ומכיר גם נצרות ואסלאם, וגם תנ"ך. הנזיר שאל את עמוס: מה יש בתנ"ך שלכם, שאין בכל הדתות האחרות? הלוא אמונה מונותאיסטית יש בכולן, ומוסר וקדושה ונסים...
ענה רולניק ללא היסוס: "אַתָּה הָאִישׁ" (יב, ז).

חשב הנזיר הבודהיסטי כמה רגעים, כמי שסוקר את כל הידוע לו, ואמר: אתה צודק. ביקורת מוסרית כזאת של נביא מול גדול המלכים, אין בשום מקום, רק בתנ"ך.
כך גם תשובתו של דוד: "חָטָאתִי לָהֶם".
ושוב הפסקה מהדהדת באמצע פסוק (ולאחריה - המשך הפסוק - תגובת נתן לדוד).

מהמשל על כבשת הרש שנטבחה "בְּחֶרֶב בְּנֵי עֲמֹן" (יב, ט), ומחריצת דינו של דוד על עצמו, נגזר העונש - "וְנָתַתְּ הַכֶּבֶשֶׁת וְשֵׁלֶם אֶרְבָּעֵתִים" (יב, ו). על "חִי ה' כִּי בֶן מְנוּת הָאִישׁ הָעֹשֶׂה זֹאת" (יב, ה) כיפר דוד בתשובתו, כדברי הנביא - "גַּם ה' הָעֹבֵר חֲטָאתְךָ לֹא תִמּוֹת" (יב, יג). אבל משפט הטובח מפורש בתורה: "וְאֶרְבַּע צֹאן תַּחַת הַשֶּׁה" (שמות כא, לז).

מכאן נקרא בהמשך פרקי נתן הנביא, על ארבעה בנים לדוד שימותו בחרב ש"לא תִסּוּר חֶרֶב מִבֵּיתְךָ עַד עוֹלָם" (יב, י) - הילד מהיריון החטא, אמנון, אבשלום, ולבסוף, אדניהו בן חגית, ולא שלמה בן בת שבע.
רבנים ואנשי מוסר התקשו גם הם בפרק הזה. איך נשאר דוד על כסאו? - בזכות התשובה והכרת החטא. אבל איך נשארה עמו בת שבע כאשתו?
אותו נתן הנביא, שהציב מול דוד את חטאו הכבד בדבר ה', הוא שקיבל את שלמה, וקרא לו "יְדִידָה" (יב, כה). זאת ננסה להסביר בע"ה בפרק א של מלכים.

שמואל ב יג - ללמוד ולהיזהר

לפי חז"ל, בית דינו של דוד גזרו (איסור) על ייחוד (עם) פנויה, בעקבות פרשת אמנון ותמר (סנהדרין כא עמוד ב); כוונתם לנתן הנביא ולפרק הזה. דוד עצמו שתק בכל פרשיות בניו, ולא אמר שום תוכחה (יג, כא; יד, כד; מלכים א א, ו) כנראה בגלל 'כבשת הרש', שרצתה עליו.

מעשה בבת שרות לאומי, שהחליטה לקרוא פרקי תנ"ך מספר שמואל באוזני נשים מבוגרות במקום שרותה, רובן לא קראו מעולם פרקי שמואל. באמצע פרק זה הן פרצו בזעקות שבר - 'תמר, אל תלכי! תמר, את לא מבינה מה הוא זומם! תמר, אל תיכנסי אתו לחדר! תמר, לא!'.
מסקנות: יש אי שוויון בטבע בין איש לאישה - הוא יותר חזק, ויצריו לעתים חזקים עוד יותר. עיניו (=אונס) הוא מעשה נבלה (יג, יב), ניצול התמימות והחולשה.

היצר הרע מעדיף פגיעה בעבירה, גם אם החוק מאפשר לעשות בהיתר – תמר לא הייתה בת של דוד, אלא אחות מאם קודמת, או מאומצת, ולכן אמרה לו שהמלך לא ימנע אותה ממנו (יג, יג). פגיעה מינית איננה אהבה – "וישנאה אמנון שנאה גדולה מאד" (יג, טו). האישה היא הנפגעת ברוב המקרים, אבל האנס-המְעַנֶה עלול למות מנקמה מפעפעת, שהחוק והמוסר לא יצליחו למנוע.

כאשר אמנון ותמר לבדם בחדר, עם הלביבה, זה מאוחר מכדי לעצור. כל נער ונערה בגילאי התבגרות חייבים לקרוא על אמנון ותמר, וללמוד להיזהר; כל מי שהורשע על הטרדה מינית חייב לכתוב עבודה על הפרק הזה, ועל המסקנות ממנו; כל מפקד או מנהל ומעסיק, שנשים כפופות לו, חייב לקרוא פרק זה, כדי למנוע מראש מצבי ייחוד מסוכנים, שכולם מבינים איך הם עלולים להיגמר.

שמואל ב יד - חכמה וקוץ בה

התקועית 'רק' ביקשה למנוע את הנקמה וכיבוי הגחלת שלה, אולם מה בסופו של דבר יצא מכל זה?

חכמה איננה זהה בהכרח עם טוב ויושר, ויש חכם להרע. כך נאמר בגמרא (סנהדרין כא עמוד א) על עצת יונדב לאמנון (יג, ה), שהובילה לאונס (=עינוי) תמר. הוא גם ידע, שאמנון לבדו מת כי אבשלום נקם (יג, לב-לג). האישה התקועית החכמה סייעה ליואב במאמץ השכנוע מול דוד להחזיר את אבשלום, ואחר כך גם למחול לו, וכל זה הוביל לאסון של מרד אבשלום.

המשל על שני הבנים מזכיר את קין והבל – "וַיִּנְצְיוּ שְׁנֵיהֶם בְּשֵׁדָה וְאִין מִצִּיל בִּינֵיהֶם..." (יד, ו). עונשו של קין בתורה היה גירוש מן האדמה, וזה בדיוק היה עונשו של אבשלום, שגלה מירושלים וברח לגשור. ביטול גלותו של אבשלום לא מתחייב כלל מהמשל של התקועית, ש'רק' ביקשה למנוע את הנקמה וכיבוי הגחלת שלה (יד, ז). אדרבה, ביטול גלותו של אבשלום הוא שהוביל לכיבוי הגחלת, כי גם אמנון הומת, וגם אבשלום המורד. יואב שהחזירו לירושלים בחכמת התקועית, הוא שהוציאו להורג בלב האֵלֶה (יח, יד) ועצר את המלחמה הנוראה.

בהמשך נקרא על עצת אֶחֱתֶלֶל לנקמה על הגג נגד דוד, בביאה על פילגשי דוד "לעיני כל ישראל" (טז, כא-כב), ועל עצתו לחיסולם המהיר של דוד ואנשיו באותו הלילה (יז, א-ב). עצת אֶחֱתֶלֶל נחשבה אז "כאשר ישאל איש בדבר הא-להים" (טז, כג). אבל זו חכמה אכזרית, בלי ניצוץ של טוב ושל חסד.

אולי כניגוד חריף לכל אלה, צמחה התפיסה הנחרצת של משלי שלמה (בעיקר, פרקי א-ט), ולפיה חכמה ומוסר נפגשים עם "יראת ה' ראשית דעת", ומחוללות אזהרות נחרצות נגד הפיתוי של ההפרדה בין חכמה לבין מוסר – "חכמה ומוסר אוילים בזו" (משלי א', ז).

שמואל ב טו - החלום הגדול של דוד מתרסק

השם שנתן דוד לבנו מעיד על העתיד הגדול שייעד לו. וכגודל הציפייה כך גודל האכזבה

השם 'אבשלום' מעיד על דוד, שראה בו 'אב' להמשך מלכותו בדרך 'שלום' (כמו שקרא אחר כך לישלמה). 'אבשלום' היה הבן הראשון מבת מלך נכרי, תלמי מלך גשור. ממלכה ארמית קטנה זו (=צפון-מזרח הכנרת ודרום רמת הגולן, כנראה) נשארה נאמנה לדוד ולירושלים. גם כאשר שכנתה מצפון, מעכה, הצטרפה לקואליציה הארמית האויבת. דוד ראה בגשור משענת נאמנה לשליטת ישראל במרחב, ומסתבר שתלמי קיבל מדוד גם חלקים ממלכות מעכה, וכך קרא לבתו. "אבשלום בן מעכה בת תלמי מלך גשור" (ג', ג) ייצג את החלום הגדול של דוד לביסוסה של ירושלים כבירת האזור כולו, גם מבחינה מדינית וגם מבחינה רוחנית. מעכה בת תלמי היא הראשונה שבאה לחברון ולירושלים, מתוך השתלבות מלאה בממלכה ישראלית על כל המשתמע.

כל זה התרסק אל מול פניו של דוד – לא 'אבי', אלא בן מגנב "את לב אנשי ישראל" (טו, ו), ולא 'שלוש', כי אם חרב מביתך" (יב, י-יא). במקום נאמנות של גשור לירושלים – בן מעכה בת תלמי מלך גשור השתלט על ירושלים. דבר דומה קרה למלכי בית חשמונאי, שגיררו את האדומים, והורדוס השתלט ומלך על יהודה במקומם.

דווקא כאן, כשנאלץ לברוח מירושלים, התגלה דוד בגדולתו – להציל את החיים. לא להפוך את ירושלים לשדה קרב. אפילו את הארון לא הסכים לקחת אתו, כי ירושלים, ה'יְנוּה' של ה', יותר חשובה מדוד – "אם אמצא חן בעיני ה', וְהִשְׁבֵּנִי וְהִרְאֵנִי אֶתוֹ וְאֶת נְיוֹהוּ; וְאִם כֹּה יֹאמֶר: לא חפצתי בך – הִנְנִי! – יעשה לי כאשר טוב בעיניו" (טו, כה-כו).

בזכות אמונה זו ניצח דוד, ובזכות אמונה זו נשארה ירושלים 'כסא דוד', עד היום.

שמואל ב טז - מי מסוכן יותר, שמעי או ציבא

שניהם קשורים לבית שאול, שניהם קפצו על ההזדמנות בשעה שדוד היה מופָּה, עָנָף ובורח. פרצוף של מתרפסים מול מלך חזק. מי לוקח?

מי מסוכן יותר – "ציבא נער מְפִיבֶשֶׁת", או "שמעי בן גֵּרָא" (טז, א, ה)? שניהם קשורים לבית שאול, שניהם קפצו על ההזדמנות בשעה שדוד היה מופָּה, עָנָף ובורח. פרצוף של מתרפסים מול מלך חזק, השמחים לדוג במים עכורים מול מלך מודח וחלש.

ציבא הביא מטען מזון חיוני ורכש את לב דוד, ובה בעת הוציא לשון הרע על אדונו המסכן הנָּכָה, וקיבל בעלות על כל הנכסים של בית שאול, ברמייה. שמעי יצא לקלל, והאשים את דוד באחריות להריגת אבנר ובן שאול, שהרי בני צרויה הקשים עדיין עם דוד; אולי גם קיווה לקבל את פני אבשלום ולזכות לחסד ממנו.

אולם קללת שמעי נשמעה באוזני דוד כייסורים של כפרה – "הִנָּחוּ לוֹ וִיקַלֵּל כִּי אָמַר לוֹ ה' ; אולי יראה ה' בְּעֵינִי (בעוני, כתיב; כלומר, בְּעוֹנִי וּבְעֵינִי), והשיב לי טובה תחת קללתו היום הזה" (טז, יא-יב). ואילו ציבא היה מלכודת דבש (עם צימוקים וקיץ-תאנים, ויין) לדוד, שהיה עָנָף וְגֵזַע מכדי להבין זאת.

בקבלת הפנים המלכותית לחזרתו של דוד (בפרק יט) יצופו שוב גם שמעי וגם מְפִיבֶשֶׁת בן יהונתן, ויתברר ששמעי היה רק מטרד, ואילו ציבא הכניס את דוד (ואת כולנו) לצרה גדולה. "אמר רב יהודה אמר (=בשם) רב: אלמלא לא קיבל דוד לשון הרע, לא נחלקה מלכות בית דוד, ולא עבדו ישראל עבודת אלילים (=ממלכתית, במקדשי העגלים ובשומרון) ולא גלינו מארצנו" (שבת נו עמוד ב).

כך לומדים תנך 'בגובה חז"ל' – הם לא היססו לבקר את דוד בשיא החריפות המוסרית, וללא משוא פנים. בדיוק כמו בדברי הנביאים.

שמואל ב יז - הלך על בטוח

אחיתפל הבין את מצבו הנפשי הירוד והשפל של דוד, ומכאן באה הצעתו לאבשלום. לא תמיד נכון ללכת על בטוח ולא להסתכן

אַחִיתֶּפֶל (כנראה, סבא של בת שבע בת אליעם* נוקם ונוטר) הבין נכונה את מצבו של דוד – הוא חש את העייפות והבכי, את כובד המכה, את החלומות שנגזזו, והתכוון להכות "את המלך לבדו" (יז, ב) בפעולה מהירה ונחרצת. כל השאר יברחו או יבואו להשתחוות לפני אבשלום, שהביא מגשור סגנון מלכותי זר, גָּאָה, בוטה וגס, הפוך לזה של דוד. "מִרְכָּבָה וְסָסִים וְחֻמָּשִׁים אִישׁ רָצִים לפניו" (טו, א) – "וַיָּטוּ לִאֲבִשְׁלוֹם הָאֵהָל עַל הַגֵּג, וַיָּבֹא אֲבִשְׁלוֹם אֶל פִּלְגֵּשִׁי אֲבִיו לַעֲיִנִּי כָל יִשְׂרָאֵל" (טז, כב) – 'סוף סוף', מלך ככל הגויים.

מי שהבין זאת טוב מכולם היה דוד, שזעק מעומק הבושה והכאב - "סֶפֶל נא את עֶצֶת אֶחֱתָפֶל, ה' (טו, יא). ה' ענה לו בחושי האֶרֶץ, שהצליח לסכל את עֶצֶת אֶחֱתָפֶל, תוך ניצול חוסר הביטחון של אבשלום. הוא הציע לו לא להסתכן - "אביך איש מלחמה", אנשיו "כדב שכול בשדה" (יז, ט), שוכבים במארב ומחכים לאנשיך. דברים נכונים בעבר, שלא שיקפו את מצב הנפש של דוד באותה שעה. אבשלום החליט ללכת "על בטוח". אֶחֱתָפֶל הבין מיד, שבזה אבשלום הפסיד במערכה כולה, ובמקום לנקום בדוד הוא התאבד. חושי האֶרֶץ, שדוד הצליח להשתיל לצד אבשלום ברגעי העייפות והבכי, הציל את דוד ואת מלכותו.

וכך יש לקרוא בתהלים (ג, א-ד), ב"מזמור לדוד בִּבְרָחוֹ מפני אבשלום בנו; ... רבים אמרים לנפשי (כשרואים את הבכי במעלה הזיתים): אין יְשׁוּעָתָה לוּ בָא-לֵהֶם... ואתה ה' מגן בעדי, כבודי ומרים ראשי (החפוי);

קולי אל ה' אקרא ("סֶפֶל נא את עֶצֶת אֶחֱתָפֶל ה'"), ויענני מהר קדשו (בחושי האֶרֶץ), סֶלָה".

* ראו לעיל פרק יא.

שמואל ב יח - אתה תקרא תהלים בבית

דוד היה רוצה לצאת לקרב, אולי יצליח לדבר על לבו של אבשלום. אך דוד נשאר בבית ואת העניינים ינהל יואב

במבט רגיל, לא נותרה לדוד כל דרך לגשר בין אהבתו הנואשת לאבשלום, לבין הבן המורד שיצא לחסלו, עם כל עולמו. אבל דוד עדיין האמין ביכולתו שלו לגשר על התהום - אם רק הוא עצמו יהיה שם בשדה הקרב, יוכל למנוע את יואב מלהרוג כמו שעשה מול שאול, ויוכל לדבר ישירות עם אבשלום, כמו שדיבר אל שאול, לרכך את לבו, ואולי, למרות הכל, האהבה תנצח...

אולם אנשי דוד שמרו על שבועתם, שדוד לא יצא עוד לשדה הקרב, ולא יסכן "את נַר ישראל" (כא, יז). גם הטראומה של שאול ובניו עוד ריחפה מעל כולם. דוד נשאר "מַעִיר לְעֶזְרָא" (יח, ג). משורר תהלים יתפלל וישיר. מימי דוד ועד היום מבטאת אמירת פרקי תהלים סוג של פסיביות רוחנית, שדוד עצמו קיבל אותה בקושי רב ובחוסר ברירה.

יואב כבר שגה פעם אחת בהשבת אבשלום ולא היה מוכן להסתכן עוד לפי שאיפות לבו של דוד - הלוא גם את שאול המלך היה מוכן להרוג במערה בעין גדי. יואב גם הבין שהכרחי לעצור את המרד ואת הקרב, במיוחד, כאשר היער (=חיות היער?) כבר אכל בעם יותר מחרב הקרב (יח, ח). לראשונה בחייו הפר פקודה מפורשת של דוד, ולמרות התראה ברורה.

התוצאה הבלתי נמנעת - קרע עמוק בין דוד ליואב, האיש הנאמן לו ביותר, עד כדי איום במרד נוסף (יט, ו-ח). דוד נכנע, אבל אחרי הריגת עמשא (כ, ט) ייחרץ דינו של יואב בצוואה לשלמה (מלכים א ב, ה). אמנם, אבשלום לא יוזכר שם בפירוש, כי היה משהו נכון בהכרעת יואב בקרב הזה, עם כל הכאב של דוד על בנו ועל עולמו ושאירותיו.

שמואל ב יט - איפה הצדק

לאחר שצלח דוד את כל המלחמות עם אויביו, היה תפקידו העיקרי בעשיית משפט צדק לעמו. דוד חוזר למלוך אחרי המרד, וחוזר גם לשפוט. אבל איפה הצדק?

תפקידו העיקרי של דוד כמלך, אחרי שהנהגת המלחמות עברה לידי אנשיו - "ויהי דוד עֹשֶׂה משפט וצדקה לכל עמו" (ח, טו). זו דרכו של אברהם אבינו, ומטרת בחירתו מפי ה', "למען אשר יִצְנֶה את בניו ואת ביתו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט).

במשל 'כבשת הרש' פנה נתן הנביא אל דוד כשופט, והכריח אותו לשפוט בצדק את מעשיו שלו. כך נחשפה פגיעה חמורה במשפטו של דוד כלפי אוריה החתי. בפרשת אונס תמר שתק דוד מול אמנון. אבשלום, שקיבל מחילה לא בצדק, גנב לבבות והצדיק רשעים, ובכך חתר נגד משפטי אביו. כסא דוד, שנבנה על משפט וצדקה, נפגע.

המלכתו החוזרת של דוד על כל שבטי ישראל הייתה רצופה תקלות. בעיקר, כי אנשי יהודה לא חיכו לכל נציגי השבטים, ויצרו משבר נוסף ומיותר (יט, מא-מד). אבל השבר העמוק היה במשפטו של דוד - לשמעי הוא מחל, כי לא רצה לשוב למלכותו בהוצאה להורג, ואחר כך נתן לשלמה לפקוד את עוון שמעי בדם (מלכים א ב, ט).

אז הגיע משפט מְפִיבֶשֶׁת הַנָּכָה מול ציבא עבדו, שסיפר עליו סיפור בדוי, וניצל את מצבו של דוד בבריחתו כדי להשתלט על נחלות בית שאול. לדוד לא היה די כוח לבחון לעומק מי צודק, והוא גזר דין 'יחלוק' - "למה תדבר עוד דבריך - אמרתי: אתה וציבא תִּחְלְקוּ את השדה" (יט, ל). מְפִיבֶשֶׁת, שציפה מדוד למשפט צדק, ויתר על הכל.

"אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד לְמִפִּיבֶשֶׁת, אתה וציבא תִּחְלְקוּ את השדה, יצתה בת קול ואמרה לו: רחבעם וירבעם יִחְלְקוּ את המלוכה" (שבת נו עמוד ב).

שמואל ב כ - עד שיבשילו התנאים לפיצוץ

זה לא מרד של אבשלום או מרד של שבע, זה הפילוג בין שבטי ישראל ויהודה שמתבשל על אש קטנה, ומחכה להתפוצץ

הפילוג הקדום (שופטים א, ג) התפרץ מתוך עלבון עמוק - "עֲשֹׂךְ יָדוֹת לִי בַמֶּלֶךְ, וגם בדוד אני (תומך, יותר) ממך", אמר "איש ישראל" ל"איש יהודה" (יט, מד). בניית ירושלים על ידי דוד נועדה בדיוק לשם איחוד עשרת השבטים עם יהודה (ושמעון), ושבטי ישראל הצפוניים העריצו את דוד בגלל זה - ירושלים של דוד נחשבה עיר של כולם.

מסתבר, שמרד אבשלום נתמך בעיקר על ידי אנשים מיהודה ("כי קרוב המלך אלי"; יט, מג), שחשו פגיעה 'שבטית' בדרכו של דוד, ולא במקרה בחר אבשלום להמליך את עצמו בחברון (טו, י). לשבע בן בכרי לא הייתה תמיכה באמת, והוא הסתתר וחוסל בביזיון באֶבֶל בית מעכה, שהפכה לעיר ישראלית (כ, יט). אנשי העיר אפילו לא ידעו מדוע נקלעו למצור, עד ש"אשה חכמה" (=היודעת לדבר במשלי חכמה; כ, טז-יט) חשפה את מקור הרעה, והצילה את אֶבֶל.

משבע בן בכרי נותרה רק "בת קול", כדברי רב יהודה בשם רב (שבת נו עמוד ב) - "ויתקע בשופר ויאמר: אין לנו חלק בדוד ולא נחלה לנו בבן ישי, איש לאהליו ישראל" (כ, א). המשפט הזה מופיע רק פעמיים בתנך, והפעם השנייה תהיה בפילוג המלוכה בין רחבעם לירבעם - "...מה לנו חלק בדוד, ולא נחלה בבן ישי, לאהליך ישראל..." (מלכים א יב, טז).

גדול אמוראי בבל קרא היטב תנך ושמע משופרו של שבע בן בכרי את אותה 'בת קול', שתהדהד שוב כאשר 'יבשילו התנאים' לפילוג המלוכה במשבר רציני, ולא בתחושת עלבון עם "איש בליעל" (כ, א). את הסיבה המוסרית זיהה רב במשפטו של דוד על "השדה" של בית שאול, בחלוקה בלתי צודקת.

שמואל ב כא - משיח בן דוד? להלן התנאים

מה עושה כאן הפרק שלנו, מדוע הפר שאול את הברית לגבעונים, ומה התנאים שהייתי מציב למשיח בן דוד, לכשיבוא

אנו רגילים למצוא 'נספחים' בסופי ספרים חשובים - אבל בתנ"ך? 4 הפרקים האחרונים בספר שמואל אינם המשך לפרקי נתן הנביא (ה-כ). הם שייכים לפרקי גד החוזה (שייזכר בפרק כד), הנביא שליווה את דוד בנדודיו (שמואל א כב, ה). אכן, פרקים אלו מכילים תמציות של פרשיות וקרבות מתחילת ימי דוד (כמו פלשתי נוסף שקרא לעצמו על שם גִּלְיָת, כא, יט, ושלושת אֶחָיו) ועד ירושלים. בלי ספק קדמה בחירת המקום למזבח (כד) לרצונו של דוד לבנות בית לה' (ז).

הפרשה הנוראה מכול בעיניי היא ההסגרה (בלחץ הרעב, ועל פי ה') של 7 הבנים ממשפחת שאול, שהוסגרו למוות לידי הגבעונים - כמו הסגרה של קצינים ישראלים (ושל בניהם) למוות, במשפט בינלאומי, חלילה וחס.

שאול הפר את שבועת יהושע לגבעונים בשם ה', הרג בהם וגירש אותם. מדוע? לדעתי, מפני שהפלשתים חדרו להר דרך ערי הגבעונים (שמואל א ז, ז), מה גם שמשפחת שאול הפכה את גבעון לעיר שלהם (דברי הימים א ח, כט-מ). ועדיין, שאול ובניו נפלו, ו-7 המוסגרים מה חטאו? חז"ל אמרו (תלמוד בבלי, יבמות דף עט עמוד א), שהעונש הזה על חילול השם עוקר אפילו פסוקים מפורשים בתורה, כמו: "ובנים לא יומתו על אבות, איש בחטאו יומתו" (דברים כד, טז).

ככל שאני הוגה בפרק הזה, אני מהרהר בדברי הגבעונים, שלא היה להם "איש להמית בישראל" (כא, ד), וחושב לעצמי: אולי טוב שיש לנו הרבה אסירים להסכמי חילופים בשעת צרה. ומצד אחר: כשיבוא מלך משיח מבית דוד, הייתי מציב תנאים בשבועה - בלי ריבוי נשים! רק אישה אחת! מי שאשם יועמד לדין אצלנו. בשום מצב, לא יוסגר לגויים, למוות. שום אדם מישראל.

שמואל ב כב - על מה אתה שר, דוד

מצד אחד זועק דוד לעזרה ומצד שני הוא הולם באויביו ומנצחם. שני חלקים לשירת דוד, שני חלקים לחייו

השירה הזאת על ההצלה ועל הישועה חוברה אחרי כיבוש יבוס והפיכתה לעיר דוד, בעת השחרור הראשון של ירושלים. הישועה המופלאה מול היבוסים בעיר, ונגד הפלשתים בעמק רפאים (פעמיים), ורדיפתם עד גזר (ה, יח-כה), ועדיין זכור היטב יום "הציל ה' אתו... ומִכָּפָּךְ שאול" (כב, א).

שני חלקים לשירה:

בחלק הראשון (ב-כט), דוד חסר אונים, וה' יוצא מהיכלו כדי להצילו. זה יכול להיאמר רק על נדודי דוד בבריחתו משאול, בהם שאול כמעט הרג אותו (בביתו, בחנית ובקיר; ובמדבר מעון, שמואל א כג, כו-כח). תחילת השירה נאמרה על ההצלה מכף שאול, כשדוד קרא באוזני שאול "אחרי מי יצא מלך ישראל? אחרי מי אתה רֹדֵף? אחרי כלב מת? אחרי פֶּרַעַש אחד?" (שמואל א כד, יד). דוד זעק שם לעזרת ה', שישפוט בינו לבין שאול "וְיָדִי לֹא תִהְיֶה בְּךָ" (שם, יב).

על כל אלה שר דוד (כב, ז, יח-כה) - "בִּצֹר לִי אִקְרָא ה'... וַיִּשְׁמַע מֵהִיכָלוֹ קוֹלִי... יִצִּילֵנִי מֵאִיְבֵי עֲזִי... וַיֹּצֵא מִמֶּרְחֹב אֶתִּי... וַיִּגְמְלֵנִי ה' בְּצִדְקָתוֹ... כִּי שִׁמְרֵתִי דְרָכָי ה'... כִּי כָל מִשְׁפָּטוֹ לִנְגִידִי... וְאֶשְׁתַּמְרָה מִעֲוֹנֵי... (=לא פגעת בשאול במערה, ובלילה, ומנעת את אנשי מלשלוך יד ב"משיח ה'"). זו שירה דתית.

בחלק השני (כב, ל-נא) - שירה משיחית - יש לדוד גדודי צבא לוחמים, והוא יכול להכות ולרדוף ולנצח בכוחו שלו, עד שהאויבים ייפלו ויירמסו תחת רגליו. "וְאֶשְׁחָקֶם בְּעַפְּרֵי אֶרֶץ" (כב, מג). הנותרים יישמעו לו, כי ה' נתן לו כוח להילחם ולנצח. זה הולם את ההכרעה מול פלשתים ובריתם מהרי ירושלים עד כדי הכנעה, ועל כך "אוֹדֶה ה' בְּגוֹיִם... מְגִדוֹל יְשׁוּעוֹת מִלִּכּוֹ, וְעֹשֶׂה חֶסֶד לְמִשְׁיחוֹ..." (כב, נ-נא).

שמואל ב כג - השירה האחרונה

היינו מצפים ששירתו של דוד תסכם תקופה בסימן של הגעה לישועה השלמה, אך יש עוד מלאכה לגמור

דברי דוד "האחרונים" נאמרו אחרי ביסוס עיר דוד ובנייתה, עם הבטחת ה' לדוד (בנבואת נתן הראשונה, בפרק ז), שמזרעו ישבו מלכים על כסאו, וחסד ה' לא יסור מהם. בלשון העברית המקראית, 'אחרון' הוא כל מה שבא אחרי 'ראשון', וכך נאמר על יעקב בעת סכנה - "וַיִּשָּׂא אֶת הַשִּׁפְחוֹת וְאֶת יְלָדֵיהֶן וְאֶשְׁנָה, וְאֶת לָאָה וְיִלְדֵיהָ אֶחָרִימִים, וְאֶת רַחֵל וְאֶת יוֹסֵף אֶחָרִימִים" (בראשית לג, ב).

השירה 'הראשונה' (=מהפרק הקודם), נאחזה בסופה המשיחי בהבטחת ההמשכיות לדורות - "לדוד ולזרעו עד עולם" (כב, נא). והנה הרעיון המשיחי מתחזק בשירה 'האחרונה', של "משיח א-להי יעקב ונעים זמירות ישראל (אשר) רוח ה' דָּפַר בִּי, וּמָלְתִּי עַל לְשׁוֹנִי". כי המלכות שלו היא "ברית עולם", "עֲרוּכָה בְּכָל יוֹשְׁמֵרָה", ואיננה דומה באמת (= "כי לא כן") לאור הברכה של בוקר שמש נאה (= "וכאור בֶּקֶר יִזְרַח שֶׁמֶשׁ"), ולמטר שופע (= מְנִיחָה מִמָּטָר, דשא מארץ"), שאמנם הם ברכה לעולם, אבל הם תמיד מתחלפים ומשתנים, ואינם קבועים ונצחיים.

והנה דווקא כאן, בסוף השירה 'האחרונה', בניגוד לציפיות לישועה שלמה, וכמו במלכות דוד בשיאה, מתעוררים שוב אויבים, אנשי בְּלִיעָל אשר "קִקְוֹץ מִנֶּד (=מתנדנד) כָּלֵהם", ואי אפשר לגעת בהם ביד חשופה. אולם אנשי חילו של דוד נלחמים בהם ב"ברזל ועץ חֲנִית, ובאש שָׂרוֹף יִשְׂרָפוּ בַּשָּׂבֶת" (=בשלהבת)*.

מכאן גם המשך הצורך ברשימות הגיבורים, הלוא הם גרעין המפקדים של צבא דוד, שרובם הלכו אתו מתחילת הדרך, וכל אחד מהם הקים יחידות של 'שְׁלִישִׁים' מפקדים צעירים יותר, בעוד 'השלשה' הם הפיקוד הבכיר.

* פירשתי את "דברי דוד האחרונים", בדרכו של אבי מורי, ד"ר יחיאל בן-נון, ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עמ' 511-513

שמואל ב כד - אסור לספור אנשים

לכל איש יש שם. אנשים אינם מספרים. גדולי הצוררים הפכו אנשים למספרים בלבד

בימיו של דוד, שלוש שנים אחרי הרעב הכבד (כא, א), בא על ישראל עוד חרון אף ה'. מדוע? רמו לתשובה נמצא בהחלטת דוד לדעת "אֵת מִסְפַּר הָעָם" (כד, א-ב) - מבצע מְנַהֵלִי אדיר בן תשעה חודשים ו-20 יום - ויואב בן צרויה, שניהל אותו, חשב שהוא מיותר.

לפי הפרק המקביל בדברי הימים א (כא, ה-ו), החליט יואב לא לִמְנוֹת שני שבטים שהיו קשורים למקדש: בנחלה - בנימין, ובשירות - לוי. ל"מִסְפַּר מִפְקָד הָעָם" היו תוצאות שונות: הפרש של 300 אלף בין המספר בפרקנו (כד, ט) לבין המספר הגדול יותר בדברי הימים א (כא, ה). הסתירה בין שתי התוצאות מוסברת במקום אחר בדברי הימים א (כז, כג-כד): כפי הנראה כלל המספר הגדול יותר גם את הצעירים "לְמִנְּךָ עֹשִׂים שְׂנָה וְלִמְטָה". לבסוף נשאר המספר הרשמי רק של המגויסים לצבא.

בתורה (שמות ל, יא-טז) נאמר במפורש שאסור לספור את העם אלא למטרה ראויה (הקמת המשכן (שיש בה כפרת נפשות, וכי אסור לנקוב במספר אלא "בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת" (במדבר א, ב ועוד)

באמצעות "מחצית השקל" לכל נפש, "ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם" (שמות ל, יב). אותם עקרונות נשמעים גם בפרקנו:

1. אסור לספור אנשים כי לכל איש יש שם. אנשים אינם מספרים. גדולי הצוררים הפכו אנשים למספרים בלבד.

2. אסור לספור עם לסיפוק גאוות שליטים ולהבטחת שלטונם אלא רק למטרה ראויה הקשורה לקודש, ובדרך של כפרת נפשות.

3. אם פוקדים חיילים לצורכי הצבא, עושים זאת רק מגיל גיוס, ולפי הצורך.

מפקד אוכלוסין מודרני ומספרי זהות הוסברו בצורכי תכנון וניהול של תקציבי המדינה והותרו משום כך, ועדיין שוררת מרירות בלב רבים המרגישים 'שקופים' ביחס של משרדי השלטון ושאלים: 'האם סופרים אותנו'?

מלכים

מלכים א א - פרק חדש בתולדות ישראל

להפרדת הספרים שמואל ומלכים יש סיבה אחת. המלכת בן דוד פתחה פרק חדש בתולדות ישראל, שושלות מלכים. "מי יָשֵׁב על כסא אדני המלך אחריו?" מתחילים עם שני מחנות פוליטיים

חזרנו לפרקי נתן הנביא מול דוד. להפרדת הספרים שמואל ומלכים יש סיבה אחת - המלכת בן דוד פתחה פרק חדש בתולדות ישראל - שושלות מלכים. "מי יָשֵׁב על כסא אדני המלך אחריו" (א, כ)?

שני מחנות פוליטיים: אחרי אדניהו התייצב יואב בן צרויה, שר הצבא הוותיק, שכל מפתחות השליטה והבטחון היו בידיו, ואביתר הכהן ששרת את דוד בנדודיו. כל בני המלך הצטרפו, חוץ משלמה (א, יט). נשאר בחוץ בניהו בן יהוידע, שר הצבא שיחליף את יואב, וצדוק כהן הקבע שיחליף את אביתר, וגם מפקדי יחידות הגיבורים "והַפָּרְתִי וְהַפְּלִתִי" (א ח, לח). אולם כוח ההכרעה היה בידיו של נתן הנביא, ואין לו מקביל במחנה שחגג מוקדם מדי.

לא קשה להבין את יואב בן צרויה, האיש החזק והנאמן לדוד, ששלח את אוריה החתי למקום המסוכן ביותר לפי פקודת דוד. האיש שהרג במו ידיו את האויבים המרים, אבנר, אבשלום ועמשא, ראה בבת-שבע ובבנה שלמה, סכנה (כנראה בגלל אותה 'פרשה'), והתכוון להרוג אותם "כְּשֶׁכֶּב אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ עִם אֲבֹתָיו" (א, כא). יש רבים עד היום, שלא יכולים לקבל את ההמשך של מלכות דוד דווקא מבת-שבע, אִם שלמה.

נבואת נתן אמרה להפך - התוצאה היותר הרסנית של החטא היא דווקא ההתנהגות היהירה וחסרת הרסן של בני דוד, אמנון באונס תמר, אבשלום בכל דבר, ואדניהו בעקבותיו. "מִתְנַשֵּׂא לֵאמֹר: אֲנִי אֶמְלֹךְ, וַיַּעַשׂ לוֹ רֶכֶב וּפָרָשִׁים וְחֻמָּשִׁים אִישׁ רָצִים לִפְנָיו – וְלֹא עָצְבּוּ אֲבִיו מִיָּמָיו לֵאמֹר: מִדּוֹעַ כֶּכָּה עָשִׂיתָ (בגלל החטא), וגם הוא טוב תֵּאָר מאד, ואתו ילדה (חגית) אחרי אבשלום (בן מעכה) (א, ה-ו).

מלכים א ב - תהיה חזק

צוואת הדמים של דוד לשלמה הרימה לא מעט גבות, אבל נראה אותם מנסים לשרוד מול יואב בן צרויה וכל אנשי אדניהו, שרק מחכים ששלמה ייפול

זה מה שהיה לדוד לצוות את שלמה? חיסול חשבונות דמים?

אכן בספר דברי הימים (א פרקים כח ו-כט) יש צוואות יפות וראויות של דוד על בניית הבית לה'. ספר מלכים בנוי על ספרי הנבואה, שאיננה נושאת פנים לאיש, גם לא לאבות, ולמשה ואהרן. התחזית הפוליטית הנוקבת היא, ששלמה "נער ורך" (דברי הימים א כט, א), כמעט שאין לו סיכוי לשרוד מול יואב בן צרויה וכל אנשי אדניהו, שיארבו לשגיאה ראשונה ויאלצוהו לברוח מירושלים במקרה הטוב, ואז יתייצב שוב שמעי בן גֵּרָא ויחגוג את ניצחון קללתו.

לכן אמר דוד לשלמה - "וְחִזַּקְתָּ וְהִיָּיתָ לְאִישׁ" (ב, ב) - בשפה ישראלית: 'בן צעיר שלי, הם יעשו כל דבר כדי לטרוף אותך, הם כבר הרגו "אנשים צַדִּיקִים וְטָבִים" (ב, לב); תהיה חזק וחכם, וה' יעזור לך אם תלך בדרכיו'.

כל המבקרים את צוואת דוד, לא היו שורדים חודש מול האנשים החזקים, אנשי אדניהו, והניסיון של אדניהו להתחנף לבת-שבע כדי לקבל את אבישג השונמית לאשה, מוכיח - "אֵת יָדְעַתְּ כִּי לִי הִיטָה הַמְּלוּכָה וְעַלִּי שָׁמוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל פָּנִיהֶם לְמֶלֶךְ, וְתִסָּב הַמְּלוּכָה וְתִהְיֶה לְאַחִי, כִּי מִה' הִיטָה לוֹ" (ב, טו), כלומר: 'ביום בו יחטא שלמה לה' (לדעתנו), תחזור המלוכה אל מי ש"כל ישראל" רצו כמלך, ואשר נשא לאשה את 'סוכנת' דוד מלכנו'.

שלמה בחכמתו הבין מיד ואמר לאמו מה שהזהירו אביו - "ולמה אַתְּ שׂאֵלֶת את אבישג השונמית לאדניהו? וְשָׁאֵלִי לוֹ את המלוכה... ולו ולאביתר הכהן וליואב בן צרויה" (ב, כב). ועדיין נתן שלמה מקלט לאביתר בענתות, ולשמעי בן גרא במעצר בית, עד שהפר אותו. "והממלכה נְכוֹנָה ביד שלמה" (ב, מו).

מלכים א ג - מה כל כך מיוחד במשפט שלמה?

הרי ראינו בעבר משפטים כאלה, אשר בהיעדר ראיות, הוכרעו בשיטת חצי-חצי, דוגמת משפט דוד למפיבשת וציבא בעניין השדה

בפרקי שלמה אלה הגענו באמת למלוכה. שלמה בן דוד היושב על כסא אביו, בת-שבע אמו כגבירה, חתונה פוליטית דרמטית עם בת פרעה תוך שינוי מעמדו של עם ישראל במרחב כולו. אלף קרבנות עולה על המזבח, ופתאום נראים קרבנות התמיד שבתורה מינימליים. ובכל זאת העיקר בפרק והבקשה הייחודית לשלמה היא "לב שִׁמְעַ לְשַׁפֵּט את עמך להבין בין טוב לרע" (ג, ט). בזה קנה שלמה את עולמו בעיני ה', ובעיני המקרא והדורות הבאים.

אבל מה מיוחד כל כך במשפט התינוק הנותר משתי הנשים הזונות, ובהכרעה מי האם האמיתית (המרחמת)?

"וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ: קָחוּ לִי חֶרֶב... גִּזְרוּ אֶת הַיֶּלֶד הַחַי לִשְׁנַיִם..." (ג, כד-כה) - מכאן ברור, ששיטה זו של חלוקה בהעדר ראיות, או בראיות סותרות, הייתה מקובלת שם. אבל הכרעה כזאת לא נמצאת בתורה, אלא רק במשנה: "שנים אוֹחוּזִין בְּטִלִּית... זֶה אוֹמֵר כֹּלָה שְׁלִי, וְזֶה אוֹמֵר כֹּלָה שְׁלִי... יִחְלֹקוּ" (משנה בבא מציעא, פרק א, א). כנראה, כי אין צדק בדין - 'יחלוקו', ולפיכך הוא חלק ממשפטי המלוכה (ובהיעדר מלוכה, גם בבתי דין מכוח הציבור), כפשרה במצבים של חוסר יכולת להכריע על פי עדים או בראיות ברורות.

אכן, כך אמר דוד למְפִיבֶשֶׁת בניסיון להטיל פשרה שלא יכלה להיות אמת ולא צדק, במשפטו מול ציבא - "למה תדבר עוד דברִיךְ? אמרתי: אתה וציבא תִּחְלְקוּ אֶת הַשְּׂדֵה" (שמואל ב יט, ל), ובאמת, מְפִיבֶשֶׁת לא רצה לקבל חלוקה לא צודקת, והעדיף לוותר על הכל.

אולם שלמה השתמש בדין 'יחלוקו', שהיה מקובל כל כך במשפטי המלוכה, כמנוף לייצר ראייה מכרעת במקום של חוסר ראיות, ולהגיע ממשפט המלוכה למשפט אמת וצדק, וזו גדולתו לדורות.

מלכים א ד - הקץ לשבטיות

גם הצבא וגם מועצת הנגידים בימי דוד, נקבעו לפי השבטים, כלומר לפי מצבו של העם לשבטיו. שלמה פנה לדרך חדשה

המנהל של שלמה שונה באופן מהותי ממנהל השבטים, שגם בימי דוד עדיין היה המפתח לניהול הממלכה. בדברי הימים (א כז), גם הצבא וגם מועצת הנגידים בימי דוד, נקבעו לפי השבטים, כלומר לפי מצבו של העם לשבטיו. שלמה פנה לדרך חדשה.

כמחצית הניצבים הופקדו על אזורים גאוגרפיים שלא הוגדרו על פי נחלות השבטים, כמו בית שמש ושעלבים, נפת דאר, עמק יזרעאל ובית שאן, גלעד, מחנים, גלעד (צפוני) ובשן - שניים היו חתנים לשלמה, ויש להניח שגם האחרים נבחרו אישית לפי קרבה ונאמנות לשלמה. כך שגם הניצבים שהופקדו על נחלות הר אפרים, נפתלי, אשר, יששכר ובנימין, לא ייצגו את השבט, אלא את המלך ואת הממלכה.

"נציב אחד אשר בארץ" (ד, יט) כוונתו ככל הנראה ל'ארץ יהודה', כי את המילה "יהודה" בתחילת פס' כ, נכון לקרוא פעמיים - פעם עם הפסוק הקודם (יט), ופעם עם הפסוק המסכם (כ). הניצבים היו מופקדים על גביית המסים (מתוצרת חקלאית בעיקר) לטובת תקציב בית המלך והממלכה

(ששולם גם הוא בעיקר בתוצרת חקלאית). כל אחד מהניצבים היה מופקד על חודש אחר, כך שהם נדרשו לבנות בתי מחסנים, ולרכז תוצרת לחודש בו יצטרכו הם לשלם 'משכורות' לעובדי המלך, בכדים חתומים בחותם 'למלך'.

בחפירות מתקופת המלוכה, נמצאו גם בתי מחסנים כאלה (למשל, בחצור, במגידו, בתל שבע), גם ידיות כדים עם חותמות 'למלך' (רוב הממצא מהמחצית השנייה של תקופת המלוכה), וגם 'לוח גזר' (כנראה מימי שלמה), שהיה כנראה לוח גביית מסים לפי עונות השנה החקלאית – עונת הזריעה ('ירחו זרע') מחולקת בלוח לשתי שורות, כנראה מפני שאי אפשר לגבות בה מס, כי אין בה יבול.

מלכים א ה - מה שהביא את שלמה אל צור

צור הגאה והעליזה של ימי מלכות שלמה ירבה אז על אי יפה, מוגן ומבוצר, שאי אפשר היה לכבוש אותו. מה חיפש שם שלמה, חוץ מאשר עצי הארזים המפורסמים?

פריצת דרך כלכלית ומדינית הושגה בברית עם צור. הפניקים היו מעצמה ימית, ושלטו במסחר הימי עד צפון אפריקה וספרד. צור הגאה והעליזה ירבה אז על אי יפה, מוגן ומבוצר, שאי אפשר היה לכבוש אותו (ישעיהו כג, ב-ג; יחזקאל כז, ג-ד; כח, ב). החיבור שלה אל היבשה נעשה על ידי מלכי אשור ובבל (יחזקאל כט, יח) ואלכסנדר מוקדון, ששפכו אדמה לתוך הים כדי להגיע אל חומות צור.

מה הביא את מלכי צור אל דוד ושלמה, ועוד בנימה ברורה של הכנעה קלה ('ברוך ה' היום אשר נתן לדוד בן חכם'; ה, כא)? ככל הנראה, שתי סיבות: קשרים אישיים והתבוללות רבת שנים עם שבטי הגליל הישראליים (אשר, דן ונפתלי; שופטים א, לב-לג; מלכים א ז, יג-יד; דברי הימים ב ב, יב-יג).

ממלכות ארם, בעיקר ארם צובא כאויב משותף - גם תועי מלך חמת (שמואל ב ח, ט) וגם חירם מלך צור - ראו בעצמה הצבאית של דוד ושלמה חגורת מגן מול האיום הארמי ממזרח, ושניהם היו מוכנים לדבר בשם ה' ולפעול לטובת בית ה' בירושלים. צור הגדילה לעשות באספקת צורכי הבנייה בהיקף עצום, תמורת חיטים ושמן (ה, כה).

פגשתי פעם ארכאולוג ימי (את שמו שכחתי), שעסק בקשרים בין שלמה לבין צור. יותר מכל עצי הארזים היה שלמה זקוק לידע הפניקי בהפלגות ארוכות. ניווט הספינות התנהל כמובן לפי הכוכבים, ושליטתם במפת השמים היא שהביאה אותם לנמלי היעד. אבל ידיעת הכוכבים הייתה ספוגה ומלאה בעבודת אלילים ממש. צעירים מיהודה שעלו להפלגות נחשפו לעבודת אלילים כנענית-פניקית במלוא העצמה והעומק, ודווקא מהמומחים הגדולים לניווט. מה תהיינה התוצאות הדתיות של חשיפה כזאת?

מלכים א ו - דת ופוליטיקה סיבוב שלישי

המקדש הראשון הוצמד אל בית המלך, השני הופרד. בראשון השחיתות גלשה מבית המלך אל המקדש, בשני הכהונה הושחתה. מה יהיה בשלישי?

"הבית לה'" (ו, א) לא היה 'בית מקדש' בלבד, אלא 'בית ה' ובית המלך' (ט, א) – מקדש מלך עיר מלוכה, בה מלכות האדם בנתה את היכלה צמוד למלכות השמים השוכנת בארץ, וינקה ממנה השראה וסמכות. בשפת ימינו – 'הדת והמדינה' צמודות. ואילו בית שני היה 'בית מקדש' בלבד, כי מלכות דוד לא חזרה, וממלכה לא קמה עד ימי החשמונאים.

ימי בית שני התחילו בהקמת מזבח ומקדש, ואילו ימי שלמה היו שלב אחרון לתהליך ממושך שהחל ביציאת מצרים – 480 שנה הם 12 דורות, כי 40 שנה נחשבו במקרא כימי דור.

המחיר של הצמדת בית המלך אל בית ה' היה בגלישה של הפוליטיקה ואף של השחיתות מבית המלך אל בית ה'. כך הסביר יחזקאל (מג, ז-ח) את ההפרדה העתידית בין מקום השכינה, לבין הפוליטיקה של השליטים – "ולא יטמאו עוד בית ישראל שם קדשי, הָמָה ומלכיהם... בְּתָתֶם סָפֶם את סְפִי, וּמְזוֹתָם אצל מְזוֹתִי, והקיר ביני וביניהם".

המחיר מצד שני התבטא בהשחתת הכהונה עצמה בימי בית שני, במחלוקת הכתות, ובפילוגים הדתיים החמורים לפני המרד החשמונאי, וביתר שאת דווקא בימי הממלכה החשמונאית.

איך צריך לקום הבית השלישי? – כמו הראשון (כדעת הרמב"ם, הלכות בית הבחירה פרק ו) או כתופעה חדשה, שעוד לא היה כמוה (כדעת הראב"ד שם)? החת"ם סופר (יורה דעה, רל"ג) הדגיש, שבית ראשון לא נראה כמו המשכן (כמעט בשום פרט), ובית שני לא דמה לבית ראשון, וגם לא לתיאור המלא של יחזקאל (מ עד מג), ולמד ממה שה' הראה למשה במשכן, שאפשר לבנות מקדש רק לפי מה שה' יראה לנביא בחידוש הנבואה.

מלכים א ז - המילה שלא קיימת בלקסיקון של שלמה

יחזקאל ראה 'מרכבה בגולה', יוצאת מירושלים ועולה לשמים, ואילו שלמה עיצב 'מרכבה' בנחושת יצוקה, והציב אותה במקדש. את מה שראה יחזקאל, שלמה אפילו לא העלה על דעתו

"ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה" (ז, לג) – כתב רד"ק בפירושו: "מרכבת הקודש הנראית במראה הנבואה ליחזקאל (א; ח עד יא)... וראה שלמה בחכמתו מה שראה יחזקאל בנבואתו".

אלא שיחזקאל ראה 'מרכבה בגולה', יוצאת מירושלים ועולה לשמים, ואילו שלמה עיצב 'מרכבה' בנחושת יצוקה, והציב אותה בחצרות בית ה' מתחת ל'ים' ולכיורים, כביטוי לשכינת כבוד ה' "בתוך בני ישראל" לעולם, "ולא אָעֵזב את את עמי ישראל" (ו, יג).

אפשרות של חורבן הבית לא קיימת בחזונו של שלמה, כפי שיתפרש בתפילתו (בפרק ח) – הרבה צרות עלולות לבוא בגלל חטאים וכישלונות, אבל לא חורבן. פעם אחר פעם ה' אמר לשלמה "אם..." (ט, ד-ט) – הכל בתנאי, "אם תלך בחקתי, ואת משפטי תעשה, ושמרת את כל מצותי ללכת בהם" (ו, יב). אבל שלמה יצק בנחושת "בחכמתו", ולא עלה על דעתו מראה נבואה של יחזקאל, שבו הכל מתעופף.

עוד לפני שהכל התעופף (עם השתלטות האימפריה האשורית), קיצץ אחז מלך יהודה את כל אופני הנחושת שיצק שלמה אבי אבות אבותיו (מלכים ב טז, ז), ופתח את שערי ההיכל ואת ירושלים וערי יהודה לעבודת אלילים (דברי הימים ב כח, כד-כה).

כמה דייק רבי אליעזר במאמרו – "ראתה שפחה על הים, מה שלא ראה יחזקאל וכל שאר הנביאים" (מכילתא, שירה פרשה ג), לא מפני 'מדרגתה הרוחנית', אלא מפני שהיא ראתה בעיני בשר את ישועת ה' לעם ישראל על ים סוף, כאשר כבוד ה' הופיע והתגלה בארץ, ואילו יחזקאל בגולה ראה את ההפך הגמור.

יחזקאל הנביא היה מעדיף אלף אלפי פעמים להיות שפחה על הים, ולא להינבא על חורבן ירושלים ועל סילוק השכינה.

מלכים א ח - להפוך את יתרו לדגם בינלאומי

ביציאת מצרים נוצר חיץ בין עם ישראל לבין פרעה ומצרים וכל העולם האלילי, והמשכן היה אחד הביטויים לכך. מה השינוי שמעוניין שלמה לכוון?

ביציאת מצרים המשכן נחנך בשנה השנייה בחודש הראשון (שמות מ), מדוע בחר שלמה "בִּיָּרֵחַ הַאֲתָנִים (=תשרי) בחג (=סוכות) הוא החדש השביעי" (ח, ב)?
ביציאת מצרים נוצר חיץ בין עם ישראל לבין פרעה ומצרים וכל העולם האלילי, והמשכן ביטא את החיץ, כמו שחתם משה בברכתו – "וַיִּשְׁכֶּן יִשְׂרָאֵל בְּטֶח, בְּדָד" (דברים לג, כח). עם ישראל שָׁכַן לבדו במדבר בדרך אל הארץ, וענן ה' כיסה את "אהל מועד, וכבוד ה' מלא את המשכן" (שמות מ, לד). רק יתרו ומשפחתו באו אל משה להר סיני.

שלמה שאף להפוך את "יתרו" לדגם בינלאומי כדי להביא רבים ממלכי העולם ועמיהם אל שם ה'. "וגם אל הנכרי אשר לא מעמד ישראל הוא, ובא מארץ רחוקה למען שמך, כי ישמעון את שמך הגדול... למען ידעון כל עמי הארץ... לִירָאָה אֶתְךָ כְּעַמְךָ יִשְׂרָאֵל..." (ח', מא-מג). בגלל עונת הגשמים שבפתח, לתשרי ולחג הסוכות יש משמעות אוניברסלית – לכן הגויים יעלו להשתחוות לה' ולחוג במקדש את חג הסוכות (זכריה יד, טז-יז). זהו שינוי גדול שהוביל שלמה – "כי ביתי, בית תפלה קָרָא לְכָל הָעַמִּים" (ישעיהו נו, ז).

ועוד שינוי – תפילת שלמה הארוכה כוללת פתחי תפילה בצרות, מהתוכחה הקשה בספר דברים (כח) – "בְּהִנָּגְף עַמְךָ יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי אוֹיֵב... בְּהִעָצֵר שָׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר... רֹעֵב כִּי יִהְיֶה בָאָרֶץ, דָּבָר... שְׂדֵפוֹן יִרְקוֹן, אֲרֶבֶה חֲסִיל, כִּי יֵצֵר לוֹ אִיבוֹ בָאָרֶץ שְׁעָרָיו..." (ח, לג-לז). רק חורבן הבית ועם בגלות לא נזכרו כלל כאפשרות.

תגובת ה' הקשה (ט, ב-ט) השלימה את תיאור החורבן "אם... לא תשמרו", בביטויים מספר דברים (למשל ט, ח-ט; מול דברים כט, כג-כה).

מלכים א ט - לא באתי להתחבק

מעולם לא ניתנה 'בת פרעה' לשליט זר. זה היה מנוגד לתפיסת המצרים את עצמם כ'בני אלים'. כיצד הגיעה בת פרעה אל שלמה?

בפרקי הבנייה (ו-ז), בית ה' מקיף ועוטף את בית המלך ומאציל עליו. בפרקי הממלכה (ג-י), ניהול הפוליטיקה, הכלכלה והבנייה מקיף את "שני הבתים" (ט, י) ומאפיל עליהם. פרקים ט-י הם המשך ברור לפרקים ג-ד-ה. פרק ג פתח בחתונת שלמה עם בת פרעה, ופרק ט מסביר את הרקע. מעולם לא ניתנה 'בת פרעה' לשליט זר. זה היה מנוגד לתפיסת המצרים את עצמם כ'בני אלים'. כיצד הגיעה בת פרעה אל שלמה?

"פרעה מלך מצרים עָלָה" (ט, טז) - לא כדי להתחבק עם שלמה, אלא כדי להילחם נגדו, אחרי ירידתם מן 'הבמה' של דוד ויואב בן צרויה. שלמה "נער ורך" נראה לפרעה כהזדמנות, אלא שצבאו של שלמה בלם את ההסתערות המצרית ואיים על פרעה עצמו. המערכה התנהלה בסביבות העיר גזר, שנשארה כנענית (עם חסות מצרית, כמו רוב ערי כנען) בתקופת ההתנחלות והשופטים (שופטים א, כט), ואפילו דוד לא פגע בה. כשפרעה הסתבך, הוא הקריב את גזר, כדי להיחלץ מהכיתור של צבא שלמה, וגם נאלץ לתת את בתו - "וַיִּלְכֹּד אֶת גִּזְר וַיִּשְׁרָפָהּ בָּאֵשׁ, וְאֶת הַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּעִיר הָרָג, וַיִּתְּנָה שְׁלֹחִים לְבֵתוֹ אֶשֶׁת שְׁלֹמֹה".

בחפירות תל גזר נמצא שער ישראלי מפואר מימי שלמה, כמעט זהה לשערי חצור ומגידו, אלא שהוא הושתל בתוך החומה הכנענית האחרונה, שנפרצה (כנראה בעלייתו של פרעה). פרופ' יגאל ידין זיהה את שער שלמה בגזר, שמחציתו נחשפה בחפירות קודמות, לפי ההקבלה במבנה ובמידות לשערי חצור ומגידו, ולפי רשימת הבנייה של שלמה: "וְאֶת חֲצָר, וְאֶת מְגִדוֹ, וְאֶת גִּזְר" (ט, טו) - שיא של מפגש בין תנך לארכיאולוגיה (י' ידין, חצור, עמ' 200-205).

מלכים א י - ככה עושים פוליטיקה

עזבו אתכם מסיפורים מסתוריים ורומנטיים על מלכה יפה ותינוק, האינטרס החבוי מאחורי המליצות הנפלאות נכתב ברמזים

מה הביא את מלכת שְׁבָא אל שלמה? שם ה'? החכמה, המשלים והחידות? השמועות על הנשים הרבות, ועל בת פרעה?

האינטרס החבוי מאחורי המליצות הנפלאות נכתב ברמזים, כמו בפוליטיקה מאז ועד היום - "וישלח חירם למלך מאה ועשרים כֶּפֶר זהב" (ט, יד); "וישלח חירם בָּאֲנִי (=מעציון גבר) את עבדיו אנשי אֲנִיּוֹת יָדָעִי הֵם, עִם עַבְדִּי שְׁלֹמֹה; וַיָּבֹאוּ אוֹפִירָה, וִיקָחוּ מִשֶּׁם זָהָב אַרְבַּע מֵאוֹת וְעֶשְׂרִים כֶּפֶר, וַיָּבֹאוּ אֶל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה" (ט, כז-כח); "וַיָּתֵּן לַמֶּלֶךְ מֵאֵה וְעֶשְׂרִים כֶּכֶר זָהָב, וּבִשְׁמִים הֵרֵבָה מְאֹד..." (י, י).

שלמה שלט על דרכי המסחר החיוניות בין ים סוף ומצרים לבין ארם נהרים, והברית עם חירם מלך צור נתנה להם יחד מעמד של מעצמה. לא די שהפניקים שלטו בים הגדול, אלא שבעזרת שלמה הם נכנסו במלוא הכוח למסחר הזהב מאופיר דרך ים סוף. מלכת שְׁבָא ואנשיה נחרדו מן הפלישה הפניקית, ומההשתלטות על סחר הזהב שהיה עד אז ברשותם הבלעדית. לכן, מלכת שְׁבָא הביאה לשלמה את אותו הסכום שנתן לו חירם, ובשמים ייחודיים כנגד ארזי הלבנון שנתן חירם.

שלמה קיבל גם ממנה, כמו שקיבל מחירם, ונתן לה "את כל חִפְצָה אשר שָׁאַלָה, מלבד אשר נתן לה כִּיד הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה" (י, יג) – לא מדובר בתינוק כפי המתואר באגדה האתיופית, אלא בשמירת השליטה של שְׁבָא ואופיר במסחר הזהב מדרום, ובהגבלת הפניקים לים הגדול.

שלמה יכול היה לתמרן מעתה בזהירות בין חירם ומלכת שבא, ולקבל משניהם, כמעצמה. ובינתיים, כולם קוראים בשם ה', מפרסמים בעולם את "שִׁמְעָה שְׁלֹמֹה לְשֵׁם ה'" (י, א), ואת משלי חכמתו, ואומרים – "יֵהִי ה' אֱלֹהֶיךָ בְרוּךְ" (י, ט).

מלכים א יא - לא הכל זהב

כבוד ויקר, התפעלות ממלכות אדם, מהחכמה, מהגדולה, מהעושר, וכמובן מבית המלך בצלו של בית ה'. התרגלתם לטוב? עכשיו הנבואה חוזרת

קולה של הנבואה חוזר אל הבימה, אחרי פרקי הזוהר של מלכות שלמה, שבמרכזם בית ה' ובית המלך. פרקי שלמה הם המקום היחיד בתנ"ך, שיש בו כבוד ויקר ואף התפעלות ממלכות אדם, מהחכמה, מהגדולה, מהעושר, וכמובן מבית המלך בצלו של בית ה' ומגדלות הרוח בתפילת שלמה.

כשחוזרת הביקורת הנבואית להישמע, חוזר גם הקול המוסרי - הגדולה והעושר שהשיג שלמה ביחסיו המסועפים עם מלכי האזור ובעזרת בנותיהם, נעלמים במבט הנבואי – המחיר המוסרי והדתי מודגש בטון חריף. "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות, ואת בת פרעה... בהם דבק שלמה לאהבה... וַיָּטוּ נָשָׁיו אֶת לְבָבוֹ..." (יא, א-ד).

האם רק "לעת זקנת שלמה, נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים, ולא היה לבבו שלם עם ה'?" גדולי החכמים נחלקו בדבר: "רבי שמעון בן יוחאי אמר: אהב – ממש לזנות; ... רבי יוסי אמר: למושכן לדברי תורה, ולקרבת תחת כנפי השכינה" (ירושלמי סנהדרין, פרק ב, ו). דעת רבי יוסי ניכרת בתיאור הביקור של מלכת שבא "לשם ה'" (י, א), ובסיכום נאומה הרשמי – "יֵהִי ה' אֱלֹהֶיךָ בְרוּךְ..." (י, ט). מן הסתם כל אחת מנשות שלמה החשובות הקריבה קרבן ונשאה דברים לשם ה', אולם בביקורת הנבואית מודגש החטא בחיתון עם נכריות בניגוד לאזהרת ה' בתורה, וזה תואם לדעת רשב"י, שהסטייה הייתה כבר מהתחלה.

שימו לב לפרטים – "הדד האדמי" חזר לאדום מיד אחרי מות יואב בן צרויה (יא, כא-כב), ו"רזון בן אלידע" המריד את דמשק "כל ימי שלמה" (יא, כה), וגם "ירבעם בן נבט אפרתי" חולל מרד ראשון בחיי שלמה – והנה מתגלים ימי מלכות שלמה באור הרבה פחות זוהר.

מלכים א יב - עבדים היינו לשלמה

בשלב ראשון היו לשלמה יותר ממאה וחמישים אלף עובדי כפייה משארית הכנענים, ולא היה לו שום צורך ב'מס עובד' מבני ישראל. אך זו הייתה רק ההתחלה

"ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד, כי הם אנשי המלחמה, ועבדיו ושריו ושלישיו..." (ט, כב); "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל, ויהי המס שלשים אלף איש; וישלחם לבנונה... ואדניך על המס" (ה, כח); "והאיש ירבעם (בן נבט) גבור חיל, וַיֵּרָא שְׁלֹמֹה אֶת הַנֶּעַר כִּי עָשָׂה מְלָאכָה הוּא וַיִּפְקֹד אֹתוֹ לְכָל סָבֵל בֵּית יוֹסֵף" (יא, כח);

"אביך הקשה את עֲלֹנוֹ..." (יב, ד); "אבי יִסֵּר אֶתְכֶם בְּשׁוּטִים" (יב, יא); "וישלח המלך רחבעם את אֲדָרְם אֲשֶׁר עַל הַמָּס, וַיִּרְגְּמוּ כָל יִשְׂרָאֵל בּוֹ אֶבֶן, וַיָּמָת" (יב, יח);

כאן לא מדובר בהשקפות שונות ובמבט נבואי-ביקורתי מול מבט ממלכתי-אוהד, אלא עובדות שונות לחלוטין, וגם בתוך 'פרקי הזוהר'. לדעתי מדובר בתהליך - בשלב ראשון היו לשלמה יותר ממאה וחמישים אלף עובדי כפייה, משארית הכנענים (ט, כ-כא; ה, כט-ל), ולא היה לו שום צורך ב'מס עובד' מבני ישראל.

בשלב שני, התעצמה מאד עבודת הבנייה בירושלים כמו בחצור, מגידו וגזר (ט, טו), ועובדי המס משארית הכנענים כבר לא הספיקו. לכן העלה שלמה מס עובד גם מישראל, וכך נוספו 10000 עובדים מישראל. בשלב השלישי גייסו המוני עובדים, בעיקר משבטי בית יוסף, ובתנאים קשים בהרבה מאשר חודש עבודה וחודשיים בבית, וזהו "סבל בית יוסף".

אז כבר סיימו לבנות את בית ה', ובנו את בית המלך "ואת חֶשֶׁק שְׁלֹמֹה" (ט, יט). כשהגיעו לבניית "המלוא" עם בית מפואר לבת פרעה (ט, כד; יא, כז), פרץ מרד ירבעם הראשון. דיכוי המרד הוביל לעבודות פרך בייסורי שוטים, ואחרי שלמה, נאלץ רחבעם ללכת לשכם כדי לזכות במלוכה. שם התרסק המפעל כולו, והתקיימה נבואת הקרעים של אחיה השילוני.

מלכים א יג - השבר לא פסח עליהם

יחד עם המרד נגד בית דוד, מנצל ירבעם את הפילוג למרד נגד תורת משה. ועל מי עוד לא דילגה המחלוקת?

פילוג המלוכה הפך לפילוג דתי בעם ישראל, והשבר לא פסח על הנביאים.

בוודאי היו רבים, בפרט בשבטי "בית יוסף", שלא רצו ולא השלימו עם בחירת ירושלים כמקדש האחד והיחיד, והיו עובדי הבמות ש"לא סרו". עוד היה זיכרון עמום על 'עגלי' כבסיס פולחני* להופעת ה'בלתי נראה' על הארץ, בדומה ליסולם יעקב', ובית-אל ודאי נודעה כמקום 'קדוש' לאבות, וכישער השמים'.

ירבעם בן נבט, שקרא לשני בניו 'נדב' ו'אביה' (יד א, כ), ניצל את כל אלה עד תום כשהפך את הפילוג למרד נגד תורת משה, יחד עם המרד נגד בית דוד. שני 'מקדשי' עגלים נבנו בגבולות ממלכתו, כוהנים לא משבט לוי, ולוח חגים נבדל מירושלים. את "החג" (=אסיף-סוכות) עצמו לא שינה, רק הוסיף חודש (=אלול) והזיז את זמן העלייה לרגל "בַּחֹדֶשׁ אֲשֶׁר בָּדָא מִלְּבֹ" (יב, לג), כדי למנוע המוני עם מלעלות לרגל לירושלים (יב, כו-כח).

השבר בנבואה :

קולו של נביא הקרעים, אחיה השילני (יא, כט-לא) לא נשמע (בכתובים). 'נביא' זקן מבית-אל, עלום שם, ניסה 'להגן' על דרכו של ירבעם בן נבט בעזרת נבואת שקר - "איש א-להים בא מיהודה בדבר ה'", וגם הוא עלום שם, בהמשך הוא יתפתה אחרי נבואת השקר, וישלם בחייו. הנביא היחיד שעמד בפרץ ומנע מלחמת אחים נוראה בין יהודה לישראל היה "שמעיה איש הא-להים" (יב, כב-כד), שעצר את רחבעם וצבאו מלצאת למערכה חסרת סיכוי לדיכוי מרד ירבעם עם רוב שבטי ישראל.

* נמצאו פסלי פרים ועגלים ועליהם ניצבים פסלי אלילים. אחד כזה מוצג במוזיאון ארצות המקרא, בירושלים. עובדי העגל מרדו בתורה, אבל עבדו לה', לפי השקפתם.

מלכים א יד - נבואה עממית בתנך?

הכלל לגבי נבואות שנכנסו לתנך, לפי חז"ל, הוא כזה: "נבואה שהוצרכה לדורות, נכתבה, ושלא נצרכה לדורות, לא נכתבה". אבל יש יוצאות מן הכלל

מאז ועד היום אנשים במצוקה מחפשים נביאים עממיים לשאול על ילד חולה, על אשה עקרה, על חוב כספי ועל אתונות שהלכו לאיבוד. "רבע שקל כסף" ביד נער שאול (שמואל א ט, ח) או "עשרה לחם ונקדים ובקבוק דבש" של אשת ירבעם (יד, ג), היו תשלום מקובל על "ייעוץ" נבואי, ונביאים עממיים התפרנסו בכבוד. זה היה מקובל מאד – "לכו ונלכה עד הרֶאָה, כי לנביא היום יקָרָא לָפָנִים הרֶאָה" (שמואל א ט, ט).

חז"ל (מגילה יד עמ' א) דיברו על רבבות אלפי נביאים, אבל "נבואה שהוצרכה לדורות, נכתבה, ושלא נצרכה לדורות, לא נכתבה" – לדעתי, 'נבואה שלא הוצרכה לדורות' היא מעשי נפלאות של אלפי נביאים עממיים, גם אם הם באמת 'רואים', ומושיעים המוני אנשים. בכל הדורות היו כאלה, ואין שום סיבה לכתוב אותם בספר. בתנך כתובות הנבואות הקלסיות שהוצרכו לדורות, על הבריאה ועל התורה, על ההיסטוריה ועל ההשגחה, ועל הקשר המיוחד בין ה' לבין עמו ישראל.

מתי אנו מוצאים בתנך נבואה עממית?

כששאל חיפש אתונות ומצא מלוכה על ישראל, וכאשר אשת ירבעם חיפשה מענה לחיי הילד החולה, ובית ירבעם איבד מלוכה על ישראל. גם נבואות אליהו ואלישע נכתבו בתנך מפני שהן שלובות במאבק העקרוני של נביאי ה' נגד בית אחאב, ונגד פולחן הבעל.

אחיה השילני, שנתן לירבעם בן נבט את עשרת הקרעים, והציב בזה את הבסיס הנבואי לקריעת הממלכה ולפילוג האומה, הוא שנשלח להודיע לאשת ירבעם על הקץ הקשה של בית ירבעם (ובמבט לעתיד, אף של ממלכת ישראל כולה). רק הילד אביה בן ירבעם החולה למות יימלט ממנו, כי רק הוא יזכה למספד ולקבורה.

מלכים א טו - מאחורי כל מלך מבטיח עומד נביא

שם, שם אמו, אירועים קצרים מימי מלכותו, והעיקר - עשה הרע או הישר בעיני השם?

ספר מלכים יצוק על גבי ספרי (=סיפורי) נביאים ('ראשונים'). בהמשך לפרקי נתן הנביא מספר שמואל ב (ה עד כ), פותח ספר מלכים א בפרקי נתן (א-ב), ואחריו פרקי שלמה (ג עד י), אַחִיָּה השילני (יא ו-יד), שמעיה איש הא-להים (יב, ואולי גם יג), יהוא בן חֲנָנִי (טז), אליהו התִּשְׁבִּי (יז-יט),

כא ; מלכים ב א-ב), מיִּכְיָהוּ בן יִמְלָה (מלכים א כ ו-כב), אלישע ונער אלישע (ב-ח, וגם ט-י), יונה בן אֲמֹתַי (יד, כה), ישעיהו בן אֲמוֹץ (יח-כ), חִלְדָּה הנביאה (כב-כג). (ירמיהו, כ"א, כ"ד-כ"ה).

בין ספרי (=סיפורי) הנביאים כתובים קטעי המלכים, מלכי יהודה ומלכי ישראל, עם תאריכים משווים בין יהודה לישראל, שם אמו של מלך יהודה, אירועים אחדים מימי המלך בקיצור, מותו והבא אחריו - והעיקר - שיפוט נבואי חד וקצר : "ויעש הרע / הישר בעיני ה'".

קטעי המלכים, כולם באותו סגנון ובאותה תבנית, הם שיצקו את ספרי (=סיפורי) הנביאים לספר מלכים'. בסוף הספר קטעי המלכים הופכים בעצמם לסיפור הנבואי, וכך הם מופיעים גם בספר ירמיהו. לכן, אמרו חז"ל (בבא בתרא טו עמ' א), שירמיהו כתב ספרו וספר מלכים (גם אם היה זה ברוך בן נריה, הסופר שלו, ירמיהו לו ו-מה).

הקטע של ירבעם בן נבט הוא חלק מהסיפור הנבואי (יב ו-יד), ורק החתימה ("וַיִּתֵּר דְּבָרֵי..."), יד, יט-כ) מעוצבת בניסוח האופייני לקטעי המלכים. עד פרקי אליהו אנו פוגשים את רחבעם ואֲבִיָּם ואסא - הראשון שחזר ביהודה אל דרך הישר בעיני ה', ואת נדב בן ירבעם עם חיסול אכזרי של בית ירבעם, את בַּעְשָׁא ואת אֵלָה בנו עם החיסול האכזרי שלהם, עד עמרי ואחאב, שהעבירו את הבירה מתרצה לשומרון.

מלכים א טז - הסיפורים שמאחורי המספרים

הם מופיעים ברמז, שם, שנות מלכות וכמה מילים בודדות, אך מאחוריהן תמצאו ממלכות, מלחמות, חיסולים ורכישות

יש בתנך סיפורים שלמים שסופרו רק ברמזים, והם חבויים מאחורי כמה מילים, שמות או מספרים. הנה אחד מהם :

ב-26 לאסא "מלך אֵלָה בן בעשא על ישראל בתרצה, שנתים" (טז, ח) ;
ב-27 לאסא "מלך זמרי שבעת ימים בתרצה" - בצבא העם, שחנה סביב גִּבְתֹּן הפלשתית, המליכו בו ביום את "עמרי שר צבא על ישראל" (טז, טו-יז) ;
"אז יִחַלֶּק העם ישראל לחצי, חצי העם היה אחרי תבני בן גִּיֵּת להמליכו, והחצי אחרי עמרי ; ויחזק... עמרי... וימת תבני, וימלך עמרי" (טז, כא-כב) ;
ב-31 לאסא "מלך עמרי על ישראל שתים עשרה שנה, בתרצה מלך שש שנים" (טז, כג) ;
ב-38 לאסא "מלך אחאב בן עמרי על ישראל בשמרון, עשרים ושתים שנה" (טז, כט) ;

משטר הרשע האכזרי של בעשא (משבט יששכר) פתח בחיסול המלך נדב כאשר נלחם על גבתון הפלשתית, ולא השאיר "כל נשמה לירבעם" (טו, כט), ונלחם נגד אסא מלך יהודה בנחלת בנימין. כשמלך אֵלָה בנו הפכו מעשי הטבח לשרשרת – זמרי חיסל את אלה, ואחר כך התאבד.

עמרי ותבני נלחמו יותר מ-4 שנים (מ-27 לאסא עד 31) במלחמת אזרחים (אחים?) אכזרית, שהביאה לסוף דרכה של תרצה היפה כבירת ישראל. ירבעם משבט אפרים (יא, כו), ובעשא משבט יששכר (טו, כז) לא יכלו לאחד עם, ושקעו במלחמות שבטים.

אחרי חיסול שני בתי מלוכה, חיסול זמרי ותבני ומלחמה ארוכה והרסנית, צריך היה לבנות ממלכה מתוך הריסות ואנרכיה. עמרי מיהר לחפש בירה אחרת, מאחדת נחלות מנשה ויששכר, ולכן קנה ובנה את שִׁמְרוֹן, לפי הדגם של ירושלים – בירה מזוהה עם בית מלוכה. שם התחילו עמרי ואחאב לבסס ממלכה לחמישים שנה.

מלכים א יז - נביא בין שתי נשים

איזבל מכאן, והאלמנה מצידון מכאן. בין שתי הקצוות הללו מתנהלת המערכה של אליהו

נבואת אליהו היא יוצאת דופן. לא ה' שלח אותו להכריז מלחמה נגד אחאב ואיזבל ופולחן הבעל הכנעני, אליהו הוא שיצא למערכה בשם ה', על רקע הפרת החרם של יהושע בן נון על יריחו הכנענית (טז, לב-לד), "חַי ה' א-להי ישראל אשר עמדתי לפניו, אם יהיה השנים האלה טל ומטר, כי אם לפי דְבָרִי" (יז, א).

כמו פנחס לפניו, וכמו מתתיהו החשמונאי אחריו, הנבואה הקנאית התפרצה 'מלמטה' בצומת קריטי לאמונת הייחוד ולתורת ישראל מול איום אלילי שהחל משתלט על הממלכה.

לאחר ההכרזה ה' תמך בו, דבר הבא לידי ביטוי, קודם כול, בקיום גִזְרַת הבצורת.

כשאזבל התחילה להרוג "את נביאי ה'" (יח, ד) בהמונים (עובדיה יָרָא ה' הצליח להחביא מאה נביאים בשתי מערות!), שלח אותו ה' למסתר בנחל כרית מפני הרדיפות, עם מים ומזון שמזכירים את בני ישראל ביציאת מצרים. אלא שעורב (בניגוד לְשָׁלוֹ) הוא עוף טמא, ובמצב רגיל, אסור לאכול "בשר שנתעלם מן העין" באופן כזה (חולין ה עא; צה עא), כי עורבים רגילים להביא נבלות.

אחרי התייבשות הנחל ("תִּשָּׁבִי" = יָבֵשְׁתִּי), ה' שלח אותו ליצרפת' (=סִרְפָּנִד) "אשר לצידון", משם הגיעה איזבל, אולי מפני ששם לא יעלו על הדעת לחפש אותו. ה' גם נתן לו יכולת להציל את האישה ואת בנה ממוות ברעב, וגם את הילד על ידי החיאה.

אבל היוזמה באה מאליהו, ולא ה' שלח אותו.

האישה האלמנה מצידון, שכמעט מתה ברעב עליו הכריז אליהו, נתנה מקלט לנביא הנרדף על ידי איזבל המלכה בשומרון שבאה מצידון, ושתי הנשים הללו הן שני הקצוות ההפוכים של המערכה על "דבר ה' בפיד, אמת" (יז, כד).

מלכים א יח - בצד של מי אתה, אחאב

אחאב ראה חשיבות מכרעת, מדינית וכלכלית, בקשרים עם צידון והיה מושפע מאשתו שממש לא 'פסחה על שתי הסעיפים'. אולם, איך הוא מתנהג כשהוא פוגש בנביא?

כמה מנביאי ה' מתו ביד איזבל? כמה אלמנות ובניהן מתו ברעב (שמזכיר את מכות מצרים)? המלך כבר יצא לחפש ברגליו חציר להחיות "סוס ופרד" (=גרעין הצבא שלו; יח, ה). בשנה השלישית התהפכה היוזמה – ה' שלח את אליהו אל אחאב כדי להפסיק את הבצורת ולתת מטר. אבל ה' לא שלח את אליהו להר הכרמל (כנראה אז גבול ממלכת ישראל מול צור וצידון).

אליהו עמד שם והתפלל "עֲנִי ה' עֲנִי..." (יח, לז), כי אליהו הוא שחתר להכרעה דתית-היסטורית - "ה' הוא הא-להים" (יח, לט). רק ה' נותן מטר, ואגדות הבעל יחזרו לצידון או יישחטו בקישון. ביקש ונענה. הוא גם ריפא "את מזבח ה' ההרוס" (יח, לו), ובנה מזבח לה' מ-12 אבנים, כרמז לאיחוד מחדש של 12 הקרעים, יהודה וישראל – בחזרה להר סיני.

אליהו ידע שאחאב פוסח "על שתי הסעיפים" (יח, כא). המלכה הרודנית מעולם לא 'פסחה על סעיפים', ולא שלחה להר הכרמל את "נביאי האשרה... אכלי שלחן איזבל" (יח, יט). רק אחאב היה קרוע בנפשו, ובתוך ארמונו שכנו "שתי הסעיפים", גם איזבל וגם עבדיהו.

לא מסתבר שהיו לאחאב ספקות באמונה הדתית – במובן הדתי הוא היה קרוב לאליהו, ועבדיהו בביתו יוכיח. אולם אחאב ראה חשיבות מכרעת, מדינית וכלכלית, בקשרים עם צידון, שהביאה לשומרון פריחה בלתי רגילה, ואיזבל הייתה הערובה לקשרים אלה. אחאב הבין את מחיר הדיכוי של איזבל בהריגת נביאי ה', אבל האשים בכך את קנאותו של אליהו "עֲכָר יִשְׂרָאֵל" (יח, יז).

אולם ברגע שנפגשו, אחאב התמוגג והלך אחריו, ואף נתן לו להוביל את מרכבתו ביד ה', עם הגשם, "עַד בָּאָכָה יִזְרְעֵאלָה" (יח, מו).

מלכים א יט - אליהו דומה למשה?

שניהם הסתתרו מפני שליט רודן, שניהם זכו להתגלות אלוהית אחרי 40 יום וארבעים לילה. מה דומה ומה שונה בפועלם של שני הנביאים הגדולים שלנו?

אליהו דומה למשה - רק בהיפוך. משה לא רצה לקבל שליחות בחורב, אך משקיבל אותה, הוביל את עם ישראל מחורב אל הארץ. אליהו הלך מהארץ לחורב, כדי לסיים את תפקידו, שנטל על עצמו.

שניהם ברחו והסתתרו מפני שליט רודן. משה נכשל תחילה (מול פרעה בגִּזְרַת התבון), וחזר אל ה' ("למה זה שלחתיני"; שמות ה, כב), אך בשליחות השנייה הלך והתחזק עד הניצחון ביציאת מצרים. אליהו ניצח בהר הכרמל באופן מוחלט, וכבר הוביל את מרכבת אחאב ביד ה', אך מרגע שהתברר כי מפתחות השלטון נשארו ביד איזבל, והיא תנקום, התייאש (יט, ג-ד), וברגע אחד הפך "קנא קנאתי לה" (יט, י) למפלה ולבריחה.

משה ראה את ה' מתגלה באש וברוח סערה, ואף נכנס בתוך האש ל-40 יום ולילה ("לחם לא אָכַל ומים לא שתה"; שמות לד, כח), וקיבל תורה מאש. אליהו הלך 40 יום ולילה בכוח "עֲגַת רִצְפִּים (=גחלים) וצִפְחֹת מִים" (יט, ו), וגילה איך נותר רק "קול דממה דקה" (יט, יא), שפירושו 'סילוק שכינה' מעולם החומר הארצי.

ה' כבר ענה לאליהו באש בהר הכרמל, כמו למשה בסיני, אבל כעת "לא בָּרוּחַ ה'..." (ואף) לא בָּאֵשׁ ה' – את הפלת איזבל ואחאב יבצעו חֲזָאֵל וַיהוּא, "וְאֵת אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁפְטַת מַחֲוֹלָה תִּמְשַׁח לְנָבִיא תַּחְתָּיִךְ" (יט, טו-טז). יהושע היה יד ימינו וממשיך דרכו של משה, גם בהר סיני וגם בדרך אל הארץ – אלישע יחליף את אליהו, ויחזור אל התקווה.

אליהו יצא מהבדידות במינוי אלישע, אבל את משיחת חֲזָאֵל וַיהוּא, שימיטו אסון על בית אחאב, ועל ממלכת ישראל, אליהו לא ביצע, והשאיר זאת לאלישע.

מלכים א כ - מסתפקים בניצחון חלקי

כל התנאים הבשילו לקראת עוד סיפור של ניצחון המעטים על הרבים, אולם, "מלכי בית ישראל... מלכי חסד הם. וגם האויב יודע את זה

בתוך פרקי אליהו נכנסים פרקי מיִכְיָהוּ בן יְמֵלָה (כ ו-כב), שניהם סיפור אחד, אף ששם הנביא יתגלה רק בפרק השני (כב, ח).

אליהו יצא למאבק נגד פולחן הבעל, ונגד רודנות איזבל. מיִכְיָהוּ התערב בשאלות ביטחון וחוף. שניהם רצו לעזור לאחאב לנצח בלי לנטוש את דרך ה', אך שניהם התייצבו נגדו כאשר הלך אחרי בריתות עם מלכי צידון וארם.

אחאב החל את דרכו כמלך בנחיתות ברורה מול ארם דמשק, אחרי סדרת הפיכות ומלחמת אזרחים ממושכת בין עמרי לבין תבני. כששלח לו בן הדד להיכנע לו כימלך ואסאלי (=נתון למרות 'מלך עלי'), בלית ברירה אחאב הסכים. אולם כאשר בן הדד דרש להשפיל את אחאב ולקחת

מאוצרותיו וממשפחתו ככל שיחפוץ, אחאב סירב בגיבוי "זקני הארץ" (=מנהיגי השבטים; כ, ז). "נביא אחד" (כנראה מיכיהו; כ, יג) הדריך את המלך לקראת שני ניצחונות מכריעים של מעטים מול רבים.

בן הדד השיכור היה כה בטוח ביתרון צבאו, עד שנפל בפח של 232 "נערי שרי המדינות", שנראו כשבויים בטוחים (כ, יח), וצבא ארם הגדול נס כמנוסת הפלשתים מפני יונתן ונערו במעבר מכמש.

כעבור שנה, במעבר אֶפֶק (בנחל החוצה את מישור אפיק, בדרום רמת הגולן), ניצול מוצלח של תנאי השטח העניק ניצחון מכריע לישראל, ואחאב הפך למלך השולט 'בכיפה', והחזיר לישראל ערים שכבשו הארמים (כנראה, בעמק הירדן).

אולם, "מלכי בית ישראל... מלכי חסד הם" (כ, לא) וקשה להם לממש ניצחון עד תום – גם האויב ידע זאת, וניצל את החולשה להצלת מלך ארם, ולהפיכת התבוסה להישג של 'ברית אחים'. מרגע זה, הפכה ברית המלכים לקרע בין אחאב לבין הנביא.

מלכים א כא - לכל אדם מישראל יש נחלה

בני ישראל היו חופשיים מול כל שררה, מפני שקיבלו את נחלתם בארץ ממלך מלכי המלכים, ולא ממלך בשר ודם. אבל את זה אחאב לא סיפר לאיזבל

לאחאב היה היכל גם בשומרון בירת ההר המרכזי (ושבטי יוסף), וגם ביזרעאל בירת העמקים (בנחלת יששכר), ולנבות היזרעאלי היה גם כרם (בשומרון; כא, יח-יט; כב, לז-לח). וגם חלקת שדה (ביזרעאל; מלכים ב ט, כה-כו). למשפחות מיששכר היו כנראה נחלות בשומרון, ואחת מהן נקראה "שמרן" (בראשית מו, יג; במדבר כו, כד), וכנראה ממנה קנה עמרי את הר שומרון (מלכים א טז, כד).

נבות סירב לתת את כרמו כי "נחלת אבתי" ניתנה מאת ה', ו"חלילה לי מה'" (כא, ג) להפוך אותה לסחורה. בני ישראל היו חופשיים מול כל שררה מפני שקיבלו את נחלתם בארץ ממלך מלכי המלכים, ולא ממלך בשר ודם. זהו אחד מיסודות 'הדמוקרטיה' הישראלית העתיקה - לכל אדם מישראל יש נחלת אבות בארץ, בלי תלות בשלטון.

אחאב לא סיפר כל זאת לאיזבל, אלא הציג את נבות כעקשן סתם - "לא אתן לך את כרמי" (כא, ו), ושוב התגלה בחולשת דעת, שאיזבל ידעה לנצל - "אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל?" (כא, ז). אחרי שאיזבל הרגה את נביאי ה', היא הסדירה את הריגת נבות בבית משפט של זקני עירו עם חותם 'מלכותי'. לא רק שאחאב לא עצר בעדה, אלא שירד לכרם נבות לרשת אותו. שם פגש שוב את אליהו בשליחות ה' - "הרצחת וגם ירשת?" (כא, יט), ושם גם שמע את נבואת נפילתו ומותו בכרם נבות, ומות איזבל בחלקת יזרעאל.

תחילה נכנע אחאב לאיזבל, וכעת נכנע לנבואת אליהו. מפליא לחשוב איך היה האיש הזה אחד מגדולי המלכים בישראל, ואולי דווקא גדולתו הייתה חולשתו, וחולשתו - גדולתו.

מלכים א כב - לא הכל מסופר בתנך

הגמרא ומדרשי חזל משלימים לנו כמה מהחורים שיוצר המקרא בסיפוריו. כמו למשל מה עומד מאחורי המערכה בין ארם וישראל, וגם על הצדדים החיוביים של אחאב

בשנים שארם וישראל לא נלחמו ביניהן, הן מצאו עצמן בקואליציה לוחמת נגד איום חמור של צבא אשור מצפון/ בקרב 'קרקר' התייצבו 12 מלכים נגד שלמנאסר (ה-3) מלך אשור, ובראשם הדדעזר מדמשק (1200 מרכבות), מלך חמת (700 מרכבות), ו-2000 מרכבות של 'אחאב הישראלי'. מלך אשור תיאר ניצחון עם המוני חללים, אבל התקדמותו דרומה נעצרה לכמה שנים. אחאב היה

גורם מכריע בעצירה זו.
12 שנה אחר כך, כבר ישלם יהוא מס כבד לשלמנאסר.

לא הכל מסופר בתנ"ך – המילים "ויתר דברי..." (כב, לט) מכילות אירועים רבים. האיום מצפון נעצר לזמן קצר, וכבר יזם אחאב מלחמה להשבת "רמת גלעד". זו הייתה טעות אסטרטגית בממדים היסטוריים – אחאב נפל בקרב, בנו יהורם ימשיך במערכה וייפצע שם (מלכים ב ט, טו) לפני מהפכת יהוא. מלך אשור התעצם בצפון.

במקום נביאי הבעל שנשחטו, כבר היו לאחאב 400 'נביאים' בשם ה', שידעו לרצות ולעודד את המלך, אבל יהושפט מלך יהודה, בן בריתו של אחאב 'הישראלי', היה ירא ה', והבין שמקהלת 400 איש איננה יכולה להיות נבואת אמת. בלשון חז"ל – "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" (סנהדרין פט ע"א). יהושפט ביקש לדרוש את ה' מנביא נוסף.

אחאב נאלץ לשמוע שוב את מיקהו, בחיזיון נבואי נדיר (שישעיהו בפרק ו יחזור עליו) על חריצת דינו של אחאב בבית דין של מעלה. נבואות אליהו ומיקהו התחברו לגזר דין אחד. הנביא נכנס לכלא, ואחאב נפל בקרב, תוך גילוי גבורה אישית ומסירות נפש, שגם בגמרא (סנהדרין קד ע"ב) ראו בהן "דורשי רשומות", צד זכות לאחאב.

* היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא (מערכות, תשכ"ד), עמ' 246-251.

מלכים ב א - השליחות האחרונה

התחלנו ספר חדש, אבל פרקי אליהו והמאבק שלו אל מול שושלת אחאב ונביאי הבעל ממשיך

חלוקת ספר מלכים לשניים היא חסרת משמעות, ואין לה מקור ביהדות. פרקי אליהו נמשכים לתוך פרקי אלישע, ומשובצים בהם קטעי המלכים.

אחרי מות אחאב נעלם גם הקשר הפלאי בין אחאב לאליהו, והניכור שלט ביחסי הנביאים מול בני איזבל. אחזיהו שלח לדרוש בבעל (כנראה) במגידי עתידות שבהיכל עקרון, על פציעתו (ממנה ימות), והנבואה קראה לאליל בלעג "בעל זבוב" (א, ב-ג, ו, טז) במקום 'בעל זבול' (=היכל). אחזיהו הוא אולי שם שנתן לו אביו, אבל את התודעה שלו קיבל מאמו, והשם 'אחזיהו' מתאים לו יותר.

דבר דומה עתיד לקרות ביהודה עם "אחז בן יותם בן עֲזַרְיָהוּ" (ישעיהו ו, א), שפתח את ירושלים לעבודת אלילים, וכנראה קיצץ את שם ה' משמו ('אחזיהו' < 'אחז').

מלאך ה' שלח את אליהו אל אחזיהו, ואליהו – המבוקש והנרדף – נחשף: "איש בעל שֶׁעַר וְאֶזּוֹר עוֹר אֶזּוֹר בַּמַּתְנִי" (א, ח), ומיד נשלחו שרי חֲמָשִׁים לבצע מעצר. ברור לחלוטין, שכוונת המלך להורגו על פי צו איזבל אמו, ושוב נעתר ה' לאליהו והוריד אש מן השמים, פעמיים. האש, שהצילה שוב את הנביא, אכלה הפעם שתי יחידות צבאיות, חֲמָשִׁים ועוד חֲמָשִׁים, מאה חיילים מצבא אחאב (כזכור, עבדיהו החביא מאה מנביאי ה' בשתי מערות, להצילם מיד איזבל).

כאן תסתיים דרכו ושליחותו של אליהו – ה' לא רצה עוד במלחמה הנבואית הקנאית נגד בית אחאב בסגנון של "אש מן השמים" (א, י-יב, יד) שאוכלת אנשים, ואליהו יעלה "ברכב אש וסוסי אש... בסערה השמים" (ב, יא), כשחֲמָשִׁים איש "מבני הנביאים" עומדים וצופים "מרחוק" (ב, ז), וחמשים "בני חיל" ילכו לחפש את אליהו "שלשה ימים" (ב, טז).

מלכים ב ב - יש המחפשים את אליהו, ויש הבונים עגלים

משה ואליהו, שני הנביאים הגדולים, שרב המשותף בסיפורם, מייצגים שני אפיקים של חיפוש רוחני. מתי יתאפשר החיבור בין התורה למיסטיקה?

בדרך מבית-אל ליריחו החלה המערכה כשהלך "חיאֵל בֵּית הָאֱלֹהִים" (מלכים א טז, לד) להפר את חרם יהושע ולבנות את חומות יריחו, ובה נשלח כעת אליהו אל סוף דרכו בארץ.

ושוב אליהו בדרך ההפוכה למשה ויהושע, מן הגלגל אל הירדן (פסוק א הוא כותרת), לחצות את הירדן בחֶרֶבָה, להסתלק במקום שבו מת משה. וגם זה בהיפוך נורא - משה מת ונקבר כאיש, ואליהו עלה "בסערה השמים", משה הוריד ונתן לעם ישראל תורה מן השמים, ואליהו סיים את שליחותו בארץ.

בהר סיני, כאשר בני ישראל חשבו שמשה הפך לַמַּעֲיָן 'אליהו', הם התייאשו מן התורה ועשו את העגל, "כי זה משה האיש אשר הֶעֱלָנוּ מארץ מצרים לא ידענו מֶה היה לו" (שמות לב, א). אם משה עלה לשמים ולא חזר, גם תורת משה עלולה להיחשב תורה של מלאכים, שיכולה להתקיים רק בשמים ("אש לבנה חרותה באש שחורה"; ירושלמי שקלים פרק ו, ב), ובני תמותה רגילים אין להם חלק בה. על כן חיפשו אלטרנטיבה בדמות 'עגל' ניצב על האדמה, שישא עליו את 'הבלתי נראה'.

ה' המית את משה "איש הא-להים", כדי לקיים תורה בארץ לאנשים רגילים.

בכל הדורות מחפשים מיסטיקנים תורה שמימית ב'דרכו של אליהו', כי העולם החומרי מאיים עליהם, ולעומתם אנשי חומר בני תמותה בונים 'עגלים'. רק כאשר ישוב אליהו להשיב "לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם", ולהאיר מחדש את "תורת משה עבדי" (מלאכי ג, כב-כד), יחזרו משה ואליהו, התורה והמיסטיקה, לחיבור שלם.

אבל אלישע, שביקש תקווה לדורו, חזר וחצה את הירדן בדרך יהושע (עם "אדרת אליהו", ב, יג-יד), וריפא את מִי יריחו.

מלכים ב ג - מלחמת כמעט

מצבת מישע שנחשפה בתחילת המאה הקודמת, נותנת לנו הצצה אל הגרסה המואבית של הסיפור ואל הכשלון העז של המסע

מישע סיפק לנו אפשרות לקרוא גרסה מואבית במלואה – מצבתו נחשפה (ב-1900) בתל דיבון בצפון מואב.

אכן, עמרי ואחאב שלטו בארץ מואב 30 שנה ('שלושן שת'). מישע פָּרַק את העול הישראלי, ונקם נקמה קשה (= 'ויפשע בישראל'; א, א; ג, ה), פגע בישראלים ('איש גדי'), שישבו בעבר הירדן הדרומי ('מעלם'), וגם באמונה הדתית. הוא החריב 'מקדש' לה' בעיר נבו, וסחב את כליו לפני האליל שלו.

למרות טענת מישע ששחרר את מואב בחצי ימי אחאב, 30 שנה של שליטת ישראל במואב, מגיעות לימי יהורם.

יהורם ניסה לתקן – הוא סילק את מצבת הבעל (ג, ב), כנראה כדי להרגיע במשהו את חוגי הנביאים, הוא המשיך את המערכה הצבאית ברמות גלעד, ועשה מאמץ כביר, יחד עם יהושפט (ששמר על הברית עם אחאב) ועם מלך אדום, לדכא את מרד מישע.

כנראה גם ממצבת מישע, כבר שלטו המואבים ביד רמה מצפון לנחל ארנון עד נבו, ולכן בחרו יהורם ויהושפט באיגוף ארוך וקשה דרך מדבר אדום – שוב מזכיר הסיפור את יציאת מצרים,

ואת ניסי המים במדבר. הם כמעט הצליחו, הפתיעו את צבא מואב עד חומות 'קיר', מישע היה במצוקה, ניסה לשבור את מלך אדום - החוליה החלשה, אך לא הצליח.

אז הקריב לעולה "את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו" (ג, כז). את הבן שלו (כרש"י), או את הבן של מלך אדום? (כרד"ק), ולמה היה "קצף גדול על ישראל", מפני שגם הם עבדו אלילים ולא היו ראויים לנס (רש"י)? או מפני שהאדומים נשברו ונסוגו (רד"ק)?

בתחילת דברי עמוס (ב, א) יש אולי פתרון, על כל פנים, המסע הנועז והקשה – נכשל.

מלכים ב ד - הנס שהנביא לא יכול היה לעשות

שמית לילה חייב נושה להשיב בכל ערב כשאין לעני "במה ישכב", האם ידעו על כך בממלכת ישראל והתעלמו, כמו בעבודת הבעל? או שמא נשכחה מהם כליל ברית סיני?

בפרקנו אחד התיאורים המזעזעים בתנ"ך - "עבדך אישי מת... והנשה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים" (ד, א).

אלישע הנביא יכול היה להושיע את האישה וילדיה רק בדרך נס פך שמן (אָסוּד = פך) ששפע מתוכו, כך שיכלה לשלם את החוב. הנס דומה לשאר ניסי אלישע - אשה עקרה שתלד כעבור שנה, והחייאת הילד שמת ממכת חום. אולם הנביא לא יכול להשפיע על הנושה שלא לקחת ילדים לעבדים, וגם לא להושיע לאישה במשפט מול הנושה, אף שהיו לו קשרים חזקים עם בית המלך ועם שר הצבא (ד, יג).

מכאן, שהחוק בממלכת ישראל אז עמד לצד הנושה, ולא מנע הפרדת ילדים מאמם בגלל חוב שלא יכלו לשלם. לנביא לא הייתה השפעה על החברה הישראלית בכללה, אפילו לא לגיוס תרומות לתשלום החוב.

במשפטי התורה לא נזכר שום היתר לנושה לקחת ילדים מאמם בגלל חוב אביהם שמת. גם בחיי הלווה נאמר בתורה - "לא תהיה לו פְּנֵשָׁה, לא תשימון עליו נֶשֶׁךְ" (שמות כב, כד-כו). שמית לילה חייב נושה להשיב בכל ערב כשאין לעני "במה ישכב", האם ידעו על כך בממלכת ישראל והתעלמו, כמו בעבודת הבעל? או שמא נשכחה מהם כליל ברית סיני?

לפעמים, כשאני מגיע לסיור בתל דן, ורואה שם במה ישראלית מפוארת, בנויה באבני גְּזִית מסותתות, ועולים אליה במעלות (=מדרגות) בניגוד מפורש למצוות התורה (שמות כ, כא-כב), מתעורר בי רצון עז לפגוש מי מאנשי המקום מימי ירבעם, ולשאול אותו - כל חוק בתורת משה עשיתם להיפך, או רק חלק?

על כל פנים, ברור שמשפט העבדים בישראל אז לא התנהל לפי התורה, אלא לפי המקובל בחברה הסובבת.

מלכים ב ה - זה לא הוא, זה אנחנו

לנעמן, שר הצבא ארמי "גבור החיל", היו ציפיות למצוא צדיק מלא דתיות קדושה, עושה פלאות, אך לאלישע חשוב יותר מכל להעביר לו את הרעיון העיקרי

אדם שוב חזקים ושולטים, ומלך ישראל קרע בגדיו, אבל שמו של עושה הפלאות בשם ה' כבר הגיע לדמשק בפי שבויה ישראלית קטנה.

אלישע היה מקושר מאד ל"מלך ישראל" (מיהו?), בניגוד ליחסו המתנכר ליהורם בן אחאב ואיזבל (ג, יג-יד), אבל הוא רצה שידעו בארם "כי יש נביא בישראל" (ה, ח) ויכבדו את עם ישראל היושב בארצו על פי ה', לא שיחשבו על אלישע כ"איש עושה פלאים" (כפי שחושבים גם כיום).

מה ההבדל?

לנעמן, שר צבא ארמי "גבור חיל" (שבוודאי נלחם גם נגד ישראל), והוא גם "גדול... ונשא פנים" (ה, א), היו ציפיות למצוא 'צדיק' מלא 'דתיות קדושה', "הנה אמרתי: אלי יצא יצוא, ועמד וקרא בשם ה' א-להיו, והניף ידו אל המקום ואסף המצרע" (ה, יא). אבל הנביא הורה לו לטבול (רחיצה בלשון המקרא היא טבילה בלשון חכמים) 7 פעמים בירדן, ולהיטהר.

מדוע בירדן?

כי אלישע, כמו יהושע בן-נון, חצה את הירדן בתרבה בשם ה', ומשם מקור כוחו למען עם ישראל בארצו. נעמן כעס על מי הירדן, אך התרצה וניסה, וכאשר התרפא, הבין - "הנה נא ידעתי כי אין א-להים בכל הארץ כי אם בישראל" (ה, טו).

בכל זאת רצה גם לתת לנביא מתנה אישית. אלישע, כשאר הנביאים, קיבל מתנות, גם אישיות (ד, ח-י; מב-מג), אבל מול נעמן היה אסור לפגום את הרעיון העיקרי - זה לא אלישע האיש, 'הנביא-הצדיק', אלא עם ישראל בארצו, מן הירדן, בשם ה'.

נעמן קיבל על עצמו לעבוד את ה' גם בתוך התרבות האלילית, וגיחזי, שניסה להפיק טובת הנאה אישית תוך הפרת אמונים, נענש עם זרעו בצרעת.

מלכים ב ו - אלישע על הרצף

בפרקי אלישע לא התפרש שמו של "מלך ישראל", חוץ מיהורם בתחילה. האם ייתכן שהכל התרחש בימי יהורם בן אחאב, ועל ימי יהוא ויהואחז לא נכתב דבר על אלישע ופעולתו?

מלך ארם (איזה?) שוב נלחם בישראל, וגדודיו הגיעו לדותן וגם לשומרון. זה לא יכול היה לקרות כל עוד יהורם בן אחאב שמר על החזית ברמות גלעד עד פציעתו (ח, כט). לאלישע הנביא היה קשר רצוף עם "מלך ישראל" (מיהו?), והוא הזהיר אותו מפני מארבים ארמיים בדרכים - "כי שם ארם נִחְתִּים" (ו, ט). אחרי נעמן, גם עבדי מלך ארם כבר ידעו, ש"אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל את הדברים אשר תדבר בחדר משכבך" (ו, יב).

כשהנביא הוביל חיל ארמי שבוי בפלאי הנבואה לתוך שומרון, שאל "מלך ישראל" - "הֲאֵכָה אֶכָּה אֲבִי?", ממש כלשון אלישע על אליהו (ב, יב), וכלשון יואש (בן יהואחז בן יהוא) מלך ישראל על אלישע לפני מותו (יג, יד).

בפרקי אלישע (מפרק ד), לא התפרש שם של "מלך ישראל" (רק בפרק ג נזכר יהורם). האם ייתכן שכל הדברים הללו התרחשו בימי יהורם בן אחאב, ועל ימי יהוא ויהואחז (כ-45 שנה; י, לו + יג, א) לא נכתב דבר על אלישע ופעולתו?

המסקנה מכל אלה היא – פרקי אלישע נשמרו בספר מלכים, בסדר הפנימי שלהם, ברצף, והמלכים (מפרק ד), שהנביא היה קשור אליהם היו יהוא ויהואחז – את מהפכת יהוא (פרקים ט ו-י) יש לקרוא בין פרק ג (יהורם) לבין פרק ד עד ח ("מלך ישראל").

כבר אמרו חז"ל – "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (פסחים ו ע"ב).

אם כך, "בן הדד מלך ארם" (ו, כד), שצר על שומרון הוא כבר "בן הדד בן חַזְאֵל" (יג, ג-ז), שנתן את ישראל "כעפר לְדָשׁ", והמושיע לישראל היה איום מצפון שהבריא את צבא ארם, כנבואת אלישע.

מלכים ב ז - מי הוא בן המרצה?

זה לא יכול להיות יהורם בן אחאב, כי הוא שמר על החזית מול ארם ברמות גלעד, ובפסוקים לא מוזכר שמו של "מלך ישראל". למי מתכוון הנביא?

מדוע רצה "מלך ישראל" להסיר את ראש הנביא?
מי זה "בן המרצח" (ו, לא-לב) בפי הנביא?

זה לא יכול להיות יהורם בן אחאב, כי הוא שמר על החזית מול ארם ברמות גלעד, ושם נפצע (ח, כח-כט; ט, יד-טו). ההסתערות הארמית הגדולה לתוך גבולות ישראל, החלה בימי יהוא (י, לב-לג), ונמשכה בימי יהואחז בנו (יג, ג, ז).

אבל אלישע החזיק לפיד של תקוות ישועה למרות כל הנפילות, וחזק את מלכי בית יהוא במידע חי על מארבים של צבא ארם, ובשבי פלאי של חיל ארמי.

במצור שומרון, כש"מלך ישראל" (יהואחז בן יהוא) שמע נשים שבישלו את ילדיהן, הוא כבר ראה לנגד עיניו את חורבן שומרון, כקיום קללת הברית בספר דברים (כח, נג-נז), ולכן אמר שאלישע הבטיח בשקר, ושלה לעצור אותו; אלישע קרא לו "בן המרצח", בגלל מהפכת הדמים של יהוא.

הצלת שומרון הייתה השיא בנפלאות ה' ביד אלישע, שליווה את ישראל כל ימי השפל, בתקוות ישועה המזכירה את שירת האזינו - "מחוץ תשפך חרב ומחדרים אימה... כי יָדִין ה' עֲמוֹ, וְעַל עַבְדֵּיו תִּנָּחֵם, כִּי יֵרָאֶה כִּי אָזַלְתָּ יָד, וְאִפְסָ עֲצוּר וְעֲזוּב" (דברים לב, כה-לו).

*

רחל המשוררת כתבה את השיר 'יום בשורה', נגד גאולה מפי מצורעים:

כשמרון במצור – כל הארץ כָּלָה,
וכבד הרעב מְנַשָּׂא.
אך אני לא אֶבֶה בשורת גֹּאֵלָה,
אם מפי מצרע היא תבוא.

הטהור יבשר וגאל הטהור,
ואם ידו לא תמצא לגאל –
אז נבחר לי לְנֶפֶל ממצוקת המצור
אור ליום בשורה הגדול.

בניגוד לנימה ה'חרדית' בשיר היפה, הנבואה המקראית מעלה על נס את ישועת ה', גם אם השליחים הם ארבעה מצורעים.

מלכים ב ח - שליחות פוליטית

אליהו לא רצה לבצע את השליחות הזאת, והיא נפלה על ממשיכו. בכיו של אלישע מסביר את הסיבה לכך

סיפור "הגְּדֻלוֹת אשר עשה אלישע" (ח, ד) היה חלק מתהליך משפטי של השבת הבית והשדה לאישה שגלתה, וגיחזי זיהה אותה כאם הילד שהחיה אלישע. אולי משום כך נשמר המסמך המשפטי במלואו וסיפורי אלישע כתובים ברצף.

מכל מקום, המקרא חוזר כעת לאחור, לימי יהורם, אל השליחות הפוליטית של הנביא, שנשמעה כבר בחורב לאליהו - משיחת חֲזָאֵל, ומשיחת יהוא.

הבכי של אלישע מבהיר את הסיבה לכך שאליהו לא ביצע את דבר ה' למשיחת חֲזָאֵל - "כי ידעתי את אשר תעשה לבני ישראל רעה, מבצריהם תִּשְׁלַח באש ובחֲרִיָּהם בחרב תהרג, ועלִיָּהֶם תִּרְטֹשׁ וקִרְתֵּיהֶם תִּבְקַע" (ח, יב).

חזאל התלהב וביצע - "בימים הָהֵם הָחֵל ה' לקצות (=לקצץ) בישראל, ויָכֶם חֲזָאֵל בכל גבול ישראל; מן הירדן מזרח השמש... " (י, לב-לג). "וַיִּחַר אִף ה' בִּישְׂרָאֵל, וַיִּתֶּנֶם בְּיַד חֲזָאֵל מֶלֶךְ אֲרָם, וּבִיד בֶּן הַדָּד בֶּן חֲזָאֵל כָּל הַיָּמִים... כִּי לֹא הִשְׁאִיר לַיהוָה אִחִיזָבֵּב (צבא), כִּי אִם חֲמִשִּׁים פְּרָשִׁים וְעֶשְׂרֵת אֲלָפִים רֹגְלִי, כִּי אֶבְדָּם מֶלֶךְ אֲרָם וַיִּשְׁיִם כַּעֲפֹר לְדָשׁ" (יג, ג, ז).

נבואת הבכי של אלישע עתידה להדהד בישראל עד ימי עמוס (א, ג-ד, יג). "כֹּה אָמַר ה' : עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי דַמְשֶׁק, וְעַל אַרְבַּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ – עַל דּוֹשֵׁם בְּחִרְצוֹת הַבְּרוֹז לַאֲתֹרֶת הַגִּלְעָד (ובבני עמון : "עַל בְּקָעִם הָרוֹת הַגִּלְעָד"), וְשִׁלַּחְתִּי אֶשׁ בְּבֵית חֲזָאֵל, וְאָכְלָה אֶרְמָנוֹת בֶּן הַדָּד".

ומה קרה במקביל ביהודה? הברית הצבאית של יהושפט עם אחאב ("כמוני כמוך, כעמי כעמך, כסוסי כסוסיך"; מלכים א כב, ד), הביאה לירושלים את החתונה הפוליטית עם "עתליהו בת עמר" (ח, יח, כו), והיא תרעיל את ירושלים בתועבות שומרון, ותבצע גם טבח נורא בבית דוד.

מלכים ב ט - שליח נאמן או מנצל הזדמנויות מדופלם?

מלך יהודה לא היה כלול בדברי הנביאים על איזבל ואחאב, שִׁיָּהוּא פעל מכוחם. האם יהוא יפעל כעת לאיחוד שתי הממלכות, כחזון אליהו בהר הכרמל?

למשיחת חֲזָאֵל הלך אלישע עד דמשק, ובכה. למשיחת יהוא הוא שלח אחד מבני הנביאים.

הנער הנביא נס כמו 'משוגע', וַיִּהְיֶה עֲצָמוֹ הִיָּה יָדוּעַ כְּנֶהֱגָה (מרכבה) 'משוגע', כך שהצופה על המגדל ביזרעאל זיהה אותו לפי הנהיגה (ט, כ). ממלכת ישראל נכנסה למהפכת דמים 'משוגעת', מחיר הכישלון של אליהו הנביא במאבקו להצלת אחאב ולסילוק איזבל "וכשפיה הרבים" (ט, כב). השלכת הרודנית מן החלון לכלבים (ט, לג-לז) תסמל את המהפכה.

המלך יהורם הפצוע, שאירח את מלך יהודה (בן עתליה), חשב שקרה משהו נורא בשדה הקרב, שהרי יָהוּא היה מפקד החזית ברמות גלעד, ונראה היה שהוא מוכן לדווח רק למלך. הוא לא העלה על דעתו לשמוע מפי יָהוּא את קריאת הקרב של הנביאים הקנאים.

אך הנה התברר, שִׁיָּהוּא הוֹוֵתִיק היה עם "בְּדָקָר שְׁלֹשָׁה" (ט, כה) במרכבה הצמודה אחרי אחאב בעת המפגש מול אליהו בכרם נבות, ודברי הנביא בעבעו בזיכרונו (מלכים א כא, יט-כח), והצטרפו לדברי הנער הנביא בעת משיחתו.

בחלקת השדה של נבות ביזרעאל פגש יָהוּא את שני המלכים, הרג את יהורם כנקמה על "דמי נבות" ובניו (כנראה שגם הם חוסלו בידי איזבל), ורדף גם אחרי מלך יהודה עד מעלה בְּבִלְעָם (=בְּלַעְמָה, מעלה צר מדרום לג'נין, בדרך לשומרון), והיכה אותו למוות.

זה היה 'ניצול הזדמנות', כי מלך יהודה לא היה כלול בדברי הנביאים על איזבל ואחאב, שִׁיָּהוּא פעל מכוחם, האם יהוא יפעל כעת לאיחוד שתי הממלכות, כחזון אליהו (=12 האבנים למזבח) בהר הכרמל?

אין לכיוון כזה אפילו רמז – ירושלים תופקר לעתליה ולמעלליה – האם יָהוּא באמת היה שליח נאמן לדברי הנביאים, או שהוא 'רכב על הגל'?

מלכים ב י - כששני קנאים נפגשים

שריד לא נשאר לבית אחאב, ו'על הדרך' נשחטו גם 42 אחי אחזיהו מלך יהודה. מי כאן קיבל מנדט קנאות מורחב?

קרוב ל-50 שנה של בית עמרי-אחאב יצרו שכבה שלמה שקשורה במלך, גם ביזרעאל וגם בשומרון. יהוא שבר את זקני שומרון המפוחדים, והם שחטו עברו 70 בני המלך, ושלחו אליו את ראשיהם ליזרעאל. לא נשאר שריד לבית אחאב. אבל על הדרך לשומרון שחט יהוא גם 42 "אחי אחזיהו מלך יהודה" (י, יג-יד), ושוב הרחיב את הקנאות מעבר למנדט שקיבל מהנביאים, מבלי שאפילו ינסה לאחד את שתי הממלכות.

אמנם הוא הקפיד מאד שלא לפגוע בטעות ב'חפים מפשע', נאמנים לה', שנרדפו ביד איזבל או חיו כ'אנוסים'. על כן דרש להרחיקם מבית הבעל (י, כג) המלא, לפני החיסול הכללי, שיתבצע אחרי שיעבדו לבעל מול שני עדים קנאים, ויחייבו את עצמם מיתה.

לפי התיאור, חוסלו רק אלה שהיו קשורים לגמרי לבית אחאב, למלך, לגבירה ולפולחן הבעל, והנבואה בשם ה' נתנה לו גיבוי ושכר - "יען אשר הטיבת לעשות הישר בעיני... בני רבעים ישובו לך על כסא ישראל" (י, ל). אולם כעבור זמן, יעמוד נביא בישראל ויאמר בשם ה' - "כי עוד מעט ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא, והשפתי מלכות בית ישראל" (הושע א, ד).

האם ניתן להסביר שתי נבואות שנראות הפוכות ממש? (נצטרך להמתין להושע).

המפגש של יהוא עם יהונדב בן רכב, הקנאי מהמדבר, היה מפגש קצוות. יהונדב עתיד לצוות את בניו, שלא לשתות יין, לא לטעת כרם, לוותר על שדה ובית, ולחיות באוהלים "למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם" (ירמיהו ל"ה, ו-ז) - האם יחזיק מעמד הקשר הקנאי בין 'כת המדבר' של אז, לבין השושלת המלכותית החדשה של בית יהוא?

מלכים ב יא - הפיכה נטולת דם

האילולות האכזרית והרוע של משטר איזבל בשומרון, הגיעו לירושלים עם עתליה בת אחאב אשת יהורם בן יהושפט. יהושפט, המלך ירא ה', שכרת ברית צבאית עם אחאב, ובכללה חתונה פוליטית (ח, יח, כו-כז; כמנהג התקופה), לא העלה בדעתו את המחיר הנורא.

כתגובה למרד יהוא, שחיסל את איזבל ובית אחאב, יחד עם הריגת אחזיהו מלך יהודה ואָחיו (ח, כז; י, יג-יד), קמה עתליה, רצחה "את כל זרע הממלכה" (יא, א), והשתלטה על ירושלים ועל יהודה למשך 6 שנים עם 'בית בעל חוגג' בירושלים (יא, יח).

חלומו של דוד ודרכו טבעו בדם*. הקשרים עם צור וצידון, גורמי השפע והפריחה בימי שלמה כבימי אחאב, גבו את מחירם המלא והפכו את ירושלים לממלכה אלילית, מאות שנים לפני המתיוונים בימי בית שני.

"יהונדע הכהן" קדם למתתיהו החשמונאי בהצלת האמונה היהודית בירושלים מכוחו של בית ה', שעתליה לא הספיקה, ואולי לא העזה, לחלל. אבל הגיבורה האמיתית הייתה אשתו (דברי הימים ב כב, יא) "יהושבע(ת) בת המלך יורם" * אחות אחזיהו" (יא, ב), שהצילה את יואש התינוק עם המינקת, והסתירה אותם בבית ה'.

יהונדע ויהושבע הצליחו להושיע (יותר מאליהו ואלישע), בהפיכה דייקנית, שבה חוסלו בהפתעה מתוכננת היטב, עתליה וכוהן הבעל לבדם, בלי מהפכת דמים (כמו מהפכת יהוא). הכל התנהל

ביום השבת, שבו התחלפו המשמרות במקדש, "באי השבת עם יוצאי השבת" (יא, ט), וכולם הפכו ללוחמים (בשבת!) להצלת בית דוד ועבודת ה'.

* לפי דברי-הימים (ב כא, ד-ז), כבר יהורם בן יהושפט התחיל ברציחת אָחִיו, בדרכן של איזבל ועתליה.

** כנראה בת מאשה אחרת, לא מעתליה, כפי שכתב כבר יוסף בן מתתיהו, קדמוניות ט', 141.

מלכים ב יב - מה מזכיר לכם הפרק שלנו?

טיהור המקדש, הצלת האמונה היהודית בירושלים, משבר חמור בהתנהגות הכוהנים - נשמע לכם מוכר?

אחרי שגילינו ביהודע הכהן את בן דמותו הקדום של מתתיהו החשמונאי, שהציל את האמונה היהודית בירושלים מהשתלטות פולחן הבעל, אפשר לראות במלך יהואש בן דמות קדום של שמעון בן מתתיהו, הנשיא החשמונאי הראשון. יהודע הכהן הקים מחדש את שושלת בית דוד אחרי טבח עתליה בהמלכת יהואש, ובית ה', שבו הוסתר יהואש התינוק וגדל, ובו הומלך בהיותו "בן שבע שנים" (יב, א) - הפך למוקד פעילותו כמלך. קל לראות במאמציו של יהואש "לחזק את בדק בית ה'" (יב, יג) הקבלה חלקית לטיהור המקדש ולחנוכת הבית מחדש לעבודת ה', בימי החשמונאים, אחרי משבר חמור בתוך הכהונה.

גם בפרשת יהואש, נחשפה בעיה חמורה בהתנהגות הכוהנים, שלקחו כספים "איש מאת מִכְרֹ" (יב, ו), כלומר, מהתורמים הקבועים שלהם, אבל דאגו בעיקר לעצמם, ועד שנת 23 "למלך יהואש (עוד) לא חִזְקוּ הַכֹּהֲנִים אֶת בֵּדֶק הַבַּיִת" (יב, ז). המלך יהואש התערב, טיהר את בית ה' מהתרומות הפרטיות, וחידש את בית ה' במלוא כבודו.

בכך חיזק יהואש לא רק את בית ה', אלא גם רעיון מרכזי של מלכות בית דוד, שהודגם בהמלכתו, ויהואש היה נאמן לו כל ימי חייו של יהודע הכהן (דברי הימים ב כד, יז-כב) - הכפיפות של המלך, ושל התחייבות העם כלפיו, לברית ה'. "ויכרת יהודע את הברית בין ה' ובין המלך ובין העם להיות לעם לה", ו(בכפוף לכך) בין המלך ובין העם" (יב, יז).

כשחָזַאֵל מלך ארם פלש לשומרון ועשה אותה "כעפר לָדָשׁ" (יג, ז), וגם לכד את גת הפלשתית, הציל יהואש את ירושלים בעזרת האוצרות של בית ה', אחרי שתרם להם כה הרבה.

מלכים ב יג - לא מעז לנצח

האם מלכויות עולות ויורדות בדרך הטבע, או שיש מקום להשפעות של חוסן חברתי, פילוג פנימי והנהגה (בלתי) מוסרית?

אפשר להתבונן בהיסטוריה בעיניים קרות – מלכויות עולות ומלכויות יורדות (כמו בחלום יעקב), וזה טבע ההיסטוריה; אך אפשר גם להכניס לניתוח השפעות של חוסן חברתי, פילוג פנימי והנהגה (בלתי) מוסרית, ואז – מלכויות יורדות (מבפנים) ומלכויות עולות בתוך החלל שנוצר.

ימי חָזַאֵל היו ימי העוצמה והזוהר של ארם דמשק כממלכה החזקה במרחב, ותפארת ישראל מימי אחאב נעלמה כליל. "כי לא השאיר ליהואחז עֵם, כי אם חמשים פרשים ועשרה רכב, ועשרת אלפים רגלי, כי אֲבָדָם מֶלֶךְ אֲרָם וַיִּשְׁמָם כַּעֲפֹר לָדָשׁ" (יג, ז). כבר הסברנו (לעיל) שלמצב זה שייכים גם הפרקים (ו-ז) על גדודי ארם ומצור שומרון.

המבט הנבואי בדבר ה' לאליהו בהר חורב (מלכים א יט, טו-טז), רואה במצב הזה גמול ועונש על פשעי בית עמרי ואחאב ורשעת איזבל, במיוחד אחרי שאליהו לא הצליח במאבקו להרחקת איזבל. באותו כיוון, אפשר גם לתלות את חולשת יהוא ויהואחז בפיצול הפנימי בין אצולת שומרון לבין בני הנביאים שנרדפו על ידי איזבל, עם האידאולוגיה 'המדברית' של יהונדב בן רָכָב (לעיל פרק ו).

אלישע הנביא ליווה את ממלכת ישראל בימי יהוא ויהואחז (כ-45 שנה) בעידוד ובתקווה, ואף עזר להם לחשוף וללכוד כוחות צבא ארמיים. עם עליית יואש (הישראלי) הגיע שעת מותו של הנביא. המלך יואש הגיב באותן המילים של אלישע על אליהו - "אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו" (יג, יד), כלומר איך נחזיק מעמד בלעדיך? אלישע הפקיד בידיו את הקשת והחצים ואת הניצחונות על ארם, אלא שיואש לא העז לחשוב לנצח יותר מדי ("עד פֶּלֶה" ; יג, יט), ולכן, יישארו הניצחונות המכריעים והיפוך הגלגל ההיסטורי, לירבעם בן יואש.

מלכים ב יד - ניצולו, הכריז יונה

יונה הנביא מגיח בפרקנו ומכריז על מימושה של נבואה עתיקה - נבואת משה בשירת האזינו

אדום ליהודה כמו ארם לישראל – שער לשליטה במרחב ובדרכי המסחר הגדולות. את זאת הבינו ומימשו דוד ושלמה (גם באדום, וגם בארם), אחאב ויהושפט, אמציה ויואש, עוזיהו וירבעם (ובימינו, דוד בן גוריון בשליטת ישראל בנגב, עד אילת).

אולם בניגוד בולט ליהושפט (סב-סבו), אמציהו ניסה להגיע להגמוניה גם על ישראל, אולי כמסקנה מהמחיר הנורא של מעשי עתליה בירושלים.

אחרי נקמה אכזרית באדום, בהשלכת עשרת אלפי שבויים "מראש הסלע" ('סלע אדום'; דברי הימים ב כה, יב) בגלל פשיעתם ביהודה (ח', כ-כב), הזמין אמציהו קרב הכרעה מול יואש מלך ישראל בבית שמש. גאוותו התנפצה ("החוח"), והובילה להגמוניה ישראלית ("הארז"; יד, ט) במרחב כולו, והפעם היחידה בימי המלוכה, שמלך ישראלי משומרון פרץ בחומת ירושלים, ולקח שבויים ובני ערובה (יד, יג-יד). כנראה שלט גם בדרכים לאדום ולאילת*.

אמציהו שילם מחיר כבד על מעלליו, הודח וברח ללכיש בירת השפלה, ועוזיהו שלט בירושלים בחיי אביו. עוזיהו הפך כיוון, השלים עם ירבעם בן יואש, ויחד הפכו את ישראל ויהודה לשליטי המרחב כולו – "מלבוא חמת עד ים הערבה" (יד, כה), ועד "לבוא מצרים" (דברי הימים ב כו, ו-טו).

את נבואת היציאה מהשפל אל פסגת הישועה מסר לירבעם ממשוך דרכם של אליהו ואלישע, "יונה בן אִמְתִּי הנביא" מנחלת זבולון (יהושע יט, יג), שלפי חז"ל היה גם "הנער הנביא" שנשלח למשוך את יהוא (ט, א-ד, ורש"י שם). נבואת יונה נאמרה בלשון משה בשירת האזינו – "וְאָפֶס עָצוֹר וְאָפֶס עָזוֹב" (יד, כו), וכך נתפרשה בדור ההוא שירת התוכחה, המצור עד אימה, והישועה, שבספר דברים (לב).

* פרופ' זאב משל מצא בכונתילת עגירוד בקדמת סיני, תעודות בכתב עברי המזכירות את שומרון

מלכים ב טו - מי מתעלם מהנביאים

ימים של הצלחה ושגשוג של עם ישראל בארצו, שמזכירים את ימי מלכותו של שלמה. אולם ממה שמחכה ממש מעבר לפינה, מתעלם ספר מלכים לגמרי

ימי עזריה (=עוזיהו) וירבעם היו ימי השגשוג וההצלחה האחרונים של עם ישראל בארצו. דור שלם של מיצוי הנבואות הטובות – לפני הקריסה, החורבן והגלות.

אפשר להתווכח איזה דור זכה ליותר, שלמה או עוזיהו-ירבעם. בדור האחרון לא נזכרו נשים נכריות, ולא שלטו איזבל ועתליה, גם לא נזכרו תסיסות ומרידות באדום, בארם ובישראל כמו בימי שלמה (מלכים א יא), ושני המלכים הגדולים גם התעלו מעל הפילוג והמלחמות בין יהודה לישראל. עם ישראל זכה סוף סוף למנוחה ולגאולה שלמה – לדור אחד!

אל הבמה הנבואית עלו כעת לפחות 3 נביאים ידועים – עמוס, ישעיהו והושע – ופרצו באזהרות נוראות על האסון שמעבר לפינה, בעיקר בגלל ההשחתה המוסרית ("משפט וצדקה"), מתוך גאוות העושר ושכרון ההצלחה. עמוס (ו, יד) אף הפך על פניה את נבואת יונה בן אמת, זמן קצר אחרי מימושה - "כי הנני מקים עליכם... גוי, ולחצו אתכם מלבוא חמת עד נחל הערבה". ישעיהו חזה את משפט ה' השמימי להפיכת הארץ לשממה, בסגנון דומה לנבואת מיכיהו בן ימלה על נפילת אחאב (מלכים א כב, יט-כג / ישעיהו ו).

מדוע לא נזכרו כל אלה בספר מלכים אפילו ברמז? הזעזוע הנבואי קדם למשבר ולחורבן ההיסטורי, ופרץ במלוא עצמתו עוד בימי השיא – והנבואה הסיפורית בספר מלכים התעלמה? אין מילה? הייתכן? כשם שהזכרה נבואת יונה בקיצור, בשני פסוקים, הלוא אפשר היה להזכיר גם את עמוס ואת הושע, ודבר או שניים מיסעיהו שלפני חזקיהו?

הנבואה הסיפורית החלה להתרסק יחד עם הפרץ הנבואי הגדול, שלא בא ליצור עושר רעיוני ויצירה רוחנית, אלא כדי להשמיע את זעקת השבר הגדולה – לפני המפולת, שהתחילה במלחמת אחים מחרידה.

מלכים ב טז - יש לו סיכוי להינצל?

חיסולים, מסעות נקמה, קואליציות, עריצות אכזרית. ואחז מסיק את המסקנות שלו

זכריה בן ירבעם נרצח על ידי שלום בן יבש (=יבש-גלעד) "קבל עם" (טו, י) אחרי 6 חודשים. שלום בן יבש (מגלעד) נרצח על מנחם בן גדי (מתרצה), אחרי חודש (טו, יד). עריצות אכזרית של מנחם בן גדי, עשר שנים (טו, טז, כ).

שרי יהודה יזמו מסע נקמה נגד ישראל תוך ניצול חולשתם, כמסופר בנבואת הושע – "תקעו שופר בגבעה, תצצה בָּרָמָה... אפרים לשמה תהיה... היו שרי יהודה פְּמִסִּיגִי גבול" (ה, ח-י). פקחיה בן מנחם נרצח על ידי פקח בן רמליהו, בתמיכת הגלעדים, אחרי שנתיים (טו, כה).

אחז הסיק מסקנות – שוחד וכניעה מוחלטת לאשור המעצמה (טז, ז-ח), ובכלל זה, ערך שינויים בבית ה', ופתח את ירושלים לפולחנים אליליים.

פקח בן רמליהו הוביל מלחמת אחים נגד יהודה במסגרת ברית עם רצין מלך ארם נגד אשור (דברי הימים ב כח, ו-ח).

האשורים חיסלו את המרד ואת רצין (טז, ט), והפכו את דמשק לפחוה אשורית. פקח חוסל על ידי הושע בן אֵלָה (טז, כט-ל), ככל הנראה בתמיכת האשורים. הושע בן אֵלָה מרד באשור (אולי מתוך לחץ של שרים), חוסל על ידי האשורים, ושומרון חרבה (יז, ג-ו). רבבות הוגלו, ורבבות ברחו.

האם היה סיכוי לשרוד מול המעצמה האשורית, עד שתיחלש ותיפול בבוא הזמן? בהחלט, כן – האשורים דרשו בתוקף מס וכניעה. הם החריבו והגלו רק ערים וממלכות שמרדו. הם לא דרשו ממלכים ששילמו מס ונכנעו, לעבוד את אליליהם. אחז הלך רחוק מדי בתחום הדתי, ואילו פקח ורצין, ואחר כך גם הושע בן אֵלָה, מרדו באשור בעיוורון גמור.

שתי 'המפלגות' ומלחמות האחים הובילו לכניעה דתית מחד, ולחורבן מאידך.

מלכים ב יז - עשרת השבטים הלא אבודים

לאן הלכו כל תושבי ממלכת ישראל שלא הוגלו על ידי סרגון לאשור? התשובות מפתיעות

שלמנאסר (5) צר על שומרון, אבל סרגון לכד אותה, הגלה 27,290 מתושביה והושיבם באשור, והביא אנשים מארצות כבושות לשומרון במקומם. לשארית הישראלים השאיר את נחלתם, אך הטיל על כולם את המס הכבד. כך כתב סרגון בכתובות הראוהו שלו, וגם ברשימות האנאלים השוטפות*. אינני יודע מדוע בתיאור המקראי סרגון לא נזכר, אבל הכתוב מדויק (לפי קריאת המסורה) – "...עלה שלמנאסר מלך אשור על שומרון ויצר עליה; וילפדה... ויגל מלך אשור (?) את ישראל אשורה..." (יח, ט-יא; וכן ביו, ה-ו).

ברור גם שהתמוטטות השלטון הישראלי בשומרון והגליית עמודי התווך, גרמו לבריחה המונית של ישראלים. החפירות של נ' אביגד בעיר העליונה של ירושלים הראו גידול משמעותי מאד בשטח הבנוי של ירושלים בימי חזקיהו, ומסתבר שרבים ברחו ליהודה. ויחד עם זה ברור, גם במקרא וגם בתעודות, שרבים מבני ישראל נשארו בתחומי אפרים ומנשה, וכנראה גם בגליל ובגלעד. הנה שלוש הוכחות במקרא:

1. חזקיהו שלח שליחים להביא את שבטי הצפון לפסח בירושלים, ואנשים "מאשר ומנשה ומזבלון" הגיעו (דברי הימים ב ל, י-יא).
2. יאשיהו טיהר עבודת אלילים מערי "מנשה ואפרים ושמעון ועד נפתלי" (דברי הימים ב לד, ו-ז).
3. 80 איש "משכם משלו ומשומרון" (ירמיהו מא, ה) ניסו להגיע לבית ה' בירושלים עם מנחה ולבונה אחרי החורבן.

גם בין העולים לארץ בשיבת ציון היו רבים משבטי ישראל, כי בני יהודה ובנימין היו רק כ-30 אלף מתוך 42,360 עולי הגולה (עזרא ב'; המספר הכולל בפסוק סד). לכן 'עשרת השבטים' לא הלכו לאיבוד, וגם בתוכנו חיים מכל 12 שבטי ישראל.

* ראו א' דמסקי, מדריך לתולדות ישראל בימי המקרא (תשמ"ב), עמ' 48.

מלכים ב יח - למרוד, להיכנע או להימנע

עליית אשור כמעצמה שינתה את פני עם ישראל אלפי שנים אחרי היעלמה כי הפכה אותנו לעם גולה. לנוכח המעצמה האשורית קמו שתי 'מפלגות', הכניעה והמרד. האם הייתה דרך שלישית?

פרקים יח-כ מזמנים לנו מפגש בין הקטע המתאר את המלך חזקיהו (יח, א-ח), שסופו בפסוקים האחרונים בפרק כ (כ-כא), לבין מגילת הסיפור על "ישעיהו הנביא בן אמוץ" (יט, ב) והמלך חזקיהו, שמופיעה במלואה גם בספר ישעיהו, פרקים לו עד לט. אחרי מגילה זו יש לפנינו רק עוד מגילה סיפורית אחת בספר מלכים (כב ו-כג) על יאשיהו המלך וחולדה הנביאה. אנו פוגשים את הסיפור הנבואי ברגעי השיא האחרונים שלו.

עליית אשור כמעצמה שינתה את פני עם ישראל (עד היום) אלפי שנים אחרי היעלמה, כי הפכה אותנו לעם גולה. לנוכח המעצמה האשורית קמו שתי 'מפלגות' – הכניעה והמרד. למרות שהאשורים לא דרשו זאת, הכניעה לא נעצרה בתשלום מס ושעבוד כלכלי-פוליטי, אלא פתחה שער לתרבות אלילית. המלך אחז נכנע לאשור, המלך חזקיהו מרד.

האם הייתה דרך שלישית?*

ישעיהו הנביא דרש מהמלכים בשם ה' לא למרוד ולא להיכנע – להימנע ממשחק הכוחות האזורי, ולשרוד. בשלב ראשון ושני, עד סוף ימי סרגון מלך אשור, המלך חזקיהו שמע לנביא, ועצר את מהלכי המרד. עם מות סרגון ועליית סנחריב נראתה אשור כקרובה מאד להתפרקות, והמרירות פרצו גם במזרח, וגם באזורנו.

על כך נאמר בקיצור נמרץ בקטע המלך של חזקיהו – "וַיִּמְרֹד בַּמֶּלֶךְ אֲשׁוּר וְלֹא עָבָדוּ ; הוּא הִכָּה אֶת פְּלִשְׁתִּים" (יח, ז-ח).

במגילה הנבואית מופיע סיפור יותר מלא על המחיר הקשה של המרד, אבל נפילת לכיש מתוארת בקיצור, כי המערכה על ירושלים היא העיקר. לולי פרק א בנבואת מיכה, והתבליט האשורי שצייר את לכיש נלחמת בגבורה ונופלת, היינו יודעים די מעט.

*ראו בהרחבה בספרי (עם הרב בני לאו), ישעיהו – כציפורים עפות, עמ' 109-134.

מלכים ב יט - המערכה על ירושלים

כיצד נאלץ סנחריב להסביר את הוויתור על הכנעת ירושלים, על האסטרטגיה של רבשקה ועל תגובת הנביא לעומת זו של חזקיהו והשרים

המערכה על ירושלים לא הגיעה למצור אשורי מלא, וסנחריב 'הסתפק' בלכיש. אין עוד מקרה של מלך אשורי בזמן האימפריה שלא כבש עיר בירה מורדת. שלמנאסר נשאר מול שומרון 3 שנים עד שמת, וסרגון השלים את הכיבוש ואת ההגליה. סנחריב נאלץ 'להסביר' את הוויתור על הכנעת ירושלים, והקים בנינוה היכל ניצחון עם תבליט לכיש על קיר שלם – הקרב והמצור, הבקעת העיר, ותהלוכת שבויים לפני סנחריב על כסאו. ובכתובת ניצחון כתב: * 'ואשר לחזקיהו היהודי, שלא נכנע לעולי... 46 עריו הבצורות... לכדתי... 200150 נפש (בני אדם ובעלי חיים)... מניתי עם שללי, ואותו כלאתי בירושלים עיר מלכותו כציפור בכלוב'.

על שחצנות זו ענה הנביא ישעיהו (לא, ה) – "כַּפְּרִים עֲפֹת כֵן יִגֵּן ה' צ-באות על ירושלים, גִּנוֹן וְהָצִיל פְּסוּחַ וְהִמְלִיט". המערכה על ירושלים הפכה לעימות דתי-רוחני, בלשון "יהודית באזני העם אשר על החמה" (יח, כו-כח), בין שר התעמולה "רב־שָׁקָה" לבין הנביא ישעיהו.

רבשקה ידע לנצל לטובתו גם את הוויכוח הפנימי ואת הקולות שהתנגדו לחזקיהו ולמרד: מצרים היא "משענת הקנה הרצוץ" (יח, כא); אין סיכוי מול צבא אשור הענק, שכבר הכריע ערים ועמים, והאֵלים שלהם לא עזרו; גם ה' תומך באשור, בפרט אחרי שחזקיהו הסיר את מזבחות במותיו (יח, כב); ירושלים תגלה (כמו שומרון);

חזקיהו והשרים הגיבו בזעזוע – בגדים קרועים, בלבוש שק, בתפילות תחנונים. רק הנביא בשם ה' נותר כחומה רוחנית מול החרוף והגידוף, ותיאר את מלך אשור כסוס מובל ביד ה' – "ושמתי יחי באפך, ומתגי בשפתיך, והשיבותיך בדרך אשר באת בה" (יט, כח).

*מתורגם מאכדית; ראו א' דמסקי, מדריך לתולדות ישראל בימי המקרא, עמ' 55.

מלכים ב כ - לרבקה תלמידתי יש פתרון

ב-6 לחזקיהו נפלה שומרון, וסרגון שהגלה אותה מלך 16 שנה. סנחריב יצא למסעו מערבה בשנת ה-5, היא שנת 27 לחזקיהו (מתוך 29) – למה כתוב בתנ"ך "ב-14 שנה" לחזקיהו?

הבטחת ה' לחזקיהו להוסיף לו 15 שנה, להצילו "מכף מלך אשור" ולגונן "על העיר הזאת" (כ, ו), מחייבת להקדים את הפרק כולו, אין טעם בהבטחה כזאת אחרי שהנס כבר התרחש. המגילה פתחה בסיפור הגדול על חזקיהו שמרד בסנחריב, וחזרה לאחור לסיפורים 'הקטנים', שקדמו. אבל כמה זמן להקדים "בימים ההם" (כ, א)?

ב-6 לחזקיהו נפלה שומרון, וסרגון שהגלה אותה מלך 16 שנה. סנחריב יצא למסעו מערבה בשנת ה-5, היא שנת 27 לחזקיהו (מתוך 29) – למה כתוב בתנ"ך "ב-14 שנה" לחזקיהו (יח, יג)?

תלמידתי רבקה רביב הציעה פתרון – כ-6 שנים אחרי חורבן שומרון מלך חזקיהו בהמלכה שנייה (בדומה לדוד, שמלך תחילה על יהודה, וכעבור 7 שנים על כל ישראל) גם על שארית שבטי ישראל שנותרו בצפון – זה היה 'פסח חזקיהו' המתואר בדברי-הימים (ב, ל ו-לא) – ב-14 להמלכה השנייה עלה סנחריב.

מחלת חזקיהו ושליחי מלך בבל באו כשנתיים-שלוש אחרי ההמלכה השנייה (712-713 לפנה"ס), באמצע ימי סרגון, בעת המרד הפְּשָׁדִי הראשון של מֶלֶךְ בְּלָאֲדָן בעיר בבל, נגד השלטון האשורי*.

חזקיהו יכול היה למות אחרי פסגת הצלחתו לאחד את שארית שבטי ישראל סביב מלכות בית דוד בירושלים, בלי להגיע למשבר סנחריב. מנשה בנו מלך בן 12 וטרם נולד בעת מחלת חזקיהו. איש אינו יודע מי היה ניצב בירושלים בימי סנחריב, בלעדי חזקיהו.

15 השנים שנוספו לחזקיהו בזכות דמעת תפילתו הציבו אותו בפני הדילמה – להצטרף לבריתות האזוריות נגד המעצמה השלטת, או לעמוד מן הצד, כדברי ישעיהו – ההצטרפות למרידות תביא ב"ימים באים" גם לנשיאת אוצרות ירושלים ובני המלכים, "בבלה" (כ, יז).

*ראו ישעיהו – כציפורים עפות, עמ' 209-221.

מלכים ב כא - מפלגת הכניעה

חמישים ושבע שנים של שקט ויציבות העניקו תמיכה רחבה למדיניות של כניעה, ופתיחות לתרבות האלילית השלטת

'מפלגת' הכניעה (מימי אחז) התחזקה בירושלים אחרי מסע סנחריב בגלל ההלם על אבדן לכיש וערי השפלה. אחרי מות חזקיהו, השתלטו אנשיה והובילו לקבלת אשור כמעצמת-על מעצבת ומובילה עד כדי פתיחת שערי ירושלים לאלילי אשור ובבל. כהוכחת נאמנות, יראי ה' נרדפו כ'תומכי חזקיהו' והמרידות, וכגורמי סיכון לעצם קיומה של יהודה.

למרות התנגדות הנביא ישעיהו למרידות, נחשדו גם תלמידיו כ'מתנגדי הכניעה', ורבים מהם הוצאו להורג בעינויים קשים. "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלם פֶּה לָפֶה, לבד מחטאתו אשר החטיא את יהודה לעשות הרע (=עבודת אלילים) בעיני ה'" (כא, טז).

הסנגוריה היחידה שלי על מנשה היא, שלא הוא חולל את כל אלה, כי היה ילד בן 12 במלכו (כא, א). לפי התיאור בדברי הימים ב, לג, י-ג, מנשה עצמו השתחרר ממוביליו דווקא כשהובל לשבי, ושב אל ה'. אבל גם זה לא שינה את שליטת 'מפלגת' הכניעה בירושלים, 2+55 שנים של שקט ויציבות העניקו תמיכה רחבה למדיניות של כניעה, ופתיחות לתרבות האלילית השלטת.

התנגדות של נביאים אלמונים ושל תלמידי ישעיהו, הפכה אותם לנרדפים ומעונים - "כִּשְׁהָ לְטָבַח יוֹבֵל... ולא יפתח פיו; מַעֲצָר וּמִמְשַׁפֵּט לָקָח... כי נגזר מארץ חיים, מַפְשֵׁעַ עֲמִי... על לא חָמָס עֲשֵׂה ולא מְרֵמָה בְּפִיו... הָעֶרָה לְמָוֶת נִפְשׁוֹ וְאֵת פְּשָׁעִים נִמְנָה..." (ישעיהו נג, ז-יב).

"עבד ה'" הנרדף הוא ישעיהו הנביא ותלמידיו בימי מנשה, ואין לו שום קשר עם סיפורו של הנוצרי (כ-680 שנה אחר כך).

חז"ל ידעו על כך ומסרו לנו "מגילת יוחסין" שנמצאה בירושלים, ובה היה כתוב - "מנשה הרג את ישעיה" (יבמות מט ע"ב).

מלכים ב כב - אני אטהר את ירושלים

ממי למד יאשיהו, המלך בן ה-16, את דבר ה', איפה ממוקם הסיפור מבחינה כרונולוגית וגם על מציאת ספר התורה בשיא הטיהור

גם יאשיהו מלך כילד (בן 8). כעבור 8 שנים, החל לחפש את דרכו, ובגיל 20 החל לטהר את ירושלים מעבודת אלילים (דברי הימים ב לד, ג). איך מצא יאשיהו בן ה-16 משהו ללמוד ממנו את דרך ה'?

התשובה נמצאת ב"דבר ה' אשר היה אל צפניה... בימי יאשיהו בן אמון מלך יהודה" (צפניה א, א). בשפתו וברעיונותיו הוא דומה לישעיהו. צפניה מיוחס לאחור 4 דורות, וזה בא להסביר איך נשמרה גחלת המסורת מאז ימי חזקיהו.

בנבואת צפניה (פרק א) יש טיהור מקיף של ירושלים ובית המלך מעבודת אלילים. על פניו נראה שאויב מבחוץ יעשה זאת, אולם הטיהור של יאשיהו דומה כל כך לנבואת צפניה, עד שברור ממי למד לדרוש את ה'.

יאשיהו החליט לטהר את ירושלים בעצמו, ולא חיכה שיבוא אויב בשעריה. הטיהור מתואר בפרק כג מפסוק ה. סדר הסיפור הנבואי שוב הפוך לסדר הכרונולוגי, וכך ברור בדברי הימים – 6 שנים של טיהור, מ-12 עד 18 ליאשיהו, קדמו למציאת הספר. בשיא הטיהור נמצא בבית ה' "ספר התורה" (כב, יא), שהרעיש פעמיים את ההיסטוריה היהודית – בימי יאשיהו ובחקר המקרא המודרני.

תגובת יאשיהו לשמיעת דברי הספר הייתה זעזוע, קריעת בגדים ופנייה אל חולדה הנביאה, שהשיבה לו כי דברי הספר יתקיימו בחורבן הארץ. לפיכך ברור ש"ספר התורה" כלל בעיקר את הברכות והקללות (דברים כח), ואכן נקראת פרשיה זו במיוחד "ספר התורה" (דברים כח, נח-סא; כט, כ).

בניגוד להשערת המחקר, שום אדם שישמע ספר דברים מתחילתו לא יקרע את בגדיו, מדובר בספר אֲלוֹת הברית שנכתב למעמדים מיוחדים, בדומה ל"ספר הברית" (שמות כד, ז) במעמד הר סיני.

מלכים ב כג - איך נפלת יאשיהו

הוא עשה הישר בעיני ה', ניהל משפט צדק והרחיב את גבולות הממלכה. אבל מאזהרה אחת, שהנביאים חזרו עליה שוב ושוב - יאשיהו הנמרץ התעלם

עקבות מהפכת יאשיהו נמצאו גם בארכאולוגיה – בתל ערד גנוז (לא הרסו!) דבר של מקדש-במה מתחת לחומת סוגרים מימי יאשיהו, בחוף פלמחים נמצא 'חרס הקוצר' - מכתב תלונה נגד "הושיעיהו בן שבי" שלקח בלי צדק "את בגד עבדכ". מכתב תלונה כזה מעיד על מערכת צדק חזקה, שניתן לבטוח בה להגיש תלונה.

אכן, כך אמר ירמיהו (כב, טו-טז) על יאשיהו – "...ועשה משפט וצדקה... דן דין עני ואביון, אז טוב..." ; גם מעמד הברית ב-18 ליאשיהו נזכר בנבואת ירמיהו (יא, א-ח).

יאשיהו יצא למסע טיהור גם בערי "מנשה ואפרים ושמעון ועד נפתלי" (דברי הימים ב לד, ו), והרחיב את גבולות יהודה בתוך פלשת עד החוף (צפניה ב, ו-ז). מדוע נפל יאשיהו, שלא היה מלך גדול, קשוב לתורה ולנביאים ובעל תשובה כמוהו?

רק מאזרה אחת, שהנביאים מאז ישעיהו חזרו עליה שוב ושוב, יאשיהו הנמרץ התעלם – לא להתערב במשחק הפוליטי האזורי – לא בעד אשור, ולא נגד, לא עם פרעה ולא נגדו. יאשיהו ידע על הסכם בין אשור ומצרים לשיתוף כוחות נגד בבל העולה, ולפיו פרעה נכה יקבל שליטה על ארץ ישראל, בתמורה לעזרתו לאשור. הוא ניסה לעצור את המצרים בכל כוחו*, תחילה במצודות החוף שהקים, ולבסוף במעבר מגידו, שם נפל.

איך הייתה נראית ההיסטוריה היהודית אילו יכולנו לשכנע את יאשיהו (כמו ישעיהו מול אחז) לא ללכת למגידו? – לנשום עמוק, ולהמתין 4 שנים עד להכרעה ההיסטורית בקרב כרכמיש, עם תבוסת פרעה נכו וברירתו לארצו (ירמיהו מו, ב-יב).

*כפי שהראה חוקר דגול, שלום זמירין, יאשיהו ותקופתו (ירושלים תשל"ז); שלום זמירין מקבוצת כנרת, נפל בקרב על צמח במלחמת העצמאות, בגיל 33.

מלכים ב כד - גדולי הרשעים האנונימיים

על תכונותיהן השונות של המלכים האחרונים לבית יהודה, אלו מהן השפיעו יותר ואלו פחות, מי המשיך את מי, ומי באמת חולל את החורבן

בנפילת יאשיהו התברר, שכל המהפכה וכל ההישגים היו תלויים באיש אחד. "עם הארץ" (=בעלי הנחלות החשובות; כג, ל) ניסו להמליך את יהואחז הצעיר (23), אבל פרעה נכה המליך את יהויקים (25), שיהיה נאמן למצרים, ימרוד בבבל, ויביא אסון על ירושלים.

יהויקים היה היפוכו של יאשיהו, כפי שהעיד הנביא ירמיהו (כב, יג-יז), בנה לו ארמון מפואר ורדה בעם, ואף חזר לשיטת מנשה והוציא להורג מתנגדים לדרכו, ביניהם גם נביאים (כמו אוריהו בן שמעיהו מקרית יערים; ירמיהו כו, כ-כג).

הדם הנקי ששפך יהויקים הצטרף לדם הנקי ששפך מנשה (כד, ג-ד), והכריע את גור דינה של ירושלים לכף חובה – "בחטאת מנשה", אבל לא בימי מנשה, אלא כאשר יהויקים שב על עוונות אבותיו. התברר, שיאשיהו עם כל מאמציו הגדולים, לא הצליח להשפיע על דרכה של ירושלים כמו מנשה, שיהויקים חזר לשיטותיו.

בתכונה אחת היה יהויקים דומה לאביו – תקיפות נחרצת - יאשיהו נגד עבודת אלילים ויהויקים נגד נביאי ה'. יאשיהו נגד פרעה נכה, ויהויקים בעדו ונגד בבל. אופיו ניכר משרפת המגילה של נבואות ירמיהו (לו, כב-כה). הפוך משניהם היה צדקיהו החלש, שאופיו ניכר בביקורו בכלא את ירמיהו (לח, יד-כז), כשהוא רועד מפחד השרים שלו, כמו גם מיהודים שנפלו בשבי, היה רוצה לשמוע לנביא אך לא היה לו כוח, והוא נגרר למרד האחרון נגד בבל על ידי השרים, שהמשיכו את דרך יהויקים, שהובילה לחורבן גם אחרי מותו.

גדולי הרשעים מחוללי החורבן כלל אינם ידועים לנו בשמותיהם – אלה ששלטו במנשה הילד, אחרי חזקיהו, ואלה שהמשיכו את דרך יהויקים גם אחרי, מול צדקיהו החלש.

מלכים ב כה - לסיים עם תקווה

מדוע לא צורפו מגילות ישעיהו וירמיהו לספר מלכים, שהרי ההתרחשויות מקבילות בחלקן? וגם - איך לא מסיימים ספר באופן כל כך עצוב

ספר מלכים אחוז בסופו וחתום עם ספר ירמיהו.

המשך הסיפור הנבואי נמצא בירמיהו (פרקים לו עד מד) כמגילה רצופה הפותחת בהמלכת צדקיהו (לו, א), מתארת את חורבן ירושלים (לט) במקביל ובחפיפה חלקית עם הפרק הזה, מרחיבה בסיפור גדליה בן אחיקם וברציחתו (בראש השנה! מא), ומלווה את ירמיהו בבריחה למצרים.

למה לא צורפה מגילה זו לספר מלכים, כמו מגילות אליהו ואלישע, וישעיהו עם חזקיהו?

חלקה השני חורג מספר מלכים, כי גדליה לא הומלך, אבל בעיקר צריך לומר, שספר מלכים כבר נחתם אחרי יאשיהו, וסגנון ירמיהו מימי יהויקים ניכר בעיצובו האחרון – קטע 'המלך' של צדקיהו הוא חלק בלתי נפרד מהפרק האחרון (גם בירמיהו נב).

ברית צדקיהו במסתור אל ערבות יריחו (כה, ה) יש בה סגירת מעגל עצובה. באזור שבו עברו בני ישראל את הירדן, באזור שבו נסתלק אליהו, שם נתפס המלך האחרון; "ואת עיני צדקיהו עָוֹר" (כה, ז) מבטא במלוא הכאב את העיוורון המוחלט של המרידות החוזרות, כראש בקיר, נגד המעצמות השולטות – נגד אשור בשומרון ובלכיש, ונגד בבל בירושלים.

אבל אי אפשר לחתום את סיפור המלוכה, בלי גחלת של תקווה – יהויכין שהוגלה, ובעיני ירמיהו (כב, י, כד-ל) היה גרוע מְמַת, דווקא הוא זכה לכבוד מלכים בגלותו "כל ימי חַיָּו" (כה, ל).

המשכו של יהויכין יהיו שְׁנֵאֶצֶר (=שֶׁשֶׁבַּצַר), ובעיקר זְרֵבָבֶל בן (פְּדִיָּה בן) שְׁאֵלְתִיאל בן יְכִנְיָה (דברי הימים א ג, יז-יט), והם ינהיגו את שיבת ציון* מכוח הצהרת כורש מלך פרס, המעצמה העתידה להשתלט על בבל ולבוא במקומה (ישעיהו מה, א-ז).

*עזרא א, יא; ב, ב; חגי א, א, יד; ב, ב-כג; זכריה ד, ט.